35 metmenys

1978 kūryba ir analizė

metmenys

45

Aušra Marija Jurašienė, Vilniaus fragmentai 3 * *Saint-John Perse,* Anabasis (vertė Tomas Venclova) 10 * *Delija J. Valiukėnaitė,* Išeivijos lietuvių literatūros kritika iš anglo-amerikiečių perspektyvos pažvelgus 46 * *I. Meras,* Prie kiosko, pajūryje (Iš ciklo „Apverstas pasaulis") 99 * *Alina Staknienė,* Septynspalvės giesmės žmogui 111 * *Kęstutis Jokubynas,* Nenugalėtieji 132 *

Ar išsimiklinome būti prispaustais? T. Venclova, Romas Viesulas, Albinas Elskus, Bronius Vaškelis, Aušra-Marija Jurašienė, Jonas Jurašas, Pranas Lapė, Algirdas Landsbergis, V. Vizgirda 166 * *Mokslininkas, vadas ar šventasis?* V. Rastenis 187 * *Nevykęs romanas apie nevykėlį,* Vytautas A. Jonynas 194 *

Lietuvos TSR
VAL[illegible]BINĖ
BIB[illegible]EKA

Ru 27-3467

Dailės darbai: Jolanta L. Janavičienė — 127-131; *Ž. Mikšys* — 98; *Rimas T. VisGirda* — 35-45 ir (keramikos detalė) viršelyje.

VILNIAUS FRAGMENTAI

AUŠRA-MARIJA JURAŠIENĖ

ŽALIAS RŪKAS

Kai senovines raudas gieda plokštelė, pro įstrižą sniegą žiūriu į Domininkonų kupolą. Jis skleidžia žalią vandens šviesą. Barokas auga, kaip augalas, paneigdamas barbarų prievartą. Žalsvas mėnesienos švytėjimas teka stogų plokštumom lyg egzotiškais lapais ir užtvindo gatvių atšalusias venas. Miegančias širdis apgaubia garuojantis pievų rūkas —

Plaukia vienodas balsas, vyrus aprauda moterys. Ir tolimi šimtmečiai plaukia per erdvę, kaip sieliai upe. Gaisrai, karai ir marai sugula sluoksniais — kapinynuose, širdyse, muziejuose. Pro žalsvą rūką matau savo miestą, kaip kertamą mišką, ir laužo dūmuose kraujo kvapas.

Šita žemė karti ir kantri kaip pelynas.

Barokas iš lėto grįžta į savo formas. Sugėrusi praeitą laiką ir nuoskaudas, architektūra gyva ir rami. Pravertoj erdvėj virš jos — laisvės ir vasaros nuojauta. Ir maži mūsų kūnai glaudžias saugiam jos šešėly. . .

Šią vienintelę naktį savo mieste mes gyvenam iš karto — ir šiaurietišką žiemą ir protėvių vasarą, monotoniškų giesmių supamą. Ir mūsų genties pradžia artėja pro žalsvą rūką. Ir pirmykščių šaknų patvarumą pajuntam.

GETAS

Geto griuvėsiai gyvena iš istorijos iškirstą valandą. Kažkada ji sustingo negyvoj kvartalų erdvėj. Ir tyla lyg šiltas vaškas užliejo klausą. Čia kiekvienas garsas — klaida. Paskutinės kulkos švilpimas užspringo baimės suspaustoj gerklėj, ir kažkas kniūbsčias parkrito ant siauro šaligatvio. Čia nieks daugiau nebegrįžta. . .

Tyla ir laukimas tęsias dešimtmečiais ir nubyra, kaip sienų tinkas, kaip dažai nuo išblukusių iškabų. Kelios spynos rūdija, nors raktų seniai nebėra ir nereikia. Ir langinių nereikia dykviečių vėjams ir žiurkėms.

Negyva, išverkta tuštuma. Tik vasaros lietūs plauna ir plauna krauju įsigėrusį grindinį. Ir griuvėsių skersvėjai švilpauja seną žydišką dainą.

Vakarais čia niekas praeiti nedrįsta, nes aukų mirtis panaši į miegą.

Katakombų tyla. Mano mieste. Getas.

PELIŲ NUODYTOJAS

Šeštadieno rytą, kai nieko nėra namie (jeigu aš nesu niekas), ir niekas neturi ateiti, — kažkas skambina į duris.

„Nuodiju peles. Ar yra pas jus pelių?"

Pelių? Ne, labai gaila, bet pelių mes neturim, — skubiai atsakau ir pasijuntu kalta. Gal ir yra pelių. Kažkokių pelių tikriausiai yra.

„Gerai pagalvokit, gal prisiminsit", — Pelių nuodytojas įdėmiai stebi mane ir klastingai šypsosi.

„Ne, pelių tikrai nėra. . ." — sakau ir noriu duris uždaryti.

„Pasirašykit", — jis sulaiko mane ir padeda paukščiuką ilgam sąraše.

„Pasirašyti? — krūpteliu aš. — Argi būtina. . ."

„Iki sekančio karto!" — sako Pelių nuodytojas ir nužvelgia mane, lyg nusikaltėlę.

Ir kitą šeštadienio rytą, kai niekas neturi ateiti, vėl jis skambina į duris. Dabar aš tikrai žinau: vra pelių. Yra senam pianine, kuriuo aš seniai nebeskambinu. Yra ir tarp blokinių sienų; jos daužos aukštyn — žemyn, kai šviesos užgęsta. Bet ką man daryti? Išduoti savo peles, kurios moka groti daug metų neliečiamom stygom, šokti klavišais. Jos minta minkštais šepetukais ir saugo mano neramų miegą. Jei išduosiu, pianinas pavirs dujų kamera, ir užtrokš gyvos pelės. Ir kaip reiks su dujų kamera gyventi, ir kaip reiks prie to pianino prisiliesti. Ir kaip reiks su pelių lavonais miegoti? . .

„Ne. . . deja, — sakau Pelių nuodytojui — Pelės vis nesirodo. Gal ir visai pelių nebėra. Jau seniai po karo. . ."

„Po kokio karo? . . Pelių visada yra. Išnaikinu, ir jos vėl atsiranda. Tik reikia išmokti stebėti. Visur įgudimo reikia. Ieškokit pelių ir surasit", — sako man Pelių nuodytojas, ir aš pasirašau juodam sąraše.

Ir kai trečią šeštadienį niekas neturi ateiti ir vėl skambina į duris, Pelių nuodytojo nebejsileidžiu. Nes kaip tik tuo metu pianino stygom groja gausi ir drąsi pelių giminė (ir nebėga iš mano laivo). Ir maži peliūkščiai, neįpratę slapstytis, išsprūsta iš juodos dėžės ir ritasi per grindis, kaip pilki vilnoniai kamuoliai, ir cypia, ir švilpia plonyčiais savo vamzdeliais. Ir šiandien man linksma. . .

Pelių nuodytojau! Kai miesto valdžia išleis tave į pensiją užtarnauto poilsio, ir tu pasijusi niekam nebereikalingas, užsuk pas mane. Tada aš tau padovanosiu savo minkštas, švelnias vilnones peles, ypatingos rūšies peles — muzikalias ir lunatikes. Man jų nebereiks, nes pianinas jau bus sugraužtas, ir nemiga taps kasdienine duona. Ir tau bus įgrįsę sekti ir užmušinėti. Tu pasiimsi neramias mano lunatikes amžinam atminimui. Nes ir tu peles jau mylėsi taip, kaip mylimos aukos.

PILIES SKERSGATVIS

Tirpsta sniegas senamiesčio skersgatvy. Šlapių šešėlių šlamėjimas glaudžias prie grindinio. Ankstyvas atodrėkis, ir tu atlaidus savo atminčiai. Senuos archyvuos — baltų hiacintų žydėjimas.

Krinta ir krinta lašai nuo stogų, karnizų, palangių. Ir mano juoda skara sudrėksta. Kažkas spaudžia ir spaudžia seno rojalio klavišą. Kartojamas garsas švarus ir grynas. Lyg jaunas Šopenas siaurom gatvytėm praeitų, rinkdamas lašą po lašo į mažą krištolo indą. Barkarolės, etiudai išsilieja skersgatvių kreivėmis. Mažorinis garsas. Mano senamiesčio skerzo.

Paliesiu ranka pulsuojantį drėgną smilkinį. Sunku ir vėl patikėti.

Vasario druska išaižėtoj sienoj nusėda. Balti hiacintai. Žydi pernykščiai tavo laiškai. Atodrėkis.

NUSIKALTĖLIŲ KOLONIJA

Kai ji eina per plikai nuskustų vienodų galvų minią, pasigirsta švilpimas, ir svetimi žodžiai krinta kaip kirčiai. Juodas, stangrus kalėjimo oras. Čia laukas,

apsėtas nuodinga sėkla, čia javai, kurių šaknys pagraužtos. Ir šnara sukiršinti skėriai, metaliniais sparnais trindami vienas kitą. Vėjo atpūsta raudona aguona primena rugiapiūtės rytą ir tėvo blyksintį dalgį. Kas ji, kurios ryškiai raudonas rūbas žadina užmirštą geismą ir aklą pyktį. Jos suknelė — kaip naktigonių laužas, kaip šiltas kraujas, kuriuo gali nusiplauti. Žaizda avinėlio kakle, kai švysteli išgaląstas peilis.

Nuodėminga varpų rinkėja. Šaligatvių Magdalena. Šnarančių skėrių lauke. Pasmerktųjų garde. Smurto dugne. Akmenim ją, nagais, jei ne peiliais ir dalgiais. Kad niekad atgal negrįžtų.

Grėsmingas šnarėjimas bėga javų viršūnėm, plikom galvom. Svilina godžios akys. Ir, užuosdami kraujo ir dūmų kvapą, šypsos bereikšmiai veidai.

Nuodėminga varpų rinkėja, šaligatvių Magdalena — išvaryta teisiųjų, nuteista pasmerktųjų.

Vėjų aguona. Kryžkelių madona. Amen.

* * *

Mažoj kavinukėj kvepia kava ir oranžiniai apelsinai. Baltas rytas blyksi baro stikluos, tiktai šiltas kvėpavimas aptraukia veidrodžius. Už lango — atvirutinis sniegas iš lėto dengia švarius, vaikiškai baltus šaligatvius. Netikėtas aiškumas apakina. Yra pasaulyje Kopenhaga — Paryžius — Londonas. . . Apsnigtas balsas atklysta radijo bangom iš tolo. Sninga Stockholme, San Francisko gatvėse — apelsinai. . . Kur tu esi, kai šitaip sninga ir kvepia rytinė kava?

Mažoj kavinukėj, baltam stikliniam narve. Lupu Maroko apelsiną, kaip mažą savo gyvenimą. Ir žievės nukrinta ant balto stalo — sniegino kelio. Viena po kitos — mano metų oranžinės žievės. Ir ištrykšta geltonos kaip saulė gyvybės sultys ant mano pirštų — — —

* * *

Sugrįžtu vėl į keistą šviesą (kaip paukščiai į šiltus kraštus sugrįžta). Ji neturi spalvos nė vardo — tik avikailio šilumą, tik vasaros dulkių mirgėjimą ir juodųjų serbentų kvapą, kuriuo kvepia mirusio sodo vynas. Blaivioj kasdienybės ertmėj, bespalviam dienų tekėjime. . . Šitaip krinta stulpu dulsvi spinduliai pro aukštą vitražą ir širdį apšviečia. Suaižėjęs tinkas, nuolaužos, rūdys pavirsta gyvu kolažu. Ir šviečia ritualinis auksas, ir išblukę šventieji šypsosi. . .

Ta mano tikroji šviesa — po daugelio metų sugrįžo. Kai kapai užaugo žole, kai broliškas kraujas suaušo į akmenį. Geriu tą šviesą, kaip seną užmirštą vyną, ir žinau — kad netekus, laidojus, vėl prisikėlus — būsiu. . .

* * *

Yra tremtis. Yra egzilė. Anapus horizonto. Poetų išvaikščioti nostalgijos žemėlapiai. Tie bežemiai Augintiniai, Orfėjaus medžiai, Balti aitvarai — kaip reti, nykstantys albatrosai, išlenkę kaklus, geria iš šiltų savo žaizdų ir gieda neornamentuotas giesmes. Ir tragiško ilgesio kristalai, pavėlavę dešimtmečiais, krinta į alkanas mūsų rankas.

. . .Ajerais kvepia pernykštės vasaros. Saulėj išdžiūvę pušynai. Ilgos, įdegę paauglės kojos bėga per girgždantį pakrantės smėlį. Ant strazdanoto veido — aitri skruzdžių rūgštis. Rusvuose plaukuose — sakai ir paupio vėjas. Oranžiniai, žali blyksniai atšoka nuo vandens ir dega ant pilkų varnalėšų. Apvalūs akmenys — atokaitoj išilę maži žuvėdrų kiaušiniai laimingam tavo delne. Iš kito kranto šaukiantis motinos balsas kaip spalvotas ratas ritasi Nemunu. Namo-o-o! Namo-o-o! . .

Laukinės priemiesčių vasaros. Aukštas ir laisvas iliuzijų skliautas. Būtasis laikas. Žilvinėliai. . . Eglė neberado namų.

Niūri ir rupi realybė grimzta į lipnią geltoną miglą. Žmonės ir žemė praranda ryšį. Dvilypius pavidalus įgauna daiktai ir žodžiai, ir nežinia, kas yra tikra.

Dalinamės ta pačia duona ir žuvim. Kalbam ta pačia kalba. Ir neatpažįstam vienas kito. Gyvenam kaip uždaros kriauklės gličiam dirbtinos užtvankos dugne. Kol kartą aštrus peilis mus atidaro ir išmeta į krantą — tremčiai ar nebūčiai. . .

. . .Bespalvis skausmas, iš kurio negimsta poezija.

* * *

Ir budėjimą, ir sapną paplauna srūvančios aštrios sekundės. Ir vėl gyvenu slenkančio smėlio krante. Nestatyk čia namų, neaugink vaikų, nes gatvės akmuo trupa nuo laiko smūgių.

Mano oda priprato prie vėjo, plaukai ir lūpos — prie atsisveikinimų. Delnuose jaučiu tolstančius veidus, kurių nesugrąžinsiu. Pernykščius mano rūbus apkrinta minkštos kelionės dulkės. Aš kartoju kaip maldą kvartalams, koplyčioms, užupio kalvoms, kai pro juos praeinu, ir skaudžiai skirtingoms savo savaitėms: „Sudieu, ir atleiskit mums mūsų kaltes, kaip ir mes. . . Aš sugrįšiu. Čia mano likimas lieka". Ir vėl bandau ieškoti namų — kelių sankryžose, stotyse, amžinoj pusiaukelėj.

Sakau, viską palieku. Palieku ir tolstu. Bet širdis — ta pati, tik sunkėja, viską imdama į kelią. Ji lėtina žingsnį. Ji šaukia mane sugrįžti.

Ar šitoks klajoklio gyvenimas ir yra vienintelis tikras? . .

ANABASIS

SAINT-JOHN PERSE

Saint-John Perse (Alexis Léger, 1887-1975) — prancūzų poetas, 1960 metų Nobelio laureatas. Poema „Anabasis" (1924) daugelio laikoma jo svarbiausiuoju veikalu.

Bandžiau versti poemą net keturis kartus. Kadangi tai vienas sunkesniųjų pasaulinės literatūros tekstų, vertimo redakcijos labai skyrėsi. Tačiau ir dabar nesu tikras, ar pavyko perteikti daugelį poemos vietų. Saint-John Perse nuolat vartoja archaizmus, retus terminus ir polisemiškus žodžius: vertėjui paprastai tenka rinktis vieną ir nebūtinai svarbiausiąjį prasmės atspalvį. Painiosios vietos yra mano kai kur suprastintos, kai kur hipotetiškai išaiškintos arba ir pakeistos. Nevengiau lietuviškų archaizmų (*ašva, veldamas* ir kt.). Nors Saint-John Perse versetai palyginti nelabai nutolsta nuo klasikinių aleksandrinų (tai dar ryškiau matyti vėlesniuoju jo kūrybos laikotarpiu), verčiau juos ritmine proza.

Naudojausi ne tik originalu, bet ir T.S. Elioto anglišku, Z. Bienkovskio lenkišku, G. Ivanovo rusišku vertimu. Pastarasis rusų poeto emigranto darbas, deja, pasirodė gana prastas, tačiau Elioto vertimas buvo pravartus.

Lietuvoje pavyko išspausdinti tik nedidelius poemos fragmentus, bet įvairios vertimo redakcijos buvo daugelio skaitomos (vienas žinomas lietuvių dailininkas net sukūrė poemos motyvais grafikos ciklą). Vertingų pastabų padarė vilnietis prancūzų kalbos specialistas, kuriam šioje vietoje dėkoju, neminėdamas jo vardo.

Vertėjas

DAINA

Po žalvariniais lapais gimė kumeliukas. Kažkas mums pribėrė į saujas uogų kartėlio. Svetimšalis. Praeivis. Ir štai ataidi kitų apylinkių gandas manajam troškimui. . . „Būk pasveikinta, dukra manoji, po didžiausiuoju metų medžiu".

* * *

Nes saulė įžengia į Liūto žvaigždyną, ir Svetimšalis pridėjo pirštą prie mirusiųjų lūpų. Svetimšalis. Kurs juokės. Ir kalba mums apie žolę. O, kiek vėjo iš apylinkių! Ir kokie lengvi mūsų keliaĩ! kaip džiugina mane trimitas ir mokslinga, prie sparno nepritapusi plunksna! . . „Mano siela, subrendus mergaite, tu elgeisi kitaip negu mes".

* * *

Po žalvariniais lapais atsirado kumeliukas. Kažkas mums pribėrė į saujas šių uogų kartėlio. Svetimšalis. Praeivis. Ir štai didžiulis gandas žalvario medy. Derva ir rožės gimsta iš dainos! Perkūnija ir fleitos kambariuos! O, kiek lengvumo mūsų keliuosè, o, kiek padavimų kasmet, ir Svetimšalis elgiasi kaip nori visuose pasaulio kraštuose! . . „Būk pasveikinta, dukra manoji, su gražiausiuoju metų rūbu."

ANABASIS

I

Virš trijų didžiulių laikų įsikūręs garbingai, laukiu gero iš dirvos, priėmusios mano įstatymą.

Iš ryto ginklas gražus ir jūra. Besėklei žemei, mūsų žirgams atiduotai,

dėkingi mes už tą nesuardomą dangų. O saulė dar bevardė, bet jos galybė mūsų tarpe,

ir jūra iš ryto nelyginant proto tikrumas.

Tu giedojai, galybe, mūsų naktų pakelėj! . . Ką gi žinom tyrosioms rytmečio idoms atėjus apie sapną, senesnį už mus?

Dar metus jūsų tarpe! Grūdo valdove, druskos valdove ir pusiausvyroj likus šalie!

Nešauksiu žmonių iš anapus. Būsimųjų miestų dalių

šlaituose neženklinsiu koralo dulkėm. Bet manau gyventi jūsų tarpe.

Visa šlovė prie palapinių slenksčio! mano galia jūsų tarpe! ir mintis, tyra tarsi druskos kruopelė, teisia šviesoj.

* * *

. . . Taip aš lankiausi jūsų sapnų mieste ir dykviečių mugėse tyrai dalijau savo sielą, jūsų tarpe

nematomą, tankią, tarytum erškėčių liepsną, blaškomą vėjo.

Tu giedojai, galybe, mūsų garbės pakelėj! . . „Druskos džiaugsmui sutvertos visos mąstymo ietys. . . Druska atgaivinsiu mirusias geidulio lūpas!

Tuo, kuris negėrė, garbindamas troškulį, dykumos vandens iš šalmo, aš nepatikėsiu sielos reikaluos. . ."
(O saulė dar bevardė, bet jos galybė mūsų tarpe).

Žmonės, žmonės, virtę ir nevirtę dulkėm, žmonės darbininkai ir žmonės dykaduoniai, žmonės iš šiapus ir žmonės iš anapus, o žmonės, beveik užmiršti šių vietovių; slėnių ir plokščiakalnių, ir aukščiausiųjų pasaulio šlaitų žmonės, kur tik siekia mūsų krantai; ženklų ir sėklų regėtojai, Vakarų dvelkimo išpažintojai; sekantys pėdas ir sekantys metų laikus, paliekantys savąsias stovyklas, kada pučia lengvas rytmečio vėjas; o ieškantys šaltinių pasaulio žievėje; o ieškantys, o randantys progų keliauti kitur,

jūs neprekiaujat sūresne druska tą rytą, kai pranašaudami karalijas ir ant pasaulio dūmų kybančius negyvus vandenis, ištrėmimo būgnai ties paribiu žadina
amžinybę, žiovaujančią dykumoj.

* * *

. . .Nesuteptu rūbu jūsų tarpe. Dar metus jūsų tarpe. „Mano šlovė virš marių, mano galia jūsų tarpe!

Mūsų lemčiai pažadėtas šitas dvelksmas iš anapus, ir tenai už laiko sėklų aukšto šimtmečio žėravimas pusiausyvros taške. . ."

Apskaičiavimai, įšalę į druskos ledą! Kaktos jautriausioj vietoj, kur gimsta eilės, įrašau šią giesmę, visos tautos apsvaigusią giesmę
statykloms, kame renčiami nemirtingi laivai!

II

Giliausia tyla viešpatauja apgyventuos kraštuos, dienovidžio skėrių apgyventuos kraštuos.

Aš einu, jūs einate aukštų, melisom apkaišytų šlaitų šalimi, kur džiūsta įsauly Didžiūnų skalbiniai.

Mes peržengiame Karalienės nėrininį rūbą su dviem šiaurės atspalvio juostom (ak, kaip aitrusis moters kūnas geba sutepti rūbą po pažastimi!)

Mes peržengiame Karalienės dukros nėrininį rūbą su dviem gyvo atspalvio juostom (ak, kaip driežo liežuvis geba raškyti skruzdėles po pažastimi!)

Ir gal dar nespėjus praslinkti dienai, vienas ir tas pats vyras aistringai geidė moters ir jos dukters.

Išmintingas negyvėlių juōke, tebūnie mums apvalyti šie vaisiai. . . Ar nebėra malonės žemėje po laukine rože?

Iš šito žemės pakraščio ateina didi žibuoklių spalvos nelaimė viršum vandenų. Pakyla vėjas. Jūros vėjas. Ir skalbiniai,

lyg sudraskytas kunigas, išnyksta. . .

III

Miežių piūties metu išeina žmogus. Nežinau, kas galingas byloja virš mano stogo. Ir štai jau sėdi ties manosiom durim šie Karaliai. Ir Pasiuntinys puotauja prie Karalių stalo. (Teduoda jiems mano grūdų!) Svarsčių ir matų Tikrintojas leidžias iškilmingom upėm su vabzdžių palaikais
ir šiaudais gauruose.

Tegu! tu mus stebini, Saule! Tu mums tiek melavai! . . Nesantaikos, riaušių kėlėja! maitinta įžeidimais, gėdom, o Maištautoja! suskaldyk manosios akies migdolą! Mano širdis čirškėjo džiaugsmu po kalkių puikybėm, paukštis gieda: „o senatve! . .", upės savo vagose tarytum moterų klyksmai, ir šis pasaulis gražesnis,
nei raudonai dažytas avino kailis!

Ak, šių lapų palei mūsų sienas praeitis erdvesnė, ir vanduo tyresnis, nei sapne, tebūnie jam, tebūnie padėkota, kad jis ne sapnas! Mano siela sklidina apgaulės, judri ir galinga lyg jūra gražbylystei pašaukus! Visagalis kvapas plaukia manęspi. Ir kyla abejonė, ar daiktai tikri. Bet jei žmogui malonus jo liūdesys, teišveda jį iš tamsos! ir, manyčiau, jį reikia užmušti, idant
neprasidėtų sukilimas.

Tiksliau: mes tau pranešam, Retoriau, apie mūsų nesuskaitomas naudas. Nuklydę į sąsiaurius jūros neregėjo siauresnio teisėjo! Ir žmogus, apsvaigintas vyno, širdimi baugia ir dūzgiančia lyg juodas musių spiečius ima tarti šiuos žodžius: „. . .Rože, purpurinis džiaugsme: žemė plati mano geismui, ir kas jam šįvakar paženklins ribas? . . rūstybė išminčiaus širdy, ir kas jai

šįvakar paženklins ribas? . .“ Ir šis, ano sūnus, neturtėlis, pavirsta
ženklų ir sapnų valdovu.

„Nutieskite kelius, kuriais žygiuos įvairiagenčiai žmonės, švytruodami gelsvais kulnais: kunigaikščiai, seniūnai, išrėkę gerkles karvedžiai; tie, kurie nuveikė didelius darbus, ir tie, kurie kažin ką susapnavo. . . Šventikas paskelbė įstatymus prieš moterų polinkį prie gyvulių. Gramatikas renkasi ginčų vietą lauke. Siuvėjas kabina ant seno medžio naują puikiausio aksomo drabužį. Ir žmogus pūliuojančia varpa skalauja savo baltinius tyram vandeny. Ligonio išmatos spragsi ant laužo, ir jų dvokas pasiekia irkluotoją valtyje,
jis jam malonus“.

Miežių piūties metu išeina žmogus. Visagalis kvapas plaukia manęspi, ir vanduo, tyresnis nekaip Jabale, skamba tarytum kadaise. . . Plikųjų metų ilgiausiąją dieną, garbindamas žemę po žolynais, nežinau kas galingas žengė mano pėdom. Ir lavonai po smėliu, ir šlapimu, ir po žemės druska — it pelai, kada grūdas atiteko paukščiams. Ir mano siela, mano siela triukšmingai budi ties mirusiųjų vartais — Tačiau įsakyk Kunigaikščiui nutilti: ant ieties smaigalio mūsų tarpe
šis arklio kiaušas!

IV

Štai pasaulio eiga, ir tik gera galiu apie ją pasakyti — Miesto statyba. Akmuo ir žalvaris. Gervuogių liepsnos išaušus

apnuogino šiuos didžiulius

akmenis, žalius ir aliejingus, tarytum šventyklų ar išviečių dugnas,

ir jūreivis mariose, mūsų dūmų apsemtas, regi žemę, atsinaujinusią ligi pat šelmens (platieji lydimai, pastebimi iš jūros, ir tie darbai, mėginant surakinti kalnynų šaltinius).

Taip įsikūrė miestas ir buvo palaimintas paryčiu tyriausio vardo lūpiniais garsais. Stovyklos dingsta iš kalvų! Ir mes, čia stovėdami ant medinių terasų,

be kepurių ir be apavo pasaulio vėsoje,

kodėl gi juokiamės, ak, ko gi juokiamės, žiūrėdami nuo sostų, kaip išlaipinami į krantą asilėnai ir mergaitės?

ir ką pasakyti išaušus apie visą šią gentį buriniuos laivuos? — Atplukdo mums duoną! . . Ir galeros, aukštesnės nekaip Ilionas po baltuoju padangės povu, sustoja, įveikusios rifą,

nejudriam vandeny, kame kyšo asilo gaišena. (Mes turime teisti šią upę, blyškią, beprasmę, savo syvuose sutraiškytų žiogų spalvos).

Didžiam ir gaiviam žvangesy iš anapus kalviai pavirsta savųjų žaizdrų karaliais! Pliaukši botagai naujosiose gatvėse ir iškrauna vos užgimusių nelaimių vežimus. Ak, asilėnai, mūsų šešėliai po vario kardais! keturios narčios galvos ties rankos riešu virsta gyva puokšte žydrynėj. Prieglaudų steigėjai po medžiu ap-

Pu 27-3/467

Lietuvos TSR
VALSTYBINĖ
BIBLIOTEKA

mąsto, kame pasirinkti sklypą. Jie aiškina man statybos prasmę ir skirtį: išdailintoji siena, akloji siena: laterito terasos, prieangiai iš juodojo akmens ir skaidriai tamsūs tvenkiniai bibliotekoms; ir dar vėsios palėpės vaistininkų lobiams. O štai žygiuoja iždininkai, švilpaudami raktais. Ir jau dainavo gatvėse vienišas žmogus — iš tų, kurie dažais paženklina kaktoj savo dievo slaptąjį vardą. (Nesibaigiąs vabzdžių šnaresys šioj nuolaužų vietovėj.). . . Ir nedera šičia kalbėti apie sandoras su gentimis iš anapus; vanduo, padovanotas odos maišuos, jojikai talkininkai uoste ir kunigaikščiai, gavę duoklę žuvimis. (Kūdikis, liūdnas tarytum beždžionių mirtis, — jo vyresnioji sesuo buvo tokia graži, — atkišo mums putpelę rausvo satino batelyje).

. . . Vienatve! Žydras didžiulio jūrų paukščio kiaušini, ir įlankos iš ryto, užtvindytos citrinų aukso! — Tai buvo vakar! Paukštis dingo!

Rytoj bus puotos, šūkavimai, gatvės apsodintos prieskonių medžiais, ir šlavėjai, velkantys auštant dideles mirusių palmių nuolaužas, milžinų sparnų likučius. . . Rytoj bus puotos,

uosto vyresnybės rinkimai, dainos priemiesčiuos, ir drungnoj audros perykloj

geltonas miestas po šešėlio šalmu, su mergų kelniotėmis languos.

* * *

. . .Trečiąją pilnatį žmonės, budėję kalvų gūbriuose, suvyniojo savąsias drobes. Sudegino moters kūną ant smėlio. Ir žmogus prisiartino prie Dykynės vartų — o jo tėvas buvo kvepmenų pirklys.

V

Mano sielai, susirūpinusiai toluma, miestuose šimtai žiburių, kuriuos atgaivina šunų lojimas. . .

Vienatve! nekuklūs rėmėjai mums gyrė mūsų papročius, bet mūsų mintys jau viešėjo prie kitokių sienų:

„Aš niekam neliepiau laukti. . . Aš jūsų visų nekenčiu su meile. . . Ir ką gi pasakyti apie šitą giesmę, kurią jūs išplėšiat iš mūsų? . ."

Valdove, kurs vedi šešėlių tautą link Negyvųjų Marių, o kur gi rasime nakties vandens suvilgyti akims?

Vienatve! . . Žvaigždžių legionai slenka pasaulio kraštu ir vedas drauge prijaukintą viryklos ugnį.

Padangių Karaliai Sąjungininkai grumias ant mano stogo ir viešpataudami aukštybėse stato ten savo stovyklas.

Teeisiu aš vienas drauge su nakties dvelkimu, tarp šmeižto kunigaikščių, tarp krintančių Bielidų! . .

Siela, tylumoj susijungus su Negyvėlių derva! Adatom perverti mūsų vokai! tebūnie garbė laukimui po mūsų blakstienomis!

Pienu plūsta naktis, būkit atsargūs! ir tepaliečia medaus pirštas eikovotojo lūpas:

„Moters vaisiau, o Sabiete! . ." Išdavęs apsvaigusią sielą, virš tyro vidurnakčių maro,

aš sukilsiu mintyse prieš sapno veiksmą; aš išnyksiu drauge su laukinėm žąsim gėlo ryto kvape. . .

O, kada naktis užklupo žvaigždę virš tarnaičių kvartalo, ar žinojom, kad jau tiek naujųjų iečių

vejas dykynėj Vasaros titnagus? „Aušra, jūs kalbėjot. . ." Apsiprausimai Negyvųjų Marių krantuose!

Tie, kurie nuogi miegojo didžiu metų laiku, būriais pašoka nuo žemės — būriais pašoka ir šaukia,

kad šis pasaulis beprotis! . . Senis merkias nuo geltonos šviesos; moteris rąžos ant jo nago;

ir glitus kumeliukas nusvarina gauruotą snukį ant kūdikio rankos, o kūdikis jam dar netrokšta išdurti akies. . .

„Vienatve! Aš niekam neliepiau laukti. . . Eisiu ten, kada panorėsiu. . .“ Ir Svetimšalis, užsivilkęs

savo naująsias mintis, susiranda rėmėjų tylos keliuose: jo akis prisipildo nelyginant seilių,

jis jau ne žmogus. Ir žemė sparnuotom sėklom, lyg poetas žodžiais, keliauja. . .

VI

Visagaliai didžiose karinėse apygardose, su kvapiom mergaitėm, vilkinčiom dvelksmu, tais audiniais, mes paspendėm aukštybėse žabangas laimei.

Apste ir gerove, laime! Ir nuo seno mūsų stikluos ledas mokėjo giedoti tarytum Memnonas. . .

Ir blaškydami būrius žaibų prie terasų kertės, dideli auksiniai dubenys tarnaičių rankose ardė smėlių nuobodį ties žemės ribomis.

Paskui atėjo vakario vėjo metai, ir ant mūsų stogų, užverstų juodais akmenimis, gyvai šnekėjosi drobės, sklidinos marių smagumo. Raiteliai iškyšulių ašmenyse, puolami žėruojančių erelių, išugdę iečių smaigaliuos tyriausias giedros nelaimes, apgarsino jūrose kaitrųjį metraštį:

Iš tikro! žodžiai žmonėms, jėgos giesmė žmonėms, tarsi marių virpesys geležiniam medy! . . įstatymai, skelbti anapus, ir sąjungos moterų dėka tarp priešiškų tautų; didžiulės šalys, išvaržytos saulės pertekliuj, numalšinti plokščiakalniai ir parduodamos sritys iškilmingame rožių kvape. . .

Kas gimdamas nejuto tų žarijų dvelksmo, ką gi veiks mūsų tarpe? ir ar gali jis bendrauti su gyvaisiais? „Jūs, o ne aš, viešpatausite nebūtyje. . .“ Mes, ten buvę, pasieniuos sukėlėm nematytas nesėkmes, ir eikvodami savo jėgas lig išsekimo, jūsų tarpe džiūgavom didžiu džiaugsmu:

„Pažįstu šią gentį, įsikūrusią šlaituose: nuo žirgų nulipusius raitelius, dirbančius žemę. Eikit ir sakykit jiems: baisus pavojus su mumis! žygiai be skaičiaus ir be saiko, galingos naikinančios valios ir žmogaus valdžia, sodri it kekė vynuogyne. . . Eikit ir aiškiai sakykit: žiaurūs mūsų įpročiai, nesibaidą ir greitakojai

mūsų žirgai virš maišto sėklų, ir mūsų šalmais alsuoja dienos nirtulys. . . Išsekusiuos kraštuos, peiktinų papročių kraštuos, kur šeimas reikėtų suburti lyg paukščius, kurie čiulba narveliuos, matysite mus, besielgiančius savaip, renkančius tautas po erdviom pastogėm, griausmingai tariančius įsakymą, ir dvidešimt įvairiakalbių genčių su mumis. . .

Dabar jau girdėjot jų mėgiamą pasaką: vargšai karvedžiai nemirtinguos keliuos, vyresniųjų minia, susirinkusi sveikinti mūsų, visi šiųmečiai vyrai su savo dievais ant strypų, ir kunigaikščiai, praradę valdžią Šiaurės smėlynuos, jų vergės dukros, kupinos ištikimybės mums, ir Viešpats, kurs sako: tikiu savo laime. . .

Arba šit, papasakokit jiems apie taiką: šalyse, kurias užplūdo gerovė, sklinda forumo ir subrendusių moterų kvapas, geltoni skambūs pinigai keliauja iš rankų į rankas po palmėmis, ir aitrūs prieskoniai ten jaudrina tautas — karo mokesčiai, įtakų kaitos ties gauruotais upių krantais, labos dienos iš galingo kaimyno, sėdinčio savųjų dukrų ūksmėje, ir laiškai ant plonyčių auksinių lakštelių, draugystės ir sienų traktatai, kelių tautų drauge žabojamos upės, ir duoklės, gautos iš nudžiugintų sričių! (cisternų, aruodų, arklidžių statyba — skaisčiai žydri grindiniai ir keliaĩ iš rausvų plytelių, — audeklų išvyniojimas atilsio dieną, rožių uogienė su medum, ir kumeliukas, gimęs kariuomenės gurguolėj, — audeklų išvyniojimas atilsio dieną, ir mūsų sapno veidrodžiuos jūra, kurioje rūdija kalavijai, ir sykį vakarą grįžimas į pamario sritis, į mūsų bekraščio poilsio šalį, ir pas mūsų mergaites

kvapiąsias, kurios mus ramina dvelksmu, anais audiniais. . .)"

— Taip kartais mūsų slenkstį mindo keistas likimas, ir greitai žengiant dienai šiapus erdviojo pasaulio, kur kas vakaras traukias į tremtį galia — toji laurų našlystė!

Tačiau vakare, kada mąstėm apie sėslumą ir laimę, mus aplankė žibuoklių ir molio kvapas mūsų žmonų pagimdytų mergaičių delnuos,

ir ramūs vėjai mus globė dykųjų įlankų gelmėj.

VII

Mums nelemta amžinai gyventi šičia, geltonoji žeme, mūsų džiaūgsme. . .

Vasara, platesnė nei Imperija, kabina prie erdvės įstatymų lentelių daugiaaukštį orą. Didžiulė žemė savo klojime ritinėja, sklidina ligi kraštų, blankias žarijas po pelenais. — Sieros spalva, medaus spalva, nemirtingų daiktų spalva, visa žolinga žemė, įžiebta pernykštės žiemos šiaudų, — ir iš vienintelio medžio žalios kempinės dangus iščiulpia violetines sultis.

Žėručio kasyklos! Nei vieno tyro grūdo vėjo gauruos. Ir šviesa lyg aliejus. — Nuo blakstienų plyšio ligi pat viršukalnių gūbrio, vieningas, matau, kas yra žiaunų žymėtas akmuo, tylėjimo spiečiai šviesos aviliuos; ir mano širdžiai ima rūpėti skėrių šeima. . .

Švelnios kerpamos kupranugarės su rausvų randų lopais — težingsniuoja kalvos po žemdirbio dangaus žiniomis — tegu tyliai žingsniuoja blyškia lygumos kaitra ir pagaliau suklumpa sapnų migloje, kur tautos pavirsta mirusiom žemės dulkėm.

Ramios didelės linijos dingsta negalimų vynuogynų žydrynėj. Žemė kai kur brandina vėtros žibuokles; ir smėlio rūkas kyla virš mirusių upių, nei keliaujančių šimtmečių drobės. . .

Balsas tylesnis mirusiems, balsas tylesnis dieną. Tiek švelnumo žmogaus širdyje, nejau nerasim jo saiko? . . „Aš kreipiuos į tave, mano siela — arklio kvapo apniaukta mano siela!" Ir keli didžiuliai žemės paukščiai, skrisdami į Vakarus, puikiai mėgdžioja mūsų jūros paukščius.

Dangaus rytuose, blankiuose nei šventoji vieta, užantspauduota neregio skalbiniais, tvyro nurimę debesys — ten, kur sukasi rago ir kamparo krabai. . . Dūmai, kurių mums pavydi vėjas! žemė vabzdžių gaurais, atidi, stebuklą gimdanti žemė! . .

Ir vidurdienį, kada unabio medis ardo kapus, žmogus sumerkia blakstienas ir atlošia galvą į šimtmečių vėsą. . . Sapno raiteliai vietoj mirusių dulkių, o betiksliai takai, kuriuos atpūtė vėjas lig pat mūsų kojų! kur rasim, kur rasim karius, kurie saugos upes jų santuokos naktį?

Kai šniokščia ir plūsta žeme galingi vandens, visa žemės druska suvirpa sapnuos. Ir staiga, ak, staiga, ko nori iš mūsų šitie balsai? Kelkit veidrodžių būrį virš upių kapinyno, tegu šaukias būsimųjų amžių! Statykit akmenis mano garbei, statykit akmenis tylai, ir tesaugo šią vietą žalvario raiteliai begaliniuos keliuos! . .

(Didelio paukščio šešėlis nuslenka mano veidu).

VIII

Įstatymai apie prekybą ašvomis. Įstatymai klajokliai. Ir mes klajokliai. (Vyrų spalva.)

Mus lydi šie aukšti keliaują viesulai, smėlio laikrodžiai, žingsniuoją žeme,

ir iškilmingos liūtys, stebėtino gymio, išaustos iš dulkių ir vabzdžių, kurie vargino mūsų gentis dykumoj, tarytum pagalvinė.

(Mūsų širdys atseikėjo tiek nebūties!)

* * *

Nesakyčiau, kad kelio tarpas bevaisis: žengiant vienišiems gyvuliams (mūsų žirgai grynakraujai ir žvelgia lyg išminčiai), daug kas buvo pradėta dvasios tamsybėse — daug dykų sumanymų ties dvasios ribomis, — didžios seleukidų istorijos švilpiant svaidyklėms, ir žemė, priversta atsiliepti. . .

O dar: tie šešėliai, dangaus nusižengimai žemei. . .

Raiteliai, perkirtę tokią daugybę šeimų, kur neapykantos kartais čirškėjo it zylės, ar iškelsim botagus virš belyčių laimės žodžių? — Žmogau, išmatuok savo svorį kviečiais. Šita šalis ne mano. Ką man davė pasaulis, išskyrus linkstančią žolę?

* * *

Ligi pat vietovės, pramintos Sausu Medžiu:

ir alkanas žaibas man skiria anas Vakarų sritis.

Bet anapus tvyro didžios tuštybės, ir bekraštėje užmaršių ganyklų šalyje metai be saitų ir be švenčių, pagardinti žarom ir liepsna. (Juodo avino širdis, aukojama iš ryto).

* * *

Pasaulio keliaĩ, jis eina jumis. Kiekvieno žemės ženklo viešpats.

O Keleivi, lydimas geltono vėjo, sielos geidimo!.. ir indiško pipiro grūdas, tu sakai, — jei bus sutrupintas! — svaigina.

* * *

Mūsų papročius lėmė didysis prievartos dėsnis.

IX

Jau taip seniai žygiuojam Vakaruosna, o ką gi žinom apie daiktus

mirtingus? . . Ir staiga ties pėdom pirmieji aistros garai.

— Jaunos moters! ir apylinkės kvepia, kiek siekia uoslė.

* * *

„. . .Skelbiu tau didžios kaitros dienas ir našlių klyksmus viršum išblaškytų lavonų.

Kas sendamas saugo ir lepina tylą, žiūri iš savo aukštybės į smėlį

ir į šlovingą dieną prekybiniam uoste;

bet moterų įsčiose kyla smagumas, jis mūsų moteriškuos kūnuos lyg juodųjų vynuogių fermentas ir jau niekados nesitraukia.

„. . .Skelbiu tau didžios palaimos dienas ir lapų malonę mūsų sapnuos.

Kas žino paversmes, yra tremtyje drauge su mumis; kas žino paversmes, ar apsakys sutemus,

kieno delnai sugniaužia mūsų įsčių vynuogyną,

ir mūsų kūnai prisipildo seilių? (O moteris su vyru atsigulė žolėj; kelias, taiso, lygina savąjį kūną, ir laumžirgis nuskrieja mėlynsparnis).

„. . .Skelbiu tau didžios kaitros dienas; o naktys taipogi iščiulpia, lojant šunims, smagumą iš moterų įsčių.

O Svetimšalį palapinėj pasveikino pienas ir vaisiai. Jam duotas grynas vanduo,

kad jisai sudrėkintų lūpas, veidą ir lytį.

Jam atveda naktį bergždžiąsias milžines moteris (ak, dieną dar naktesnes!) O gal ir aš jam reikalinga pasisemti malonumo? (Nežinau, kaip jis elgias su moterim).

„.. . .Skelbiu tau didžios palaimos dienas ir versmių malonę mūsų sapnuos.

Atverk šviesoje mano burną, lyg medaus šaltinį uolose, ir jei ras kokią ydą, mane teišvaro, bet jeigu neras,

eisiu palapinėn, eisiu nuoga, atsistosiu prie ąsočio palapinėj,

o tu, bendrininke iš kapo kertės, ilgai mane matysi tylią po mano gyslų mergišku medžiu. Pagundų guolis palapinėj, ąsotyje žalia žvaigždė, ir tebūsiu aš tavo valioj! Net tarnaitės nėra palapinėj, tiktai gryno vandens ąsotis! (Aš moku išeiti dar neišaušus, neprikelsiu žaliosios žvaigždės, skėrio ant slenksčio ir šunų lojimo visuos pasaulio pakraščiuos).

Skelbiu tau didžios palaimos dienas ir vakaro malonę ant mūsų mirtingų blakstienų. . .

bet šią akimirką dar diena!"

* * *

— ir stovėdamos žėruojančioj dienos briaunoj, ant slenksčio didžiulės šalies, skaistesnės nei mirtis,

šlapinos mergaitės, praskleidusios spalvingus drabužius.

X

Išsirinki didelę skrybėlę, jos kraštai tebus suvedžioti. Akis atsitraukia per amžių į sielos sritis. Pro žėrinčios kreidos vartus ryškėja lygumos paveikslai: gyvi paveikslai, o paveikslai
įstabiausi!

kumeliukų aukos ant kūdikių kapų, našlaujančių moterų apvalymas tarp rožių, ir kiemuos žaliaplunksnių paukščių sąskrydžiai senukų garbei;
o, kiek reikia žemėj pamatyti ir išgirsti, kiek gyvybės mūsų tarpe!
iškilmingos puotos atviram ore didžiulių medžių gimimo dienomis, ir viešos šventės tvenkinio garbei; juodų, tobulai apskritų akmenų skyrimas aukoms, ir šaltinių radimas bevaisėje žemėje, audeklų palaiminimas ant strypų ties tarpeklių durim, ir siautingi sveikinimai prie tvirtovių sienų suaugusių žeidimui saulėje, plevėsuojantiems vestuvių baltiniams!
ir dar, ir dar ties mūsų smilkiniais: bandykščio raišiojimas priemiesty, minių kelionė pasitikt avikirpių, šulniakasių ir romytojų; mąstymai piūties dvelksme ir šieno vėdinimas šakių smaigaliuos ant stogų; statyba — tvoros iš degtų rausvų plytelių, mėsos džiovyklų terasos, galerijos šventikams ir karininkų būstai; arkliogydžio erdvūs kiemai; ėjimas į lažą taisyt asilėnų takų ir kelių, vingiuojančių tarpekliais; prieglaudų steigimas dykvietėje; sąskaitos atvykus karavanams ir sargybų atleidimas pinigų keitėjų kvartaluos; gandas, gimstąs po pašiūre, priešais kubilus, pilnus išlydytų taukų; neapmokėti skolininkų raštai; balto plauko gyvulių, baltųjų žemės kirmėlių naikinimas, erškėčių ir gervuogių liepsnos mirties išniekintose vietose, puikiau-

sia duona, iškepta iš miežių ir sezamo; ar iš speltos; ir visur vyrų prakaito kvapas. . .

ak, įvairūs žmonės, įvairūs jų takai ir papročiai: vabzdžių, vandens vaisių rijikai; trauklapių, lobių gabentojai; veldamas ir dykis, žiniuonis su adatom ir druskos garintojas; muitininkas, kalvis; cukraus, cinamonų, baltų metalo taurių ir raginių lempų pardavėjai; tas, kuris parūpina odinį rūbą, medžio sandalus ir alyvuogių pavidalo sagas; tas, kuris grąžina žemę, ir žmogus be jokio amato: žmogus su sakalu, žmogus su skudučiu, žmogus su bitėmis; tas, kurs mėgaujasi savo balso skambesiu, tas, kuriam terūpi atidžiai stebėti žalią akmenį; kurs degina savo malonumui medžių žievę ant savojo stogo; kurs klojasi kvepiančių lapų guolį ant žemės, idant pailsėtų; kurs išranda žalius degto molio papuošalus tvenkiniams su tekančiu vandeniu; ir tas, kurs keliavo ir vėl svajoja išvykti; gyvenęs didžiulio lietaus šalyje; žaidžiąs kauliukais, gurneliais ir sukčiaująs; išdėliojęs savąsias skaičiavimo lenteles ant žemės; savotiškai pritaikęs aguroti; tas, kurs velka negyvą erelį, tarytum glėbį žagarų (ir plunksna strėlei dovanojama, o ne parduodama), tas, kurs renka žiedadulkes į medžio ryką (ir jo džiaugsmas, anot jo paties — ta geltona spalva); tas, kurs minta sklindžiais, palmių kirmėlėm, avietėm; tas, kuriam gardus pelėtrūnas; tas, kurs ilgisi pipiro grūdo; o štai dar tas, kurs kramto suakmenėjusius sakus, su auskaru iš kiaukuto, ir tas, kuris užuodžia dvasios aromatą ką tik perskilusiam akmeny: tas, kurs mąsto apie moters kūną, gašlusis; tas, kurs mato savo sielos atspindį karde; ir žmogus, atsidėjęs asmenvardžių mokslui; žmogus, pašlovintas tarybose, teikiąs vardus šaltiniams, dovanojąs krėslus po medžiais ir dažytą vilną išminčiams; ir prikaustęs kryžgatviuos prie sienų

milžiniškas žalvario taures ištroškusiems; dar geresnis tas, kurs nieko neveikia, šioks ir anoks, ir dar galybė kitų! gaudantys žemės klostėse putpeles, renkantys dygiuos krūmynuos žaliai margus kiaušinius, nulipę nuo žirgų, idant pakeltų kažką — agatus, šviesiai žydrą akmenį, svidinamą ties priemiesčio vartais (tatai bus įmovos, tabokinės ir sagtys, ar tie rutuliukai, kuriuos ritinėja luošojo rankos); tie, kur švilpaudami dažo lauke brangenybių skryneles, žmogus su dramblio kaulo lazda, žmogus su pintine kėde, atsiskyrėlis mergaitės rankom, ir pargrįžęs karys, įbedęs savo ietį slenkstin, idant pririštų prie jos beždžionę. . . ak, įvairūs žmonės, įvairūs jų takai ir papročiai, ir staiga pasirodęs vakaro rūbais, lemiąs pirmavimo teisę Pasakorius terebinto papėdėj. . .

O, genealoge aikštėje! kiek istorijų apie šeimas ir giminystę? — ir teapkabina miręs gyvąjį, kaip sakoma teisės lentelėse, jei man nebuvo lemta matyti visų daiktų šešėlio ir brandžios vertės: štai tie knygų ir metraščių sandėliai, astronomo krautuvėlės ir puikusis kapinynas, senovinės šventyklos po palmėmis, kur klajoja asilėnas ir kapstosi trys baltos vištos — ir anapus mano akiračio daug kas ima slėpiningai keistis: kyla stovyklos, išgirdusios man nežinomą gandą, ir ant kalvų puikuojasi gentys, ir upės įveikiamos odos maišais; raiteliai gabena laiškus, siūlydami sandorą, vynuogynuose spendžiamos pinklės, plėšikai tyko tarpeklių gelmėj, ir perkertamas laukas, idant moteris būtų pagrobta; klesti prekyba ir sąmokslai, priešais vaikus miške poruojasi žvėrys, ir jaučių tvartuose išgyja pranašai, ir štai nebylus dviejų pašnekesys po medžiu. . .

bet viršum žemiškųjų žmonių veiksmų daug ženklų kelyje, daug sėklų kelyje, ir didžiuliame žemės

dvelksme po giedros nerauginta duona visos derliaus plunksnos! . .

ligi pat vakaro, kame žvaigždė it moteris, tyra ir mums duota dangaus aukštybėse. . .

Sapno arimai! Kas byloja apie statybą? — Regėjau dideles žemės erdves išdalytas, ir mano mintis palydi jūreivį.

DAINA

Mano žirgas sustojo po balandžių pilnu medžiu, ir mano švilpesio aidas toks tyras, jog nėra pažadų krantams, kuriuos upės tesėtų. (Lapai, gyvi iš ryto, gyvena šlovės ženkle). . .

* * *

Ir nesakyčiau, kad žmogus neliūdnas, bet pakilęs prieš aušrą atsargiai bendrauti su senu medžiu, parėmęs smakrą į gęstančią žvaigždę, jis mato alkano dangaus gelmėj didžiulius tyrus daiktus, kurie virsta džiaugsmu. . .

* * *

Mano žirgas sustojo po burkuojančiu medžiu, mano švilpesio aidas dar tyresnis. . . Ir ramybė nemačiusiems šios dienos, jeigu jie mirs. Bet gauta naujienų iš mano brolio poeto. Jis ir vėl parašė kažką gražaus. Ir kai kas tai jau žino. . .

Vertė Tomas Venclova

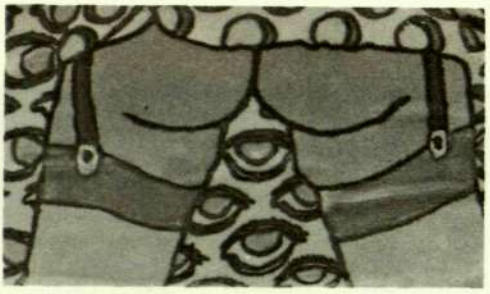

RIMAS T. VISGIRDA

gimė 1942 m. Kaune. Studijavo fiziką, vėliau meną ir 1973 m. baigė Washington State Universitetą, Pullman, keramikos skyrių, MFA laipsniu ir tais pačiais metais pradėjo dėstyti keramiką ir skulptūrą Millikin Universitete, Decatur, Il. Suroošė dešimt personalinių parodų ir dalyvavo daugelyje kviestinių ir konkursinių parodų. Jo straipsniai keramikos technikos klausimais paskelbti žurnaluose.

R. T. VisGirda apie save ir savo kūrybą šitaip kalba: „Menas yra gyvenimo būdas, kuris reikalauja esminio sąžiningumo iš dailininko ir jo aplinkos. Pagrindas mano kūriniams yra asmeninio pobūdžio, o mano kūryba yra abstrakcija visų tų dalykų, kurie mane daugiausia žavi ir intriguoja. Mano pagrindiniai interesai yra biaurumas/grožis ir santykis tarp Rytų filosofijos ir Vakarų ideologijos. Aš stengiuosi suprastinti formą ir pakelti daikto grožį linija ir spalva. Mano mėgstamiausias užsiėmimas yra mano būvis, o specifiniai interesai keičiasi gyvenimui tekant. Šiuo metu man patinka seni automobiliai, Art Deco, slidinėjimas, greitas važiavimas, keliaraiščiai ir nailono kojinės, memorabilia, elegantiškumas, kelionės, turgūs, kuriuose parduodami naudoti dalykai ir senienos, „The Rocky Horror Picture Show", Tanya Tucker, pin-ups, ir daug, daug daugiau."

Nuotraukos: Marianne Kenady

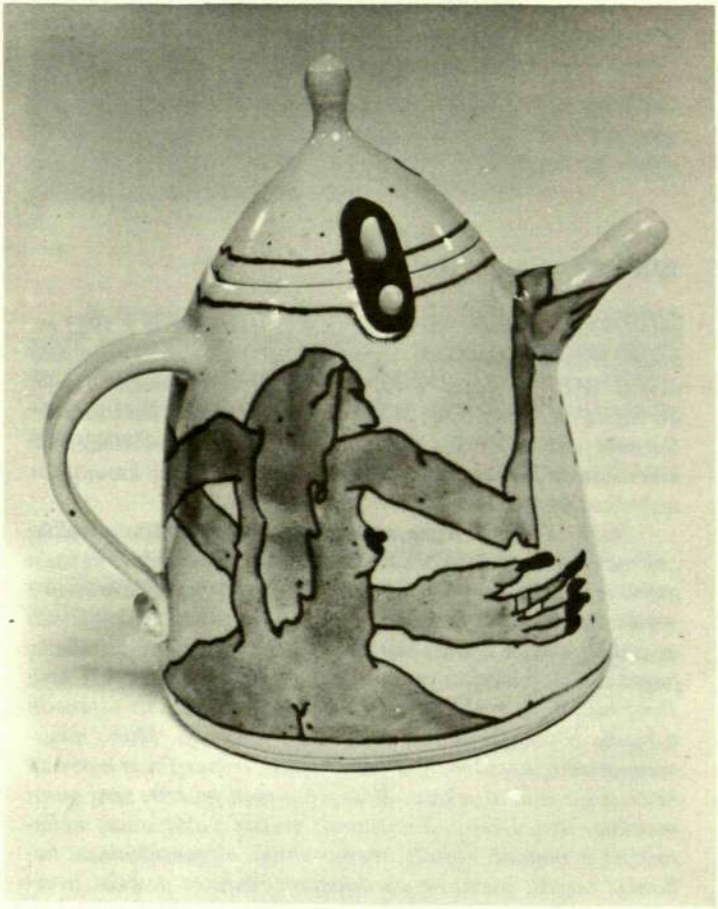

Paprastas nuogos ponios arbatinukas, porcelianas, 19 x 14 cm

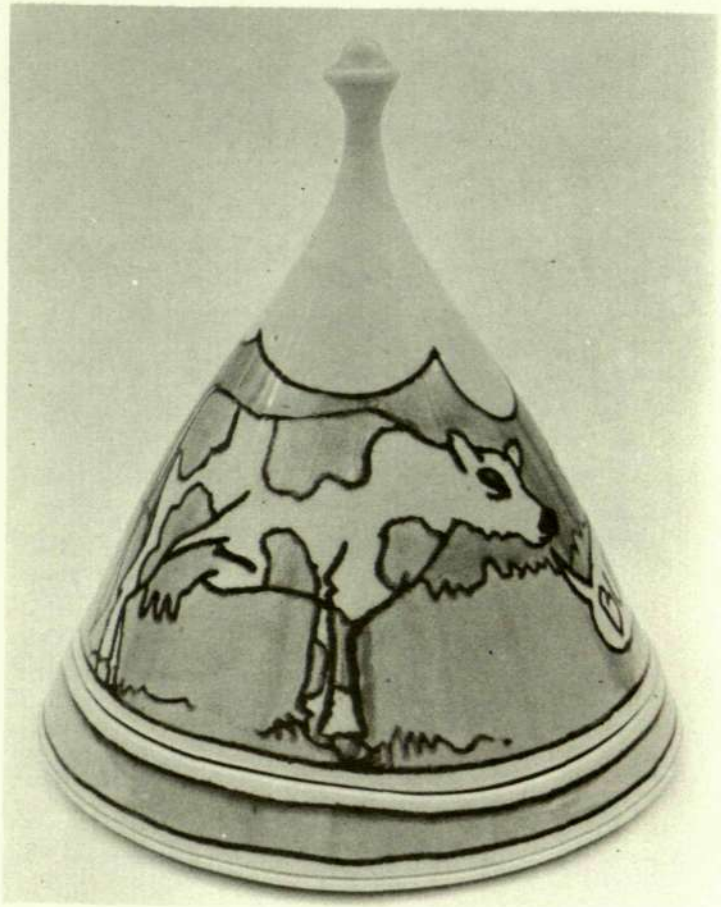

Indas sviestui, porcelianas, 18 x 23 cm

Žvaigždėtos nakties vaza, porcelianas, 13 x 18 cm

Kaukiančio šunies puodas, porcelianas, 15 x 22cm

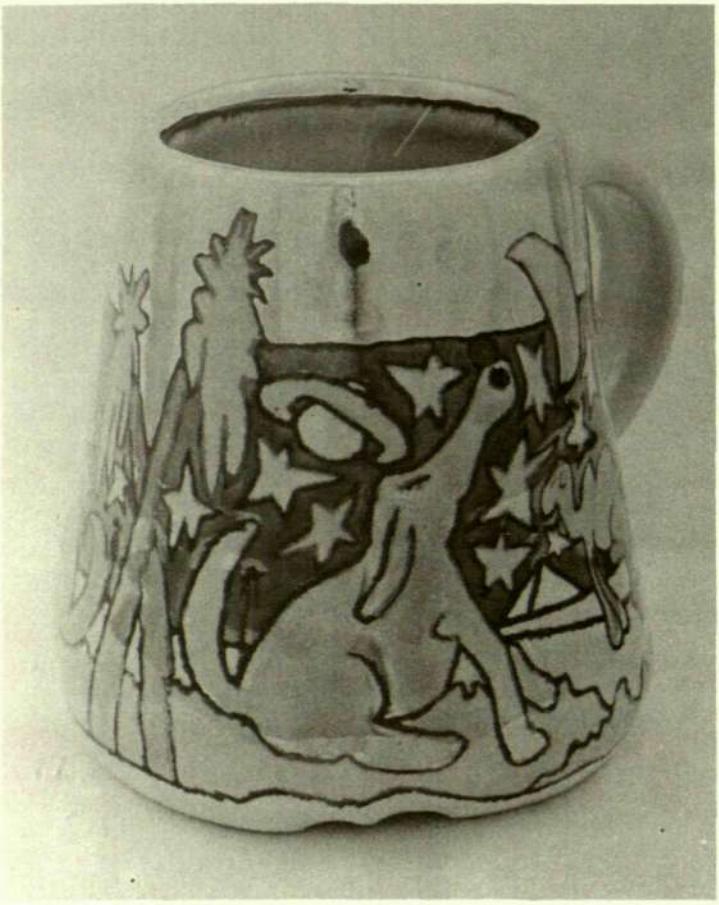

Kaukiančio šunies puodukas, porcelianas, 13 x 18cm

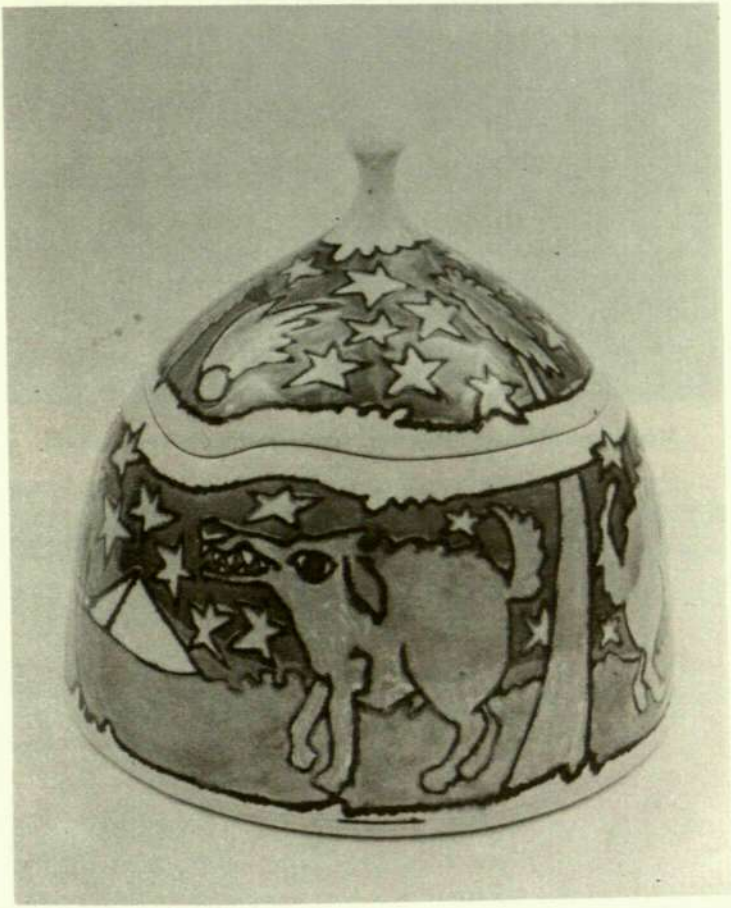

Pasiutusio šunies puodas, porcelianas, 13 x 18cm

Miesto gyvenimo medalionas, šamotas, 25cm

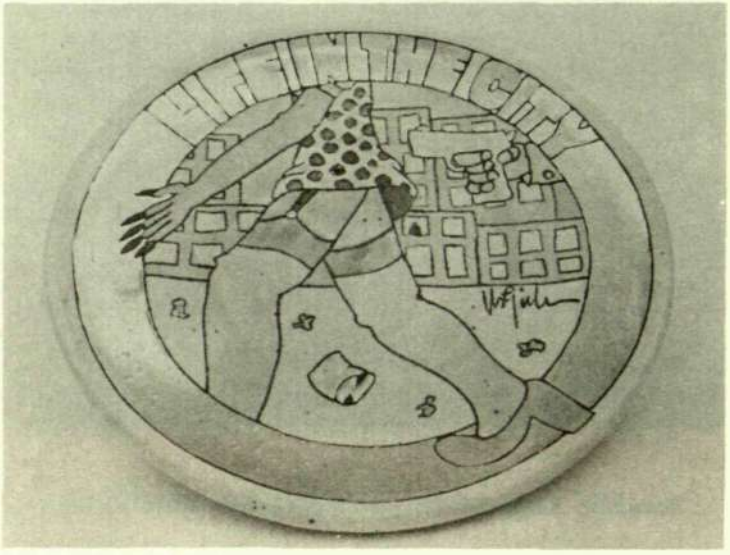

Miesto gyvenimo medalionas, porcelianas, 28cm

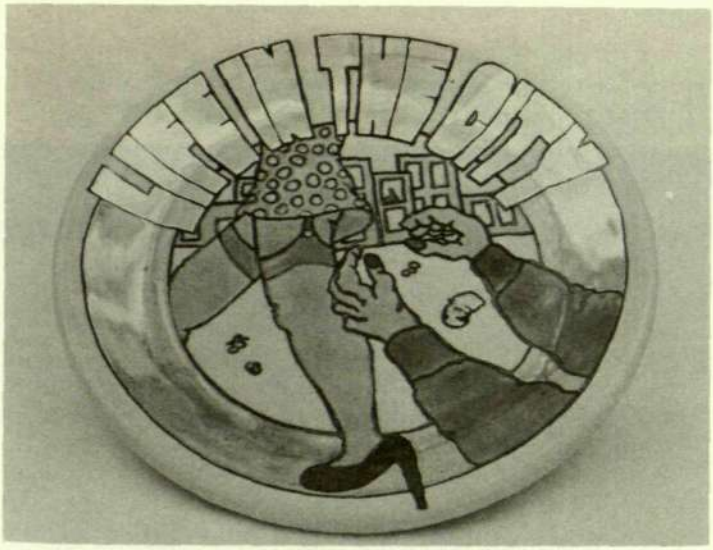

Miesto gyvenimo medalionas, porcelianas, 25cm

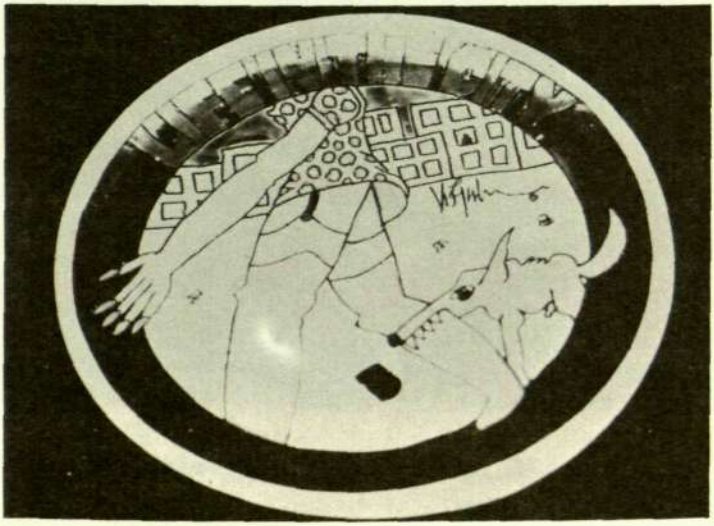

Miesto gyvenimo medalionas, porcelianas, 28cm

Dvi nuogos ponios apkabinusios pirminį cilindrinį puodą, šamotas, 18 x 33cm

Dvi nuogos ponios apkabinusios pirminę cilindrinę vazą, šamotas, 15 x 28cm

IŠEIVIJOS LIETUVIŲ LITERATŪROS KRITIKA IŠ ANGLO - AMERIKIEČIŲ PERSPEKTYVOS PAŽVELGUS

DELIJA J. VALIUKĖNAITĖ

Mano tema suskirstoma į dvi dalis. Pirmąją, įžanginę, paskirsiu, visų pirma literatūros ir kritikos teorijai, kuri išvystyta anglų-amerikiečių kritikos įtakoj, kad būtų aišku, kokiomis prielaidomis remiuosi darydama sprendimus apie kritiką, po to pristatysiu anglų-amerikiečių kritikos pagrindines sroves ir metodologijas. Antrąją dalį skirsiu lietuvių literatūros kritikai išeivijoje ir palyginsiu ją su anglų-amerikiečių kritika. Žvelgsiu tik į išeivijos kritiką, parašytą (išskyrus Niliūno) po 1958 metų, t.y., po *Literatūros lankų* užsidarymo ir svarstysiu tik pačius pagrindiniausius literatūros kritikus. Jei kurį nors, skaitytojų manymu, „pagrindinį" kritiką būsiu išleidus arba tik paminėjus ir neįsigilinus, tai dėl vienos iš dviejų priežasčių: arba nesurinkau užtenkamai medžiagos, kad galėčiau padaryti apie jį atsakingą sprendimą, arba tiek mažai jis skyrėsi nuo kitų, kad nutariau nekreipti atskiro dėmesio į tai, ką jau būsite girdėję apie kitus.

Iš tikrųjų, kol dar nebuvau perskaičius visos (ką turėjau) kritikos, buvau susidarius įspūdį, kad išeivijos kritikai turi savitus bruožus, ir kad kiekvienas reikalaus atskiro dėmesio ir atskiros klasifikacijos. To nereikėjo.

Ne vien Skrupskelytė yra pažymėjus, kad „Mūsų kritika yra jauna, todėl maža studijinių straipsnių, gausu informacinės ir vertinamosios kritikos, kur ypač užtinkame veikalų santraukų, pabirų komentarų, pastabų. . ." („Keturiolika portretų", *Aidai*, 9, 1974, psl. 393). Ne ką kitą radau ir aš; taigi, mano paskaita bus tik ilgesnė variacija ta pačia tema.

I

Bet pirma keli žodžiai apie tą kūrybą, į kurią kritikų kreipta tiek daug dėmesio. Deja, yra žmonių, kurie, paklausti kam kūryba reikalinga, negalėtų į tai atsakyti; yra net ir tokių, kurie paneigtų patį meną kaip vertybę. Universitetuose literatūros fakultetai pritraukia kasmet mažiau klausytojų, o dailę ir muziką retai kas pasirenka „free elective". Ne tik eilinis žmogus nesupranta viso to, ką mes dabar vertiname, bet net nemažas skaičius pedagogų, administratorių ir moralistų nesuvokia kūrybos santykio su žmogiškąja būtim. Diskusijos ta tema neišsemiamos, bet aš norėčiau pateikti tik patį cimusą, su kuriuo, tikiuosi, visi sutiks, būtent, kad menas yra neįvertinamas. Jis yra aukščiausias, tobuliausias komunikacijos pavidalas, o literatūra mūsų atžymėtų, įrašytų vertybių archyvas. Be meno, o ypač be literatūros, žmogaus išgyvenimai liktų neįvertinti ir nepalyginti su kitais. Gal paprastam pašnekesy su kaimynu tektų sužinoti, kad tvankią dieną geriau gerti karštą arbatą negu šaltą alų arba net su nepaprastai intymiu ir iškalbiu draugu galima būtų savo, sakykim, vedybinius pergyvenimus palyginti su jo, bet, be abejo, patys giliausi pergyvenimai yra eilinio žmogaus neišreiškiami, o gal jam ir nesuprantami. Kita vertus, literatūroje atžymėta tai, kas jautriausių ir įžvalgiausių žmonių nuomone yra gy-

venime verta atžymėjimo. O kritika, kadangi ji susieta su šiuo tobulu įnašu, vien dėl to tampa reikšminga.

Yra ir antra rūšis žmonių, kurie prileidžia meno vertę, bet nepripažįsta kritikos nuopelnų. Jie mano, kad kritika yra nereikšminga, nereikalinga ir dirbtina, kad kultūringas skonis yra prigimties dalykas, kad publikos sprendimai, liečią meną ir kūrybą, yra spontaniškai teisingi, ir kad menas teturi vieną tikslą, būtent, suteikti žmogui nesąmoningą malonumą. Siūlyčiau taip galvojantiems pažvelgti, anot kritiko Northrop Frye, į likimą to meno, kuris bando (arba kuriam tenka) apsieiti be kritikos (*Anatomy of Criticism: Four Essays* [New York, 1966], psl. 4).

Webster būtų laikomas geresniu dramaturgu, sako Frye, negu Šekspyras, ir Montgomery geresniu poetu už Keats! Šekspyro ir Keats populiarumas šiandien yra vien kritikos dėka. Vadinasi, be kritikos mes būtumėm likę ir be Šekspyro, o tai būtų buvę nuskurdinimas pačios civilizacijos. Ne kas kitas, kaip T.S. Eliot sugriovė tą mitą, kad „kritiškumas" ir „kūrybingumas" yra atskiri veiksmai. Jis pašiepia tuos, kurie „praleidžia kritišką darbą pačiame kūrybiniame procese". Galima būtų net ir sakyti, rašo jis, „kad didesnė dalis rašytojo darbo kūrimo eigoje yra kritiška: išsijojimas, derinimas, konstruktavimas, išbraukimas, pataisymas, tyrinėjimas: šitoks baisus darbas yra tiek kritiškas, tiek kūrybinis. . ." („The Function of Criticism", *Selected Essays* [London, 1932], psl. 30). Eliot toliau pabrėžia, kad „kai kurie kūrybiniai rašytojai yra tobulesni už kitus vien todėl, kad jų kritiškas pajėgumas yra tobulesnis". Todėl jis visapusiškai nesutinka su teigimu, kad „didelis menininkas yra nesąmoningas menininkas"; tikrovėje kai kuriuose „lai-

mingesniuose žmonėse kritiška diskriminacija", rašo Eliot, „švystelėja pačiame kūrybinės aistros momente". Kitaip sakant, kritikos santykiai su kūryba yra nedalomi.

Kritikos vertė priklauso ne tik nuo jos sąryšio su kūryba, bet dar nuo kitos ypatybės, būtent, „kritika kalba, o menas nebylus", anot Frye (*Anatomy of Criticism*, psl. 4). Dailė, muzika, skulptūra rodo, bet nekalba. Net ir „eilėraščiai tylūs kaip statulos. Poezija yra bešališkas žodžių naudojimas: ji nesikreipia tiesiogiai į skaitytoją". Tais atvejais, kai poezija kreipiasi tiesiai į skaitytoją su abstrakčiais pareiškimais, sakome, kad ji nuslydo į grynai metrinę kalbą, į eilė-darą, ką bet kas gali išmokti rašyti. Kitaip sakant, kadangi menas nebylus (negalįs nei apie save nei apie tai, ką jis sako, kalbėti), jam reikalingas kalbėtojas-skelbėjas — būtent, kritikas — , kuris praneštų publikai kaip kultūringas, išlavinto skonio, žmogus kūrybinį veikalą vertina ir naudoja. Tuo, žinoma, kritikas tampa skonio arbitru, teisėju ir didžiumos žmonijos instinktyviai nekenčiamu „elitu". Jis priverstas sakyti: „Aš geresnis už jus. Mano skonis daugiau išpruses, mano būdas kultūringesnis. Jums būtų pravartu panašėti į mane". Bet jei tai skamba arogantiškai, reikia atsiminti, kad jo vertė, kaip kritiko, priklauso nuo šių prielaidų. Todėl kiekvienas kritikas būtinai turi pagrįsti aiškiom ir įtikinančiom priežastim savo teigimus, kodėl tie kūrybiniai veikalai, kuriems jis duoda pirmenybę, yra dėmesio verti.

Kitaip sakant, pats savyje menas nei skonio nei asmens netobulina, kadangi pati geriausia kūryba dažnai neprieinama tiems, kurie kritinio įžvalgumo neturi, kurių nuosprendžiai dar neišvystyti, kurių percepcijos neaštrios. Net ir Šekspyras, nors buvo jo laiku mėgiamas, nebuvo tada populiarus dėl tų pačių prie-

žasčių, kaip šiandien. Dabartiniai teatro mėgėjai permato daug sudėtingesnį Šekspyrą negu jo amžininkai matė. Keli šimtmečiai kritinės veiklos padėjo publikai geriau Šekspyrą suprasti. Ir, žinoma, gal nereiktų nei pridurti, kad skonis, kuris išaukštintas ligi meno pamėgimo, t.y. virš žmogaus žvėriškų instinktų, taip pat dvasiniai išaukština ir patį žmogų, išlaisvindamas jį iš primityvaus šiurkštumo, žiaurumo ir barbariškumo.

Kalbėkime dabar apie kritikos praktiškąją pusę: pats žodis *kritika* išaugęs iš graikiško žodžio *sprendimui.* O spręsti kritikas gali tik būdamas specialistu, kuris, susipažinęs su visom techniškom priemonėm, pastebi ir nurodo kūrybos ypatybes. Jis sprendžia ir kaip teisėjas, kuris pripažįsta arba paneigia veikalo meistriškumą. Tik apgailėtina, kad dažnai šitokia kritinė veikla veda ir prie kvailo rungtyniavimo: literatūriniai didikai savo pripažintas kūrybines įžymybes gina, o kitų peikia. D. H. Lawrence ir J. Joyce yra du tokie, kurie (ne tik kad patys vienas kito kūrybos nemėgo — dėl nešvankumo! —) priešingų kritikų buvo šlovinami: tie, kurie žavėjosi Lawrence, neigė Joyce ir atvirkščiai. Laimė, kad moderniaisiais laikais tai pasitaiko rečiau negu XVIII ir XIX amžiuose.

Kritika yra literatūrinių priemonių žinovė, standartų statytoja, kokybės teisininkė. Tačiau aišku, kad jeigu kritikas darytų vien tik šiuos dalykus, jo darbas būtų ne tiek patrauklus, kiek jis iš tikrųjų yra. Be to, reikia pabrėžti, kad kritika tęsiasi ir po veikalo kokybės nustatymo. Šekspyro meistriškumas buvo pripažintas seniai, bet šekspyrinė kritika tęsėsi ir toliau. Buvo H. Levino pastebėta (*The Question of Hamlet* [New York, 1959], psl. 3-4), kad 60 metų laikotarpy (1877-1937) bent vienas kritinis straipsnis, recenzija arba žinutė apie *Hamletą* buvo išspausdinta kas 12

dienų. Kyla klausimas, kam visa ta veikla, tas dėmesys kūrybai, kuri seniai pripažinta ir aprašyta. Paprastai atsakius, visa ta kritika tik pakartoja Šekspyro meistriškumą. Tačiau toks pakartojimas, aiškina L. Trilling („Introduction", *Literary Criticism* [New York, 1970], psl. 11), su kaskart didesniu išradingumu pasidaro nebe sprendimas paprasta to žodžio prasme, bet meilė ir šlovė! Kaip nenuilstančiai stengtasi suprasti Dievą, taip nenuilstančiai stengtasi suprasti ir didžiausią meną su nepalaužiamu įsitikinimu, kad „tokia protinė veikla negali baigtis, kad vis liks daugiau ko suprasti. Tai, ką vieno galva įžiūri, kito nepatenkina; vienos generacijos įžvalgumas sekančiai atrodo nepakankamas arba net klaidingas". Ir, žinoma, neatsiras tokio kritiko ar tokio amžiaus, kurio objektyvumui negalima bus priekaištauti arba kuris, atseit, supras tą meninį veikalą „taip, kaip jis yra", tuo sustabdant tolimesnę kritiką. Rubinsteino Šopenas nėra Godowskio, bet abudu mums suteikia malonumą. O jeigu dar yra kitas Šopenas, toks, koks jis „iš tikrųjų yra", to Šopeno mes niekad nepažinsime. Net Šopenas grojantis Šopeną buvo tik interpretacija.

Visa tai, žinoma, nereiškia, kad viena interpretacija lygi kitai. Literatūros atveju interpretacijos teisėtumas turi būti akivaizdžiai įrodomas, ne subjektyviai ar impresionistiškai nustatomas. Romantizmo amžius mėgo interpretuoti Hamletą, kaip žmogų taip ištobulintai jautrų, kad jis tapo netinkamas bet kokiam veiksmui — tyra siela be heroiškumo. Aišku, tai ne mūsų interpretacija; ji net nėra „teisinga". Ji visai neatsižvelgia į pačias scenas bei Hamleto eiles ir veiksmus: būtent, Hamleto drasų Šmėklos sekimą, neatsižvelgiant draugų perspėjimų; jo skubų (tik vėliau atšalusį) pasiryžimą tėvo žudikui atkeršyti; jo įniršusį

žiaurumą Ofelijai, paniekinantį elgesį su Polonijaus kūnu, agresyvumą motinai ir t.t. Čia ne elgesys žmogaus, kuris neperneša veiksmo („an aversion to action") ar kuris gyvena vien meditacijomis („living in meditation"), kaip kad Coleridge yra Hamletą apibūdinęs. Žodžiu, neatidumas kūrybos tekstui dažnai veda į tos kūrybos išdavystę.

Šitoks neatidumas tekstui šiais laikais dažniausiai randamas populiarioje kritikoje, kurią sutinkame anglų-amerikiečių laikraščiuose arba masėms skiriamuose žurnaluose, bet ne vadinamoj kultūrinėj ar akademinėj spaudoje. Populiarioji kritika veikalą aprašo, apibrėžia, apžvelgia, įdomesnius faktus apie autoriaus gyvenimą pateikia, jo politiką nusprendžia, aptaria, ar jam pavyko tą vadinamą „gyvenimą" savo kūryboj pristatyti ir t.t. Šitokia literatūrinė „chit chat" yra nusmukus ligi populiarumo plokštumos — panašiai, kaip pritaikinimas Mocarto prie MacDonald's skelbimo. Aišku, ir vienam ir kitam yra vieta, bet ji kritikos vardo (kaip kad mes rimtą kritiką pažįstame paskutiniųjų 30-40 metų laikotarpyje) neužsitarnavus, kadangi tokia kritika atskiria formą nuo turinio, paneigdama tai, ką modernioji kritika atmetė, būtent, formos-turinio dualizmą.

Akademiniuose rateliuose buvo ilgą laiką kartojamas vienas anekdotas: kažkoks profesorius gerai žinomam universitete kažkur šiaurės rytų pakrašty atėjo kartą į klasę, liepė studentams atsiversti knygose Marvellio eilėraštį „To His Coy Mistress", ir pradėjo jiems kalbėti apie Marvellio politiką, religiją ir karjerą. Apibūdino Marvellio charakterį, kad jis, esą, buvo gerbiamas tiek priešų tiek draugų, svarstė galimybes sužinoti iš jo poezijos, ar jis buvo vedęs ir panašiai. Jam bešnekant baigėsi klasės laikas ir, stu-

dentams atsistojus, jis užbaigė šitaip: „Tai, vyrai, bent eilėraštis!“, nors apie eilėraštį jis nebuvo nei prasitaręs. Ką šiuo anekdotu norima parodyti, tai tuos esminius pasikeitimus, kurie įvyko šitame krašte prieš 47 metus. Modernioji amerikiečių kritika užsimezgė Anglijoje su I.A. Richards ir T.S. Eliot, bet tos sėklos, kurias jie sėjo, prigijo pirma ne Anglijos žemėje, bet Amerikos akademinėje dirvoje. Ją praminė „naująja kritika“, bet dabar ji žinoma formalizmo, estetizmo arba analitinės kritikos vardu ir aštriai skiriasi nuo visos anksčiau išsivysčiusios kritinės metodikos, kuri anuo anekdotu pašiepiama. Norėčiau į ją atkreipti platesnį dėmesį, bet pirma pravartu išdėstyti pagrindiniąsias moderniosios kritikos sroves, su kuriomis lyginsiu išeivijos kritiką.

Šių dienų pačias bendriausias kritines sroves galima skirstyti į šešias grupes: istorinę ir biografinę, moralinę (neo-humanistinę), formalistinę, psichologinę, mitinę (archetipinę) ir sociologinę. Iki 1930 metų kritikai rėmėsi tik pirmąja ir antrąja grupe. Šitokia kritika nustumia kūrybą į antraeilę vietą, naudodama ją įrankiu siekiant kitų tikslų negu pačios literatūros supratimo.

Istorinė ir biografinė kritika vystėsi gal 250 metų laikotarpyje. Istorinis ir biografinis priėjimas prie literatūros, nors ribotas, yra suprantamas, kadangi retas literatūrinis veikalas išvengia istorinio aktualumo bei užuominų. Kartais svarbu kalbėti apie tuos įvykius, kurie arba tam veikalui davė impulsą arba jame minimi. Sunku diskutuoti Solženicino romanus, neatkreipus skaitytojo dėmesio į komunizmą kaip istorinę tikrovę. Yra šekspyrinių kritikų, kurie įrodo, kad *Hamletas* pilnas istorinių ir biografinių užuominų: būtent, kad Ofelijos žodžiai apie Hamletą —

The courtier's, soldier's, scholar's eye, tongue, sword;
The expectancy and rose of the fair state,
The glass of fashion and the mould of form (3.1) —

primena Earl of Essex, Elžbietos mėgiamiausią didiką; o Polonijus, esą, primena Lord Treasurer Burghley, kurį buvo madinga pašiepti. Esą, *Hamlete* Šekspyras išreiškia savo nuomonę apie vaikų teatrą ir vaidybos metodiką. Tokia informacinė kritika yra įdomi, bet nėra ypatingai naudinga *Hamleto* esmei suprasti. Gali, žinoma, pasitaikyti ir svarbesnių istorinių faktų, kurie arčiau liestų veiksmo problematiką: Gertrudos vedybas su švogeriu Šekspyro amžininkai laikė kraujomaiša (incest), tuo iš dalies išaiškinant Hamleto didelį pasišlykštėjimą motinos antromis vedybomis; Elžbietos amžiuje vyravo dvi teorijos apie šmėklas — katalikiška, kuri laikė šmėklas mirusiojo žmogaus dvasiomis, ir protestantiška, kuri laikė jas velnių pavidalais, tuo vėl *iš dalies* išaiškinant Hamleto sunkią dilemą, ar tikėti tėvo šmėklai ar ne. Tokie faktai (kurie vienu laiku angažavo visą kritinę energiją) šiais laikais laikomi pačios dramos ir Hamleto charakterio supratimui tik užuomazga dalykiškesnei kritikai.*(1)*

Antroji kritinė srovė, irgi išsivysčiusi dar prieš formalizmo laikus (ir net prieš istorinę ir biografinę kritiką), yra moralinė arba neo-humanistinė. Tie, kurie nemato literatūros kaip istorijos arba biografinių duomenų atspindį, dažnai ją mato tik didaktine prasme. Kad literatūra moko, tai man nėra klausimo, bet ji

1 Dar yra ir tokia istorinė kritika, kuriai mažiau svarbu išknisti kūrinio aktualumą kaip pristatyti intelektinį klimatą, kuriame jis buvo sukurtas. Bredvold, *The Intellectual Milieu of John Dryden* ir R. W. Horton ir H. W. Edwards, *Backgrounds of American Literary Thought* yra geri tokios kritikos pavyzdžiai.

tai nedaro tiesiogiai. O pavojus moralinės krypties kritikoje yra labai paprastas: jeigu veikalas turi „message", geroj kūryboj tas „message" yra išvystytas per visą veikalą ir su viskuo surištas, taip kad jo atnarplioti, nepalietus forminių elementų, neįmanoma. Kritikas, kuris neturi veikalo atskleidimo metodikos, tą „message" išjungia iš forminių aspektų, tuo nublukindamas jo sudėtingumą ir subtilumą, ir tuos rafinuotus neaiškumus išbraukia ar net iškreipia. Antras pavojus moralinėje kritikoje yra veikalo nuvertinimas vien dėl to, kad jis filosofiškai neatitinka paties kritiko nusistatymams.

Moralinė kritika didžiausią dėmesį kreipia į veikalo filosofinį turinį, bet be įsigilinimo į veikalo ypatybes bei priemones veikalo mintis moralinio kritiko rankose gali likti per daug suprastinta, kaip, pavyzdžiui, Hamleto dilema buvo nurašyta tik kaip idealisto nesutikimas su realybe. O tai nepasako visko. Ta interpretacija neatsižvelgia nei į išorės - tikrovės temą, nei į Hamleto kaskart platėjantį kaltės supratimą, nei į tą viską nustelbiančią ironiją, kuri slypi jo tėvo poreikį žudyti, tuo naikinant visas galimybes mylėti kitus, nei į jam pristatytą uždavinį teisti, spręsti, ir veikti nežinant, kur teisybė, kur melas, kur realybė, kur iliuzija ir pagaliau gal net ar jie iš viso skiriasi. Žodžiu, su filosofine kryptim kritika galėtų baigtis, bet pradžiai reikalinga kito kritiško priėjimo, būtent, formalistinio.

Kadangi literatūra yra kūrybinė išraiška, o kūryba egzistuoja tik formos rėmuose, tie rėmai nedaloma jų dalis. Atėmus liniją, spalvą ir medžiagą iš Michelangelo „Dovydo", Dovydo nelieka. Panašiai su literatūra. Todėl formalistinėj kritikoj didžiausias dėmesys duotas veikalo formai ir struktūrai, kuriose įtvirtinta kūrybos esmė. Žodžiai ne sinonimai: struktūra yra veikalo stam-

bioji, architektūrinė sudėtis, o forma susidaro iš visų tų priemonių, kurios tą struktūrą konkrečiai įgyvendina. Kaip ir namų statyboj: architektūriškai (atitikmuo „struktūrai", kalbant apie literatūrą) namas gali būti, sakykim, „gambrel cape", bet jo detalės, „formininiai" elementai susideda iš tam tikros rūšies stogo, langų ir panašiai. Taip pat ir literatūroj: Šekspyro komedijose, pavyzdžiui, pagrindinę struktūrą sudaro dvaromiško kontrastas; o įvaizdžiai, dainos, charakterių suskirstymai į dvi grupes, humoras ir pan. tą kontrastą įgyvendina.

Formalistai nekalba apie veikalo mintį, neišgvildenę formos ir nesuradę struktūros, kuri jungtų visas jo atskiras dalis į architektoninį vienetą. Formalistinė kritika reikalauja iš kritiko dėmesio į pasikartojančias iškarpas: žodžių, sintaksės, įvaizdžių, metaforų, aplinkos, charakterių, veiksmo, erdvinės tvarkos — visą, ką sujungus gautum vieną organinį vienetą. Pavyzdžius galiu duoti vėl iš Šekspyro. *Romeo and Juliet* pastebime, kad abiejų jaunuolių kalba remiasi kraštutinių, priešingų įvaizdžių sugretinimu ir kad toks priešingumas kartojasi ir kitose dramos plotmėse — Capulet-Montague konflikte, meilės-mirties palyginimuose, aistros-proto priešingybėje ir t.t. Reiškia, pati kalba veda kritiką prie visų tų polių, ant kurių konfliktas yra pakibęs ir kurie konfliktą dramatiškai sustiprina, būtent, kalba veda kritiką pastebėti tą jaunystei būdingą, kompromiso vengiantį elgesį: viskas arba niekas, juoda arba balta, naktis arba rytas, meilė arba mirtis. Vidurdienio nėra.

Žinoma, reiktų pabrėžti, kad puristiniu (ankstyvaus formalizmo) požiūriu pastarasis pavyzdys jau buvo nuėjęs už formalizmo ribų. Puristas savo kritiką sustabdytų, pristatęs formines ir struktūrines detales.

Aš jas interpretavau, kadangi tiek mano tiek kitų kritikų galvojime formalizmas yra grynai analitinis metodas, priemonė, ne tikslas. Neužtenka atkreipti skaitytojo dėmesį į faktą, kad Šekspyro dramoj *Anthony and Cleopatra* veiksmas svyruoja tarp dviejų labai skirtingų pasaulio sostinių — Romos ir Aleksandrijos. Reikia iš to struktūrinio fakto ir iš visų kitų forminių ypatybių (pavyzdžiui, tokių priešingybių, kaip abstrakčių sąvokų ir konkrečių įvaizdžių sugretinimo — „Eternity was in our lips and eyes") padaryti išvadą: būtent, kad Roma, atstovaudama visas apoloniškas vertybes, kaip pareigą, tvarką, savitvardą, stoicizmą, o Aleksandrija — dionizines, kaip aistrą, ekstazę, spontaniškumą, išryškina Antonijaus konfliktą ir tragediją, kurioje jis žūva, negalėdamas pasaulyje suderinti abejų vertybių.

Ketvirtoji kritinė srovė tai psichologinė. Freudo sąvokos suteikė literatūrinei kritikai naują perspektyvą ir naują žodyną, paneigiant iš dalies tas humanistines sąvokas, kurias renesansas buvo pateikęs. Skatinami Freudo sprendimų, kad žmogus dažnai sergantis, o ne niekšiškas, visuomenės nuslopintas ir sutvardytas, savo geidulių pavergtas, toki rašytojai, kaip D. H. Lawrence, Thomas Mann, James Joyce rašė jo sąmoningoj įtakoj, o kritikai, įsijungę į šią naują mokslo šaką, kovojo su Praeitimi, ypač su Puritonų kultūra Amerikoj ir Viktorijos amžiumi Anglijoj. Aplamai šioji kritika pagaliau nusistovėjo prie trijų pagrindinių sričių: 1) ji analizuoja pasąmoninius santykius tarp rašytojo ir skaitytojo (tuo diskutuodama visą meninį procesą); 2) ji analizuoja veikalą, kaip psichologinį atspindį rašytojo pasąmonės; ir 3) ji psichoanalizuoja pačių veikėjų pasąmones. Paskutiniosios analizės klasiškiausias pavyzdys yra E. Jones studija apie Ham-

leto „Oedipo kompleksą". Į tą teoriją čia nesigilinsiu. Ji jau nebešviežia ir nors 1910 metais ji, be abejo, sukrėtė nemažai humanistinių ir istorinių kritikų, šiandien ji laikoma naivia.

Penktoji srovė — mitinė arba, kitaip sakant, archetipinė — yra viena iš naujausių srovių, išaugus, kaip ir psichologinė, iš pačių rašytojų, kaip T. S. Eliot, susidomėjimo besikartojančiomis archetipinėmis iškarpomis bendrojoje žmogaus istorijoje. Joseph Campbell savo knygoje *The Masks of God: Primitive Mythology* (N. Y., 1959, psl. 31) pasakoja apie įdomų reiškinį, pastebėtą gyvulių elgesy: tik išsiritę iš kiaušinio viščiukai, dar šlapiom plunksnom, lekia tekini vanagui praskridus arba net vanago iškamšai pasirodžius, bet visus kitus paukščius ignoruoja. Iš kur, klausia Campbell, ta vanago, kurio viščiukas dar nėra gyvo matęs, iškamšos baimė? Gyvi paukščiai — gandrai, karveliai — viščiuko negąsdina, o iškamša, atseit meninis dirbinys, paliečia labai giliai įsišaknijusią baimės stygą.

Panašiai ir su žmonėmis, sako archetipiniai kritikai. Tie patys įvaizdžiai, spalvos, mitai ir motyvai yra užtinkami įvairiais laikais, įvairiose vietovėse, paskirų kultūrų folklore ir literatūroje. Panašumas tarp seksualinių užuominų, kurias neša žaltys pasakoje apie Eglę, Žalčių Karalienę ir Kleopatros gyvatė, nuo kurios įkandimo ji miršta tikėdama sutikti savo meilužį pomirtiniam gyvenime, nėra atsitiktinumas. Kitaip sakant, kolektyvinėj žmonijos pasąmonėje (ką dėstė Jungas) viešpatauja nuostabiai panašūs gamtos reagavimai: dangus — tėvas; žemė — motina; vanduo — prisikėlimas; rytas — gyvastis; įsitikinimas, kad gyvenime tam tikra pilnatis susidaro tik iš priešingybių — šviesa/tamsa, šiluma/šaltis, gyvybė/mirtis, moteris/vyras, yin/yang kinų mene ir filosofijoje. Kadangi tos sąvokos

yra esminės žmogaus kolektyvinėje pasąmonėje, jas randame egiptiečių mituose apie Ozirį, kurio mirtis susieta su Nilo pakilimu, t.y. žemės vaisingumu ir gyvybe; graikų mituose apie jaunus karalaičius, kurie nužudomi ir kurių kraujas ištaškomas laukuose dėl geresnio derliaus; grūdo supuvime, iš kurio išauga gyvas medis; Senojo Testamento mite apie Jonah, kurio pražuvimas banginyje nešė jam gyvybę; Naujojo Testamento mite apie Kristų, kurio mirtis neša prisikėlimą ir amžiną gyvenimą; dramoj *Karalius Lyras*, kurio fizinė pražūtis neša jam dvasinį atpirkimą, kurio beprotystė neša išmintį, materialinis praradimas dvasinį atradimą ir t.t.

Remdamiesi šia srove, kai kurie kritikai ieško tragedijos žanro versmės senuosiuose graikų mituose apie mirties ir prisikėlimo tapatumą, Šekspyro komedijose — Saturnalijos švenčių tradicijų ir Amerikos prozoj tų grynai amerikietiškų inter-rasinių ir homo-erotinių temų à la Leslie Fiedler ir panašiai.

Paskutinioji iš stambiųjų srovių yra sociologinė. Kaip psichologinės kritikos dėmesys krenta į santykius tarp meno ir psichologijos (tiek rašytojo, tiek personažų), taip sociologinė kritika žvelgia į santykius tarp meno ir socialinių realybių. Tas santykiavimas turi keturias kryptis: 1) galima tyrinėti literatūrą, kaip visuomenės veidrodį; 2) galima tyrinėti, kaip literatūra paveikia visuomenę; 3) kaip visuomenė keičia literatūrą; ir 4) kaip pati literatūra ir jos rašymo procesas keičia rašytojo sociologines bei politines ideologijas. Pirmas santykis, manau, nereikalauja paaiškinimo. Geras antrojo pavyzdys yra *Dėdės Tomo trobelė*, kuri smarkiai paveikė amerikiečių nusistatymus prieš juodųjų vergystę (ir, tarp kitko, dabartinis *Roots*, kurio sociologinius atodūsius visur girdime). Pagal tre-

čiąjį santykį Irving Howe („The City In Literature," *The Critical Point*, [New York], 1973), nagrinėja ne tik ką literatūra pasako apie miesto gyvenimą (Dickens, Gogol, Fielding, Defoe ir kt.), bet kaip miestas pakeitė literatūrą: praplėtė literatūros žodyną ir temas, pristatė antraeilius personažus, tuo įvesdamas didesnį skaičių veikėjų požiūrių, pakeitė veiksmo iškarpą ir atomazgą. Ketvirtajam sociologinės kritikos priėjimui I. Howe irgi geras pavyzdys. Kaip buvusiam marksistui, jam be galo įdomu, kaip tokie marksistiniai rašytojai, kaip Silone, Koestler, Malraux ir kiti savo marksistines perspektyvas pakeičia, susidūrę su savo personažų problemomis, kurios rašytojui atskleidžia marksizmo, komunizmo, revoliucijos, politikos praktiškąją (nebe teoretinę) pusę (*Politics and the Novel*, New York, 1957).

Visos minėtosios srovės turi savo šalininkų, bet turi ir priešų. Neo-humanistams (kurie vėliau tapo žinomi krikščioniškais humanistais) sunku pasisakyti už žmogaus didingumą, protą, savitvardą šiais laikais, kurie žmogų sumenkinę, skeptiškai žiūri į tradicines vertybes ir tuo pačiu į humanizmą.

Psichologiniai kritikai dažnai kaltinami, kad jie analizes sutirština žargonu, eikvoja kritinę energiją psichoanalizuodami pačius rašytojus, o ne jų personažus, priskiria charakteriams pasąmoninius motyvus, kurie neįtikėtini, ir apskritai pamiršta, kad kūrinys — ne „case study".

Mitinius kritikus kartais puola už jų išradingumą ir įmantrumą, ieškant mitų kartais kur jų nėra, ir už tai, kad jie nesiekia aiškinti mitų sąryšio su veikėjais ar veiksmu, bet tik tenkinasi mitus atpažinti.

O sociologiniai kritikai dažnai pasiduoda pagundai tiek susiaurinti savo literatūrinį supratimą, kad tik

tas veikalas gauna jų pagyrimą ar dėmesį, kuris derinasi su paties kritiko ideologiniais įsitikinimais.

Formalizmas, kuris įtakojo visą moderniąją kritiką, dažnai puolamas už tai, kad jo analitinis metodas, pasidaręs madingu ir, kaip visi madingi dalykai, greitai nuėjęs į kraštutinumus prastų kritikų rankose, tampa besaikis, mechaniškas, beprasmiškai analitiškas, besidomįs vien technika, medžiojantis simbolius, persistengtai įmantrus, arogantiškas, ir net su pačiu veikalu dėl sumanumo ir išradingumo lenktyniaujantis. Šitokia kritika užsitarnavusi kaltinimų dėl to, kad ji pataikauja sau, užuot tarnavusi menui.

Lieka dar paklausti: Ar viena kritika lygi kitai? Kuri yra tobuliausia? Kurios kritikos reikia siekti? Atsakymą duosiu ne savo žodžiais, bet formalisto J. C. Ransom: „Gera kritika yra visada daugiau ar mažiau empirinė savo metodika; reiškia, kad kritikas visų pirmiausia žvelgia į eilėraštį [arba dramą ar prozą] ir tik tada [*a posteriori*] nustato, kuri poetinė teorija galės įvykdyti jo analizę" („Ubiquitous Moralists", *Kenyon Review*, Winter, 1941, psl. 96). Kitaip sakant, „pagrindinis kritiko darbas yra išnagrinėjimas ir nušvietimas eilėraščio arba romano suformuotos prasmės. . ." (R. W. Stallmann, „The New Critics", *Critiques and Essays in Criticism, 1920-1948* [New York, 1949], psl. 498), t.y. neatskiriant sąvokų nuo formos. Taip galų gale visa kritika turi būti vertinama pagal jos sugebėjimą atskleisti kūrybos „prasmę".

II

Perskaičius nemažą skaičių išeivijos lietuvių literatūrinės kritikos straipsnių, priėjau prie vienos bendros išvados: būtent, kad lietuvių išeivijos kritiką vienas faktas neišvengiamai skiria nuo anglų-amerikie-

čių — jos „šeimyniškumas", ką labai paprastai parodo dažnai užtinkamas įvardis „mūsų" — „mūsų literatūroj", „mūsų kritikoj". Sunku objektyviai kalbėti apie tai, kas „mūsų", o be tam tikros rūšies objektyvumo(2) vertingos kritikos nėra. Tą pageidautiną objektyvumą pasiekti irgi iš dalies neleidžia kitas „šeimyniškas" aspektas, būtent, tam tikra prasme, stoka pasirinkimo tarp literatūrinių veikalų ir beveik visapusiškas dėmesys dabartinei literatūrai, kurios autoriai dažnai dar gyvi. Anglų-amerikiečių kritikui yra pasirinkimas tarp šešių šimtų metų literatūrinio įnašo. Vidutiniškieji veikalai gauna tą vienkartinį dėmesį, po kurio jie paliekami istoriniams kritikams; o kiti, laiko ir kritikos išsijoti, kaip patys geriausi, užsitarnauja kritikos pilno dėmesio. Išeivijos kritika, nagrinėdama išeivijos literatūrą, kartais duoda globėjos įspūdį ir vengia griežtų bei nepalankių sprendimų, rasdama išeitį kritiškame žargone, kuris tuščiažodžiavimu iškelia veikalą į aukštesnes plotmes negu jam vieta. Mandagumas kritikoje niekada neturėtų skaitytojo suklaidinti apie kūrinio vertę gerai skambančiais, bet nereikšmingais išsireiškimais: jis „lietuvių kalbą išsaugojo tokią gryną ir kilnią"; „žodis skamba meistriškai"; „žodis plazda lyg plačioj erdvėj"; jis rašo „sodria kalba"; „Apie mokytojus jis atsiliepia šiltai. . ." ir t.t.

Aplamai (žinau, kad nieko ši išvada nenustebins, kadangi panašių yra padarę ir kiti), lietuvių išeivijos kritika nėra analitinė, nėra išsami, ir nėra sisteminga palyginus su anglų-amerikiečių. Faktas, kad recenzijų gausiau už studijinius straipsnius ir kad pačiuose straipsniuose dažnai atsiprašoma už straipsnio apžvalginį pobūdį, liudija, kad pačių kritikų sampratoj nėra ypa-

2 Apie pageidautiną subjektyvumą ž. šio straipsnio gale.

tingų prielaidų apie kritinę metodiką ar sąvokinę sistemą.

Pradėkime su apžvalgine kritika. Sunku man kalbėti apie Pr. Naujokaitį, V. A. Jonyną ir A. T. Antanaitį; ne visai, atrodo, sąžininga lyginti juos su anglų-amerikiečių akademiniais kritikais arba matuoti juos pagal aukščiausius kritikos standartus, kadangi man gaunasi įspūdis, kad jie patys nelaiko savęs kritikais, bet tik recenzentais. Juk pats Antanaitis nevengia pristatyti skaitytojui kritikę, kurios metodas aiškiai skiriasi nuo jo paties, su šitokia pastaba: „Bukelienės straipsnis [apie Bieliausko *Kauno romaną*] yra neabejotinai rimtos kritikos pavyzdys. Ji su atsidėjimu veikalą išstudijavo. . . Svarbiausia gi, kad ji veikalą vertino literatūrinėje šviesoje, savo teigimus ir išvadas visur pagrįsdama, kur reikia nevengdama nė platesnio pasaulinės literatūros konteksto" („Neeilinis romanas, sąžininga ir nesąžininga kritika, *Metmenys*, 16, 1968, psl. 165-6).

Jeigu Antanaitis žino, ko reikalauti iš literatūrinės kritikos, tikiuosi, kad ir Naujokaitis ir Jonynas, kurių recenzijos dar mažiau primena kritiką negu Antanaičio, taip pat nesiekia rimtos kritikos tikslų. Todėl nėra ko kritikuoti recenziją už tai, kad ji nėra kritika. O jokiu būdu recenzijos negalima priskirti prie rimtos kritikos dėl vieno pagrindinio fakto: ji tenkinasi vien subjektyviom, nepagrįstom išvadom apie kūrinį. Duosiu pavyzdį: recenzentui leidžiama užsiminti, kaip kad Jonynas daro apie Ostrausko pjesę, kad „publikai, iškyla visa eilė abejonių, ko Ostrausko buvo siekiama. . . Gal autoriaus siekta. . .(„Vingrieji Kosto Ostrausko rašteliai", *Metmenys*, 23, 1972, psl. 139). Bet kritiko neišspręstos abejonės skaitytojui neįdomios. Jeigu abejonės neišspręstos pačiam kūriny, veikalas

su defektu (nebent rašytojo tikslas buvo pristatyti neišsprendžiamas abejones), ir tai turi būti pasakyta ir paaiškinta; jeigu išsprendžiamos tik išsamios analizės dėka, ta analizė turi būti pateikta.

Panašiom impresionistinėm pastabom Naujokaitis kalba apie Andriušio *Purienos po vandeniu*: „lietuvybės tragedija pagauta su menišku įžvalgumu ir nuosaikiu artizmu" (*Aidai*, 8, 1964, psl. 373); apie Spalio *Angelai ir nuodėmės*: „Jis sugeba pradėti pasakojimą reikiamoj vietoj ir tinkama fraze" (*Aidai*, 8, 1963, psl. 365); o Antanaitis apie Andriekaus *Po Dievo antspaudais*, kad: „kalba skambi, pakili, beveik estradinė" („Žvilgsnis į 1969 m. Egzilinę Literatūrą", *Metmenys*, 19, 1970, psl. 170). Sprendimai gal teisingi, bet nepagrįsti. Formalizmas prieš panašius impresionistinius sprendimus kaip tik ir pasipriešino daugiau kaip prieš 40 metų. Tais laikais du populiariausi kriterijai, pagal kuriuos kūrinio literatūrinė vertė būdavo nustatoma, tai, pirma, rašytojo nuoširdumas ir, antra, skaitytojo reakcija; kuo didesnis rašytojo nuoširdumas ir kuo stipresnė skaitytojo reakcija, tuo, atseit, geresnis kūrinys. Tokių kriterijų rimtoj anglų-amerikiečių kritikoj nebeliko, bet išeivijos recenzijose ir straipsniuose jos gausios: „Juos perskaitęs jauti, kad gavai ką nauja, ko negali greitai pamiršti, o turi mąstyti, susitelkti" (Naujokaitis apie Spalio *Angelai ir nuodėmės*, *Aidai*, 8, 1963, psl. 365); „Niekas nėra su tokia širdgėla ir nuoširdumu iškėlęs išeivijos stagnacijos" (Jonynas apie Meką, *Metmenys*, 16, 1968, psl. 141); Gustaitis „sugebąs žodį valdyti. . . skaitytojui. . . įtikti. . . skaudų teisybės žodį moka tarti su šypsena" (Antanaitis, *Aidai*, 2, 1974, psl. 95). Toki sprendimai skaitytojui mažai ką pasako; o juk rašytojo nuoširdumu galima pateisinti ir šlamštą, ką daro ir studentai skaitydami Rod McKuen eilėraščius.

Taip pat prie recenzijos, ne prie rimtos kritikos priklauso, ką angliškai vadinam „the literary chit chat approach", kurį aš užtikau dažnai išeivijos kritikoj, o ypatingai Jonyne, ir kas labai sunku skaityti, kadangi dažnai nėra pagrindinės minties. Vienoje apžvalgoje apie Škėmą, Jonynas taip šokinėja nuo sąvokos iki sąvokos, kad pastraipos dažnai sudaromos tik iš vieno sakinio ir viename puslapyje sukaupta iki 15 pastraipų: tai žodis apie Škėmos anti-feminizmą, paskui apie jo išsilaisvinimą iš etninių charakterių, po to apie „emigranto agoniją", apie Škėmos užuojautą pilko žmogaus buičiai, apie *Baltos drobulės* psichologinį tikrumą, apie „žmogiškosios komunikacijos ribotumą" ir t.t. („Vieną veidą stebint", *Metmenys*, 5, 1962, psl. 145-6).

Net ir studijinio ilgio straipsniuose („Justinas Marcinkevičius" [Papečkys], *Metmenys*, 13, 1967; „Šiandienybės apraiškos tarybinės Lietuvos prozoje: žvilgsnis pro aprūkusį stiklą" [Iešmantaitė ir Kazėnas] *Metmenys* 15, 1968), kur dėmesys duotas vadinamai „istorinei kritikai" (t.y., šiandienybės atspindžiui dabartinėj Tarybų Lietuvos prozoj) arba atskiro rašytojo aptarimui, skaitytoją imponuoja Jonyno gyvas stilius („O vis dėlto jiems pasitaiko pakelti akis dangop, užsisvajoti beplūšant marksizmo Augijaus tvartuose," *Metmenys*, 13, 1967, psl. 52), bet apvilia jo recenzijai būdingos pastabos. Jo bešališkas dėmesys Marcinkevičiaus poezijai mane ypatingai intrigavo („Nežiūrint jo ideologinio užangažuotumo, sunku jam nepripažinti poeto talento. . . kaip visų egzaltuotų neofitų, jo giesmė ir patetiška, ir retoriška, ir naivi, ir suvedžiojanti, klaidinanti, bet kartu ir kažkur pasiutusiai tikra", *Metmenys*, 13, 1967, psl. 52-3). Tuo jis kritiko vieną rolę — teisėjo — išpildė, bet kaip apie kitą — poetinių priemo-

nių specialisto? Užuot paaiškinęs, kodėl jis suteikia Marcinkevičiui poeto vardą ir kodėl jo giesmė „pasiutusiai tikra", gaunam tik jonyniškai būdingus, bei impresionistiškus teigimus: „Nuo *Dvidešimtojo pavasario* poemos kiekviena jo knyga būdavo raketa, plyštanti bengalinės ugnies kaspinais" (psl. 59). Net ir išgiriant *Kraujo ir pelenų* poemą, sunku Jonynui pasakyti, kodėl poema pasisekusi, kodėl ji iššaukia „gausybę ataidžių skaitytojo širdyje" (psl. 63). Lengviau pasidairyti po kitus rašytojus, ieškant vienos kitos Marcinkevičiui įtakos. Šitokia kritika primena pastabas ant anglų-amerikiečių knygų viršelių.

Net kai ir stengiamasi kalbėti šiek tiek daugiau literatūriškais terminais — stilius, forma, tema — , tie terminai būna suprantami labai siaurai ir paviršutiniškai: Antanaitis „stilių" supranta kaip įdomią rašyseną („Apie šešiasdešimt šeštųjų metų literatūrą", *Metmenys*, 13, 1967, psl. 155-7); „formos" nenagrinėja, bet vien tik pristato, kaip „flash back" (psl. 153); Naujokaitis temą tik labai bendrai pristato, nesigilindamas į ją — tema „daugiausia lietuviška, su karo meto ir tremties laikotarpio atspindžiais" („Veidu prie žemės", *Aidai*, 4, 1963, psl. 174).

O su moderniąja „hermetiška" poezija recenzentams iš viso sunku susidoroti. Antanaitis vien tik paaiškina skaitytojui, kad Mackaus

> Pacituotas posmelis gana vaizdžiai iškelia ir vieną charakteringiausių ‚Neornamentuotos kalbos generacijos' kalbos savybių. . . Neišlyginti sakiniai, su sąmoningomis ir nesąmoningomis logikos, gramatikos, sintaksės klaidomis, sunkūs, gremėzdiški, kampuoti epitetai à la: . . .kastruotas džiaugsmas, neišraudojamas veidas. . . ar panašūs. Pasakyta vietomis grubiai, neaptašytai, nedailiai pasakyta. Nesuglostyta. Nėra akį glostančios simetrijos, nėra ausį lepinančių rimų. . . O vis dėlto stipriai, pagaunančiai pasakyta. . . Poetas išsakė savo

tiesą. . . („Kitoniškos naujosios generacijos poeto žodis", *Aidai*, 10, 1963, psl. 463).

Bet klausimas lieka: kokią? Pastabos apie Mackaus estetinę poeziją taisyklingos, bet be interpretacijos jos nepadeda eiliniam lietuviui įvertinti ar suprasti Mackaus poeziją. Be minimalinio susipažinimo su prancūzų simbolistais — Baudelaire, Rimbaud, ir Mallarmé — ir su iš jų išsivysčiusiais surrealistais, kaip Breton, Elouard ir kitais, kurie savo poezijoje suskaldė išorinį pasaulį į atskirus fragmentus, nebesudarydami vieno organinio vieneto*(3)* su tikslu, kad skaitytojas, nebeatpažindamas tikrovės, kaip kad jis ją *logiškai* suprasdavo, galėtų ją sau perstatyti kitokiais dėsniais į skirtingą ir dažnai „prasmingesnę" surrealistinę tikrovę, — be panašaus supratimo negalima su moderniąja poezija nei prasidėti.

Savotiškai „naivios" yra ir A. J. Greimo trys ekskursijos į išeivijos moderniosios poezijos kritiką, nors nei jo kritinės teorijos nei jo pasaulėjauta nėra naivios. Priešingai, jis vietomis rašo su akademiniu rafinuotumu, kuris primena jo struktūralistinius pagrindus, ir filosofiniu brandumu („Algimantas Mackus arba namų ieškotojas", *Metmenys*, 7, 1963). Straipsnyje apie Venclovą („Tomo Venclovos beveik beprasmė poezija", *Metmenys*, 23, 1972), Greimas aiškiai parodo savo susipažinimą su Mallarmé, su „ekspresijos ir turinio planų korreliacij[a]" poezijoje (psl. 11), su „epistemologin[iu] lūž[iu], [kuris] įgalinęs visą dvidešimtojo amžiaus poeziją" (psl. 12), su faktu, primenančiu visą Kant-Cassirer tradiciją, kad „pasaulis yra greičiau kalbinio akto rezultatas, jis yra toks, kokį mes jį išsakome" (psl. 13); pateikia skaitytojui intriguojančių

3 Panašiai kaip Marc Chagall savo tapyboje!

minčių apie Venclovos Laiko problematiką ir, kalbėdamas kitam straipsny apie Mackų, įdomiai aprašo Mackaus Dievo bei Žmogaus sampratą. Tačiau smulkiose poezijos analizėse, kuriose jis stengiasi sekti formalizmo (arba gal jis sakytų struktūralizmo) kryptį, jis pasiekia tik formalizmo erzinančius kraštutinumus, kalbėdamas apie fonetinius planus plačiai atitraukdamas juos nuo turinio —

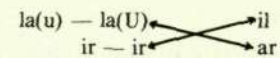

(psl. 11)

Kartais jis net duoda man dar anglų-amerikiečių kritikoj negirdėtus ir neįtikėtinai naivius (iš karto atrodė gal net ironiškus) teigimus apie poeziją („sakinys yra anomalus, bereikšmis. Tai signalas, kad jis jau priklauso poetinei kalbai" (psl. 11). *(4)* O kartais jis net nepastebi, kad pacituotos eilutės nėra, kaip jis galvoja, „išmėtytų pasaulio vaizdų sulipdinėjim[as], kur kiekvienas vaizdinys turi litotės ar, greičiau, psichoanalizės laisvų asociacijų principu nustatomų simptomų funkcijas (pavyzdžiui:

> vaikystė pavirsta krauju iš alkūnės ar kelio,
> sukandžiotom lūpom, karščiu, geltonais vaistų buteliukais)"
> (psl.13)

Mano manymu, priešingai, tai paprastos metonimijos išraiška, kuri pateikia su metaforos logiškumu vaikystės vaizdą, kuris susidaro iš nubrozdintų alkūnių, vaikiškų ligų ir panašiai.

---

4 Dar vienas pavyzdys: „Visa tai [poetinė kalba], žinoma, tik ženklai — ant balto popierio išrašyti brūkšneliai ir rutuliukai, kuriuos kiekvienas gali savaip skaityti" (psl. 16). Nors ir galvotumėm, kaip kad teorizavo Cassirer, kad kalba yra tikrovės kūrėja, ta tikrovė šiuo atveju yra jau Venclovos sukurta; ne skaitytojui ją kurti ar „savaip skaityti", bet atpažinti.

Greimo idiosinkratiškas bei save dramatizuojantis stilius geriau tinka tokiems memuariniams straipsniams, kaip apie Joną Kossu-Aleksandravičių (*Metmenys,* 26, 1973). Tačiau, kai tik Greimas susiduria net ir čia su poezijos analize ar įvertinimu, jo stilius nepajėgia paslėpti fakto, kad dažnai jo lietuviškoji literatūrinė kritika tėra tradiciškai subjektyvi („Tokia [Kossu] poezija artinasi prie savo tiesos išsakymo labai pamažu. . . Ir staiga, nelauktai, kažkas atsitinka, žodis prilimpa prie kūno, eiliakalio ir jo skaitytojo paširdžius užlieja kutenanti šiluma, ir eilutė stojasi lyg įkalta į granitą", psl. 14); kartais banali („Kossu yra tad realistinis poetas, nes jo poezijos tikslas yra paprasčiausiai išsakyti visą savo asmenišką realybę", psl. 16); o kartais net ir neteisėta (Kossu poezijos „tobulumas pasireiškia ne visame eilėraštyje, bet greičiau posmelyje, o dar dažniau — vienoje laimingoje eilutėje", psl. 13). Ne! Viena saulėta diena nepadaro vasaros ir viena — kad ir „laiminga" — eilutė nepadaro tobulos poemos!

Grįžtant prie recenzentų, nepajėgiau aš nei Antanaičio, nei Naujokaičio, nei Jonyno „kritikos" klasifikuoti pagal jokias sroves. Iš esmės jie nei nesiskiria. Skiriasi jų vien paviršutinis stilius, kuris manęs šioj paskaitoj nedomino. Visi trys atrodė grynai recenzentai be akademiškai suprastos literatūrinės kritinės sampratos.

Birutė Ciplijauskaitė su Ilona Gražyte skiriasi nuo šių trijų recenzentų vien tuo, kad Gražytė vysto aiškiai nusibrėžtas temas, o Ciplijauskaitė mėgsta apžvalgas — kritine to žodžio prasme.

Ciplijauskaitei būdinga plačios apimties temos („Šių dienų teatras Ispanijoje," *Aidai,* 5, 1965; „Pokarinė ispanų poezija", *Aidai* 9, 1965; „Beieškant naujų kelių romanui", *Aidai,* 10, 1969). Rezultate: jos kritika lengvai atpažįstama kaip įžanginio pobūdžio.

Anglų-amerikiečių kritikoje tokias studijas randame antologijų įžangose. Šitokią kritiką darant, redaktorius pristato autorius, atsižvelgdamas į jų tematinius ir stilistinius panašumus, apibrėždamas jų socialinę aplinką, grupuodamas juos į mažesnes kategorijas ir panašiai. Tą randame, pavyzdžiui, Ciplijauskaitės „Tremties atspindžiai ispanų poezijoje" (*Aidai*, 10, 1961), kuriame ji aptaria poetų bendrus pasisakymus apie vienatvę, baimę, ilgesį, krašto prisiminimus ir t.t. Straipsnyje apie K. Binkį ir 1920-tųjų metų poetines tradicijas (*Lituanus*, XVI, 1970, 1) kritikė žvelgia į Binkį iš literatūros istorijos perspektyvos, kaip į tariamą futuristą, dados ir surrealizmo amžininką, rusų įtakoj rašantį, 1927 m. Lorcos generacijai giminišką, 1920 m. lietuvių poetų atspindį, ir pan.

Aišku, įžangom ir apžvalgom yra vieta — knygos pradžioj. Tuo atveju įžanga visai tvarkoj, kadangi skaitytojas pritaiko savo reikalavimus prie straipsnio aplinkybių. Jeigu straipsnis rašomas žurnale, tikimės išsamumo. Stebėjausi, kaip dažnai užtikau visokiausioj kritikoj pasiaiškinimus, panašius į Ciplijauskaitės, būtent, kad „Trumpos apybraižos rėmuose aptarti visą Garcia Marquez kūrybą neįmanoma" (*Aidai*, 8, 1972, psl. 386). Teisybė — bet gi skaitytojas to plataus masto nereikalauja. Pagal rėmus galima pasirinkti ir turinį. Formalistinis lūžis, kuris išreikalavo iš kritikos gilumos, ne tik platumos, tuo pasitarnavo anglų-amerikiečių kritikai. Rezultate moderniosios kritikos straipsniams dabar dažnai būdingos labai siauros temos — net ir vieno veikalo nagrinėjimas. Tą kryptį pasekti reikėtų ir išeivijos kritikai.

Gražytės kritikos pagrindinis bruožas (net ir recenzijose) yra aiškiai apibrėžtos ir apribotos temos ir jų susietas išvystymas. Ji savo straipsnius stengiasi

organizuoti pagal sąvokas, ne pagal autorius arba jų kūrinius (kaip kad ne retai daro kai kurie išeivijos kritikai). Rašydama apie Sluckio prozą (*Lituanus*, XXII, 1976, 2), ji suskirsto straipsnį pagal Sluckio personažų pagrindinius bruožus — jų baimę, jų sunkų santykiavimą su žmonėmis ir pan. Jos kritiškas žodis, atrodo, veikalui pasitarnauja. Tačiau, kaip ir anksčiau kalbėta apie kitus kritikus, jos kritiška stiprybė nėra dalykiškoj analizėj, bet grynai tematinių sąvokų pristatyme. Vieno straipsnio pradžia apie Beckett (*Aidai*, 7, 1970) tarytum žada estetinės analizės („Todėl ir ši trumpa apžvalga. . .tik atkreipimas dėmesio į keletą pagrindinių leitmotyvų jo kūryboje", psl. 308), bet tikslo neišpildo: pirmąjį, t.y. laukimo motyvą, Gražytė peržiūri palyginus nuodugniai, bet kitus — įvairių žaidimų motyvą, ir nesustabdomą laiko tekėjimo motyvą — tik apgraibomis ir tai ne visoj Beckett kūryboj, kaip buvo žadėta, bet tik vienam arba kitam veikale.

Ta fragmentiška, mišrainės pobūdžio kritika (angliškai „shot-gun technique: spray a lot of buckshot, no penetrating bullet") apie viską po truputį — pagrindines savybes, temas, kryptis, toną, stilių —, kurios išeivijos kritikoje netrūksta, Gražytėje šiek tiek sutramdyta, ir tas kritinės medžiagos apvaldymas yra Gražytės mielai priimamas savitas bruožas.

Su K. Kebliu ir J. Grinium reikalai, ačiū Dievui, bent vienu atžvilgiu paprastesni, kadangi (priešingai anksčiau minėtiems kritikams) jų kritinės kryptys, leidžiasi klasifikuojamos pagal anglų-amerikiečių kritines sroves. Abu neo-humanistai, o Grinius net krikščioniškas humanistas bei moralistas. Bet pirma apie Keblį. Nors jo darbas, kaip ir anksčiau minėtų kritikų, aplamai apžvalginis, tačiau jo kritikoje pasijunta tai, kas Griniaus kritikoj dramatiškai ryšku, būtent, tam tikra

sąvokų sistema; tie humanistiniai rėmai duoda jo pastaboms tą charakteringą koloritą, kuris ir mano uždavinį palengvina ir skaitytojui padeda orientuotis apie jo teoretines prielaidas. Jo rėmai susideda iš tam tikrų techniškų kriterijų, kuriuos jis sau susistatė prozos (ne dramos ar poezijos) įvertinimams, ir iš jo asmeniško palinkimo į tradicines humanistines vertybes.

Savo straipsny „Romanas išeivijoje", *Lietuvių literatūra svetur* (1968), jis pripažįsta, kad „romano sampratos pas mus šiuo metu ir nėra" (psl. 88) ir kad atitinkami matai neišvystyti. Todėl jis pakartotinai remiasi trim matais, kuriuos J. Grinius išvardino 1946 m. *Aiduose*. Keblys reikalauja, pirma, kad žmogus būtų romano centre; antra, kad jis būtų pavaizduojamas gyvu individu; ir trečia, kad romanas atskleistų gyvenimo tikrovės prasmingumą, tuo išreiškiant „meninę tikrovę". Be abejo, matai vertinant prozą yra reikalingi, bet toki, kokius Keblys susistatė, yra per bendri ir, kadangi jie tinkami visiems literatūros žanrams, tampa nenaudingi. Pirmasis ir antrasis kriterijus gali atskirti tik vykusį kūrinį nuo nevykusio, bet ne romaną nuo novelės ar nuo dramos ar dramatinės poezijos. Šie matai rodo, kad kritikas literatūros nėra aplamai išstudijavęs, bet vien tik perskaitęs. Norėtųsi, kad Keblys arčiau atsižvelgtų į prozos teorijos dabartinę kryptį Vakarų pasaulio literatūroje, kuri (be kitų būdų) aiškina romano formoje rašytojo vizijos atspindį arba, kitaip sakant, mato fabulos plėtojimo būde autoriaus pasaulėžiūros atvaizdą. Tik senoji kritika („lay criticism") kreipia dėmesį vien tik į romano charakterius, apysaką bei temą.

Keblio romano matai kartu su jo humanistiniu požiūriu duoda jo kritikai jos savitus bruožus. Tad jis neigiamai kritikuoja Volerto *Sąmokslą* už tai, kad

jo nupiešti charakteriai „atpažįstami [tik] kaip tipai", „ne patys atsiveria", „neišlieka gyvi žmonės" (*Aidai*, 9, 1968, psl. 423); Barono *Trečiąją moterį* už tai, kad knyga „nepasižymėjo atmintin įsirėžiančiais personažais" (*Aidai*, 2, 1969, psl. 95); Barono *Pavasario lietų* už tai, kad Baronas nepastatė žmogaus romano centre (*Aidai*, 2, 1969, psl. 95); ir giria Landsbergio *Penkis stulpus*, kad „konflikto fone" Landsbergis „įstengė atskleisti žmogaus-individo asmeninį konfliktą, nenuslysdamas į idėjines ar didaktines bendrybes" („Lapinsko idėjos teatras", *Aidai*, 7, 1970, psl. 319).

Keblio nuosprendžiu, beletristas savo meninį tikslą pasiekia, jeigu jis, kaip Mikelinskas, „padeda geriau suvokti žmogiškąją būklę" (*Aidai*, 9, 1972, psl. 433), ar, kaip Barėnas *Tūboto gaidžio metuose*, parodo tikrovę nors ir ne realistišką, bet tikrą (*Aidai*, 1, 1971, psl. 40). Aukščiausią pagyrimą Keblys rezervuoja, savo humanistinės pasaulėjautos vedamas, tiems rašytojams, kaip Mikelinskas dabartinėje Lietuvoje, kurie prašoksta gyvenimo pilką kasdienybę, kurių „požiūris į žmogų yra pozityvus, gal net optimistiškas", kurių „pasaulėžiūrinė pozicija aiški — humanistinis žmogaus atsiliepimas kitam yra pirmaeilė vertybė" (*Aidai*, 9, 1972, psl. 433-4). Tad sunku Kebliui susidoroti su tais moderniųjų romanų anti-herojais, kurių gyvenimas, kaip Lankausko *Pilkoj šviesoj*, be jokio heroizmo (*Aidai*, 3, 1970).

Keblio pasaulėžiūrai jaučiu daug simpatijos. Tik gaila, kad savo rėmuose jis neįtalpina dalykiškesnės analizės. Retkarčiais atsiradusi, ji tampa malonia staigmena. Tai pasitaikė jam apžvelgiant Lankausko novelę *Sniegas už lango*: „Kai ji [studentė] staiga apsisprendžia ne už tai, kas aptogu, o už tai, kas teisinga, kambary ūmai pašviesėja ir lauke pradeda snigti dide-

liais baltais (ne pilkais!) kąsniais" (*Aidai*, 3, 1970, psl. 143). Šitoks atkreipimas skaitytojo dėmesį į suderinimą meniškos priemonės (pradėjimo snigti) su tematika arba charakterizacija yra būdinga rimtai moderniajai kritikai, tačiau jos Keblio kritikoj daug nėra. Kiek dėl tokio trūkumo kalta pati beletristika, aš čia nespręsiu, bet estetinės analizės ypatingai pasigedau, kai pats kūrinys tarytum jos prašosi, būtent Gliaudos *Ikaro sonata*, kurioj tituliniai simboliai reikalauja išaiškinimo ir kadangi, kaip Keblys pats pastebi, „Konstrukciniu atžvilgiu romanas suklijuotas iš kelių, paraleliai dėstomų epizodų, turinčių tik silpnai suaustą vidinį ryšį, be aiškaus išviršinio panašumo" (*Aidai*, 10, 1966, psl. 466). Jeigu jau kalbama apie sąryšį tarp epizodų, būtinai reikėjo atkreipti dėmesį į romano užvardinimą.

Keblio nuomonė apie turinio-formos santykį literatūroje pasirodo vietomis klaidinga (bent pasenusi): „Tačiau funkciniu požiūriu romano forminės ypatybės nėra pats tinkamiausias kriterijus veikalo kūrybiniam lygiui nustatyti. Techniškieji romano aspektai yra iš tikro tik priemonės esminiam romano tikslui pasiekti" (*Lietuvių literatūra svetur*, psl. 91). Tai prieštarauja formalizmo doktrinai, kuri priminė kritikams ir kurios visa moderni kritika daugiau ar mažiau laikosi, kad forma ir turinys yra nedalomi. Todėl ir kitur neužtenka Kebliui pareikšti, kad Landsbergio *Kelionėje* „Visos forminės priemonės. . . yra pilnai pajungtos pagrindiniam romano tikslui" (ten pat, psl. 125) arba, kad „Mikelinskas kalba visu kūriniu, net visa savo kūrybos pilnatimi" (*Aidai*, 9, 1972, psl. 434). Neišnagrinėjus formos, taip numoti vienu sakiniu visą moderniosios kritikos pagrindą nepriimtina.

Gal geriausias pavyzdys Keblio forminių priemonių supratimo silpnumo yra jo vaizduojamo požiūrio

analizė Škėmos ir Sluckio romanuose (*Lituanistikos Instituto suvažiavimo darbai*, 1975). Analizėje Keblys pasistato sau neteisingai sugalvotą uždavinį: „Ar vaizduojamojo požiūrio vientisumas yra būtina sąlyga pasiekti įtikimą žmogaus atskleidimą romane?" Bet šitaip pastatytas klausimas iš karto ieškosi bėdos. Koks gi atsakymas į jį gali būti? Tik sausas „taip" ar „ne", ką ir gauname straipsnio paskutiniajam sakiny. Be to, toks uždavinys veda tik į vaizduojamų požiūrių pristatymą: būtent, šitoj vietoj stebi autorius, šitoj du vaikai; Elenos vyrui stebėti neleidžiama; „niekad nematome Elenos akimis" ir t.t. O po viso to — savaime aiški išvada: „vaizduojamas požiūris nustoja vientisumo" (psl. 103). Angliškai pasakius — „so what!" Uždavinys iš karto turėjo būti pristatomas kitaip, pavyzdžiui: „Ką vaizduojamo požiūrio įvairumas pasiekia Škėmos ir Sluckio romanuose?" Tas reikalautų iš kritiko įsigilinimo į techninę priemonę (vaizduojamą požiūrį), *nepamiršus* turinio ir tematikos.

Panašiai painioja reikalą kritikas ir kalbėdamas apie Barono *Abraomą ir sūnų*: „tai, ką Stukėnas pasakoja, yra tikra, nežiūrint, kaip sunku būtų tikėti paties Stukėno, kaip žmogaus tikrumu" (*Aidai*, 10, 1973, psl. 477-8). Bet kaip tai gali būti? Negi lietuvių modernioji proza tiek skiriasi nuo anglų-amerikiečių, kad lietuvių romanuose galima būtų patikėti visapusiškai pirmojo asmens pasakojimu, nors charakterio pasakojimas iš pačios prozinės esmės būna nepatikimas. Bent anglų-amerikiečių literatūroje, Henry James bei tokių rašytojų, kaip Virginia Woolf ir William Faulkner dėka, vaizduojamas požiūris pasidarė romano sudėtingiausia dalis, reikalaujanti iš skaitytojo didelio kritiško atkaklumo, kadangi prozoj veikėjo-stebėtojo sprendimai būna subjektyvūs, charakterio ypatybių

įtakojami, ko skaitytojas negali užmiršti. James tai nuostabiausiai pabrėžia, padarydamas stebėtoju savo vienam romane (*What Maisie Knew*) mažą (10 ar kiek metų) mergaitę, kurios akimis mes matome, žinoma, labai ribotai ir iškreiptai, jos tėvo santykius su svetima moterim. Galima sakyti, kad nesusipažinimas su platesnėm Vakarų pasaulio beletristinėm srovėm riboja kritiko sampratą ir net pažeidžia tiek jo darbą, tiek kūrinio nušvietimą.

O dabar dėl J. Griniaus ir jo griežtos moralinės ir krikščioniškos perspektyvos. Nestebėtina, kad jis, anot Kulboko, „kartais dalyvauja smarkiuose idėjiniuose ginčuose" („Kritiko skerspiūvis", *Lietuvių literatūra svetur*, psl. 411), kadangi jam, kaip ir kai kuriems kitiems krikščioniškiems humanistams ir moralistams, literatūra yra vien tik religijos tarnaitė. Nepaneigčiau ir aš, kad literatūra nurodo žmogui etinę kryptį ir duoda elgesio bei pažiūrų modelius. Tačiau literatūra ne pamokslas ar propaganda, kaip kad Grinius ją dažnai traktuoja. Jo karinga krikščionybė ir anti-komunizmas ne kartą padaro jo kritiką, sprendžiant anglų-amerikiečių standartais, negaliojančia. Net ir geri „krikščioniškieji kritikai" (H.H. Waggoner, F.R. Leavis, G. R. Elliott, Y. Winters) laiko savo asmeniškus standartus atokiai. Jų pasaulėžiūra neišvengiamai jaučiama jų kritikoje, bet ne tiesiogiais pasisakymais, o tik kritikos potekstėj. Moralistinis ar krikščioniškas priėjimas prie literatūros tik tada galioja ir laikomas teisėtu, kada pats veikalas yra rašytas tam tikrų moralinių ar krikščioniškų vertybių įtakoje, tuo, susidurdamas su moralinėm ar krikščioniškom problemom, leidžiasi krikščioniškam apibūdinimui. Pavyzdžiui, Spenser, Šekspyras, Donne, Milton — galima sakyti, beveik visi XVI ir XVII amžių rašytojai — teisėtai studijuojami krikščioniškų humanistinių sąvokų ir įsitikinimų kontekste.

Štai tokios kritikos pavyzdys: G. R. Elliott studija apie puikybę (*Flaming Minister*, New York, 1965) renesanso tragedijose šį tą ir apie Šekspyro *Otelą* gali atskleisti, kadangi puikybė buvo pagrindinė tema krikščioniškame humanizme, kuris dominavo meną ir literatūrą nuo XIII iki XVII amžiaus. O dar labiau krikščioniškas humanizmas vertas dėmesio studijuojant Miltono *Prarastą rojų*, kadangi modernus požiūris į Šėtoną susikerta su paties Miltono požiūriu: kai kurioj modernioj kritikoj Šėtonas susilaukęs gan palankaus įvertinimo, romantizmo amžiuje net ir susižavėjimo. Taigi tik remiantis Miltono ir renesanso krikščionišku humanizmu kritikai galėjo tą dilemą išspręsti ir parodyti šios modernios interpretacijos klaidingumą. Tokia moralinė kritika apšviečia kūrinį, kitokia ne.

Griniaus tendencija vertinti kūrinį pagal tai, kiek kūrinys išreiškia anti-komunistinio jausmo arba kaip arti jis susijęs su krikščioniškom vertybėm, paneigia bet kokį *išsamesnį* veikalui dėmesį ir rizikuoja meno kaip meno supratimą. Kategorijos turėtų būti tik tyrinėjimo priemonės, ne įrodymai, ir klasifikacija turėtų būti modifikuota, kai tik ji pasidaro netiksli ar klaidinanti. Grinius, atrodo, tiki, kad silpna literatūra yra rezultatas ateistinės aplinkos. Tačiau naivu tikėti, kad gyvenimas krikščioniškoj aplinkoj garantuoja kūrybai menišką svarumą. Ta ir yra meno didybė, kad geriausias menas prašoka kategorijas. Tikrovėje, Grinius pats sau prieštarauja, kai jis reikalauja didaktinių ir poleminių bruožų iš literatūros, bet kartu ir skelbia, kad literatūra, norėdama pasiekti aukščiausio meniško lygio, turi gvildenti tuos amžinus žmogiškus klausimus. Abu reikalavimai nesuderinami. Vienur, kalbėdamas apie dramas, susietas su lietuvių rezistencija, jis pirma aiškina, kad „apskritai žmogišk[a] problema-

tik[a]. . . yra viena esminių sąlygų literatūros kūriniams išlikti ateičiai. . ." bet už kelių sakinių jis atkreipia skaitytojo dėmesį ne į veikalo „išliekančią tiesą", bet į jo vadinamąją didaktinę vertę: Grušas „drąsiai griebė už ragų sovietiniam gyvuliui, susigrumdamas dėl jaunimo nihilizmo savo dramoje ‚Meilė, džiazas ir velnias' " („Lietuvių literatūros perspektyvos", *Aidai*, 7, 1969, psl. 306). Šitokia kalba verta tik įsikarščiavusio tautiečio Vasario 16-tos minėjime, bet ne kritiko.

Tokių gan grubaus moralizavimo pavyzdžių galima rasti nemaža Griniaus kritikoj, tuo padarant jo kritiką nepageidautinai subjektyvią ir sumažinant jo, kaip kritiko, autoritetą. Literatūra pagaliau ne spiaudyklė, į kurią interpretacijos metamos pagal kritiko ūpą ar įsitikinimus. Geriausius pavyzdžius, t.y. tiksliausiai atstovaujančius Griniaus perspektyvą ir metodiką, randame straipsnyje apie Grušo dramaturgiją (*Aidai*, 9, 1971). Kalbėdamas apie *Meilę, džiazą ir velnią*, Grinius aiškina veikalo konfliktus, bet ne iš veikalo taško, ne kaip Grušas juos sprendžia, bet grynai iš asmeniškų pažiūrų, tarytum Grušas būtų skaitytojui davęs tik fabulą ir prašęs skaitytojo ar žiūrovo tuos duomenis aiškintis kiekvienam savaip. Štai Grinius kalba apie personažą, Betą, kad „Suniekšėjusiame pasaulio chaose Betos skaistumas ir meilė turi teigiamos patrauklios jėgos, turbūt, dėl to, kad ji krikščionė, kurioj gyvas tikėjimas ir meilė" (psl. 404); toliau: „Tačiau niekšybei nepavyko. Meilė prievarta nelaimina ir nenugalima, nes ji už blogį galingesnė" (psl. 404); dar toliau: „Kiti trys džiazo kapelos bičiuliai nėra taip giliai ir subtiliai nupiešti kaip Beatričė-Beta, nes jie — tamsos vaikai" (psl. 405); o kitoj vietoj: „Kas žino — gal kaip tik šie krikščioniškojo humanisto [t.y. pacituoti Mykolaičio-Putino] žodžiai įkvėpė Grušui jo Beatričės-Betos

paveikslą. . ." (psl. 404). Tačiau toki teigimai mažiau pasako apie Grušo dramą negu apie Grinių. Skaitytojui Griniaus krikščionybė ne tiek įdomi, kiek ta Betos „patraukli jėga", apie kurią Grinius tik užsimena. Norisi žinoti, kaip ta jėga pasireiškia jos santykiuose su kapelos draugais, kiek tapatumo tarp Grušo Betos ir Dante's Beatričės (kurią Betos vardas ir charakteris primena), kodėl kapelos draugų vaidmenys silpni — tikriausiai ne dėl to, kad „jie — tamsos vaikai"! (Žiūrėkit Miltono Šėtoną, Šekspyro Makbetą, Chaucer'io Malūnininką ir kt. Jie visi „tamsos vaikai", bet jiems individualizavimo netrūksta.) Ir taip pat naivu pateikti *be jokio išsamesnio paaiškinimo*, kad meilė „už blogį galingesnė". Tik melodramoj tai būna! Žodžiu, Grinius nukreipia skaitytojo dėmesį nuo meno į visai kitas plotmes, ir dažnai sunku iš tokios kritikos sužinoti, ko iš tikrųjų dramaturgas siekė veikalo subtilesniuose sluoksniuose.

Apžvelgdamas *Herkų Mantą*, Grinius aiškina Manto dramatiškumą visai ne literatūriškais kriterijais: „Jis tampa dramatiškas tuo, kad visa galva stovi aukščiau už fanatiškus prūsų vitigus. . ." (*Aidai*, 9, 1971, psl. 401). Bet ką reiškia „visa galva stovi aukščiau", Grinius nepaaiškina. Atrodytų, kad Mantas yra dramatiškas veikalo centras, kadangi jis jaučia konfliktą, be kurio tragedija neegzistuoja. Tikrovėje Herkus Mantas beveik klasiškai artimas tragiškai dilemai, kuri dramos žanre pasirodė Vakarų pasauly tik du kartus: renesanso ir antikinės Graikijos laikais. Tas faktas padėtų Griniui išaiškinti tai, kas jam sunkiai priimama, būtent, Manto sufilosofinimą, kuris, esą, „prasilenk[ia] su epochos pasaulėžiūra (XIII a.). Tačiau šis Manto humanistinis pranašumas", rašo Grinius, „gal būt, buvo reikalingas rašytojui tam, kad prūsų vado personaže Lietuvos komunistai atpažintų savo pirmataką, kuris, daug kuo

nusivylęs, dar tiki istorijos būtinumu, imdamas jį už ragų" (psl. 401). Jeigu Grinius būtų supratęs tragedijos žanro reikalavimus, būtų ir supratęs, kad jokio anachronizmo čia nėra. Grušas, atrodo, pasiryžęs pavaizduoti tiek *Adomo Brunzos paslaptyje*, tiek *Tėvo* dramoje, tiek *Herkaus Manto* tragedijoje tą ypatingą konflikto rūšį, kuri sudaro tragiškąją dilemą, būtent, neišvengiamą pasirinkimą tarp negalimų alternatyvų: Brunzai — tarp švarios mirties ir sutepto gyvenimo; Karoliui — tarp tėvo ir tiesos; Mantui — tarp tėvų žemės (Prūsijos) ir kryžiuočių (kurie jį auklėjo įkaito laikotarpyje). Savo sąvokom tai nesiskiria nuo Antigonės dilemos (tarp žemės ir dievų įstatymų), ar Oedipo (tarp teisybės ir savęs išsaugojimo), ar Fausto (tarp žinojimo ir Dievo karalystės), ar Bruto (tarp draugystės ir pareigos) ir t.t. Kitaip sakant, Grušo vaidmenys tobulai iškilę į plačiąją žmogiškąją plotmę, tik realistinės dramos reikalavimu įkūnyti į istorinę aplinką.

Bendrai aptarus, šitokie Griniaus siauri krikščionybės bei anti-komunizmo rėmai tiek užtemdo kritiko regėjimą, kad jis net praleidžia tokius trūkumus (paties pripažintus), kaip Jankaus silpnai sukurtus charakterius *Peilio ašmenimis* vien už tai, kad Jankus pozityviai žiūri į lietuvių antisovietinę rezistenciją (*Aidai*, 10, 1968); ir neteisingai pateisina romanų menkavertiškumą Vakarų pasaulyje tuo, kad sunku rašytojui „naujai interpretuoti pasaulį ir žmonių gyvenimą" be „jokios dvasinės atramos" (*Aidai*, 7, 1969, psl. 308). Apimtas kritiškos trumparegystės, Grinius visai neatsižvelgia, kad menui mažiau reikia metafizinės atramos negu skausmo ir nežinios, ko aiškiai jokiam amžiui netrūksta — įskaitant ir mūsų. Nors ir literatūra moko, jos kriterijai nėra tie patys, kaip religijos, filosofijos, psichologijos, sociologijos ir pan. ir todėl negalima ją

teisti pagal tai, kiek ji krikščioniška, filosofiškai sisteminga ir t.t. Ji gali būti vertinama tik literatūriniu požiūriu, būtent, kaip pilnai ji susijus su žmogiškais išgyvenimais ir kaip organiškai, estetiniai kalbant, ji juos perduoda. Niekas nereikalauja, kad žmogui patiktų absurdiškas ir nihilistinis pasaulis, bet jeigu toks jis yra *daugeliui žmonių*, rašytojas neturi kitos išeities, kaip tik jį tokį pristatyti — sąžiningai! Be to, yra didelė klaida manyti, kad nėra jokios žymios modernios literatūros. Gi tik XX amžiuje Amerika Pietuose susilaukė savo literatūrinio Renesanso (Faulkner, Welty, Warren, O'Connor. . .). Reiktų tik paskaityti Faulknerio Nobelio premijos priėmimo kalbą (1950), kad supratus, jog yra ir modernių rašytojų, kurie humanistinių vertybių nepraradę, nors ir pasaulis, apie kurį jie rašo, tų vertybių neatspindi:

> savo dirbtuvėje [t.y. rašytojo] reikia nepalikti vietos niekam kitam, tik išsaugoti senąsias širdies tiesas bei žiniją, senovines universalias tiesas, be kurių literatūra yra efemeriška ir pasmerkta — tai meilė, ir garbė, ir gailestis, ir išdidumas, ir atjautimas, ir pasiaukojimas. . . Aš tikiu, kad žmogus ne vien ištvers, bet ir nugalės. Jis yra nemirtingas ne todėl kad vienintelis sutvėrimų tarpe jisai turi neišsenkamą balsą, bet todėl, kad jis turi sielą, dvasią, pajėgia atjausti, aukotis ir viską pakelti. Poeto, rašytojo pareiga yra apie tai rašyti. Tai jo privilegija — pagelbėti žmogui ištverti, pakeliant jo širdį, primenant jam ryžtą ir garbę, ir viltį, ir išdidumą, ir užuojautą, ir gailestį, ir pasiaukojimą, kurie sudaro jo praeities šlovę.
>
> (vertimas straipsny „William Faulkner", *Aidai*, 8/1962, psl. 365)

Iš tikrųjų reiktų tik pasiskaityti Camus lyrines „essays", arba Sofoklą arba renesanso tragedijas, arba net Kavolio *Nužemintųjų generaciją*, kad suprastum, jog aukščiausia rūšis humanizmo, dvasinio intensyvumo

religingumo pasireiškia tik metafizinių abejonių pasekmėj. (Pamaldaus religingumo rezultatus randame sekmadienio katalikiškuose pamfletuose.) Tobuliausia literatūra, tiek turinio tiek formos atžvilgiu, kurią Vakarų pasaulis yra išvystęs, tebėra eilėm rašyta dramatinė tragedija, viduramžių dieviškąsias dimensijas atmetusi, renesanso skepticizmo įtakoj sukurta,*(5)* tikėjimą į žmogaus didingumą sukaupusi. Otelas, Makbetas, Lyras, Hamletas ir kiti tragiški herojai pavirsta nuostabiais literatūriniais kūriniais tik tada, kai, metafizines atramas pametę, tikėjimo apvilti, gyvenimo įskaudinti, sukaupę visas dvasines ir protines jėgas, jie likimo pajuokai nepasiduoda, o triumfuoja, tapdami ne lemties aukomis, bet jos agentais. Moralesnės, dvasiškesnės, humanistiškesnės literatūros nėra.

Palikdama Griniaus krikščionišką humanizmą, norėčiau dabar nukreipti dėmesį į visai kitokią plotmę, būtent, į keletą sociologinės kritikos išraiškų, randamų V. Kavolio ir B. Vaškelio kai kuriuose straipsniuose. Įdomu buvo juos skaityti, kaip šviežią pakaitalą nuo apžvalginės ir moralinės kritikos. Tačiau vietomis jie nepasiekia pilnai sociologinės dimensijos, o kitur peržengia literatūrinės kritikos ribas ir virsta beveik vien sociologija. Nei vienas nei kitas faktas nepaneigia jų vertės išeivijos kritikai, nes tiek vienu tiek kitu atveju yra pasakyta tai, kas kitur išeivijos kritikoj neliesta. Tačiau norėčiau atkreipti dėmesį į problemas, būdingas išeivijos sociologinės krypties literatūrinei kritikai, kuri, kaip ir anksčiau minėtosios, tėra tik kritikos formavimosi stadijose.

---

5 Galima net ginčyti, kad Graikijos antikinė tragedija išsivystė tam Atėnų istorijos momente, kada graikai pradėjo dievus traktuoti kaip fantaziją, ne kaip magiškus mitų veikėjus.

Pradėsiu su straipsniu, kuris rodo galimybę tapti sociologine kritika, kaip kad anglų-amerikiečių suprantama, bet tas galimybes ne pilnai išvysto. Kavolio „Images of Young People in Soviet Lithuanian Literature" (*Lituanus*, XVI, 1970, 2) vien tik pareiškia, kad nuobodumas, nerimas, nesidomėjimas, niekam neįsipareigojimas, identiteto praradimas ir pan. yra būdingi Sajos, Grušo, Sluckio tam tikrų veikalų jauniems personažams. Paprastai — tematinės orientacijos — kritikai šios įžvalgos yra tvarkoj, kadangi jos nušviečia Sajos, Grušo, ir Sluckio veikalų jaunuosius personažus. Tačiau sociologinei kritikai, kurios viena funkcija yra pristatymas literatūros, kaip visuomenės veidrodžio, straipsnio fokusas turėtų būti pakeistas duodant pagrindinį dėmesį ne trijų rašytojų keturiems veikalams — tarytum atsitiktinai pasirinktiems — , bet tai bendrai iškarpai, esančiai Tarybų Lietuvos dramoj ir prozoj arba kurio nors atskiro rašytojo kūryboj. Sociologinė kritika, aiškindama, kaip žmogaus charakteris būna paveiktas industrinės visuomenės, gali tai padaryti tik išgvildenęs *visus*, sakykim, Dickenso romanus (Humphrey House, *The Dickens World*, Oxford U. Press, 1941). Arba aiškindama, kaip rašytojo padėtis visuomenėj („social rank") įtakoja jo protinį, temperamentinį ir dvasinį stovį bei kūrybinį stilių, gali tai daryti tik pažvelgusi į kurio nors laikotarpio *visus* rašytojus, ką J. F. Danby (*Poets on Fortune's Hill*, Port Washington, 1966) yra padaręs, suskirstydamas elžbietinių laikų rašytojus ir jų kūrybą pagal klases: Sidney'io kūryba priklauso aukštuomenės („Great House") literatūrai, Šekspyro — miesto ir užmiesčio („open town," „open country") „masinei" literatūrai, o Beaumont ir Fletcher priklauso antros generacijos elito literatūrai. Kitaip sakant, tų „Images of Young People" sociolo-

ginis kritikas turėtų ieškoti *visoj* Tarybų Lietuvos literatūroje, rasdamas *visoje* iškarpą jaunimo nerimo ir t.t. (jeigu, žinoma, ta iškarpa yra išsiplėtojusi per visą jos didžiumą).

Naudingesnis Vaškelio straipsnis „Pokario partizanai sovietinėje lietuvių literatūroje" (*Metmenys*, 19, 1970), kuriame pastebėta, kad Tarybų Lietuvoje pažiūros į partizanus rodo subtilių pasikeitimų šaltojo karo literatūroje, kuri pradeda apie 1955 metais vaizduoti partizanus, pradžioje kaip nepagrindinius charakterius ir „trafaretiškai, kaip įkūnėjusią blogybę" (psl. 102), o vėliau šiek tiek subtiliau ir bent vieną kartą (Korsakienės *Neapšviestojoj mėnulio pusėj*) net grynai iš žmogiškosios perspektyvos.

Tačiau Vaškelio etninio identiteto studija („The Assertion of Ethnic Identity *via* Myth and Folklore in Soviet Lithuanian Literature", *Lituanus*, XIX, 1973, 2), nors irgi sociologiškai įdomi, dar laukiasi pilnesnio kritiško išvystymo, negu kad jai yra duota. Faktas, kad Lietuvoje etniškumo samprata ne tik išsilaikiusi, bet ir pasireiškusi dabartinėje Lietuvos literatūroje, vertas sociologinio dėmesio, bet pati literatūra reikalauja didesnio analitiškumo. Mano manymu, literatūriniam (ir kartu sociologiniam) kritikui neužtenka vien tik pažymėti, kad Martinaitis panaudoja liaudinius įsitikinimus apie mirusius ar kad Degutytės užuominos apie ugnį primena ugnies garbinimo ritualus ar kad abu pritaiko raudų stilių prie savo poezijos. Nors esame Vaškeliui dėkingi už šiuos nurodymus, reikia pastebėti, kad jis neištyrinėjo šio atradimo visos potekstės. Dar lieka tam pačiam kritikui arba kam kitam išstudijuoti šių folklorinių motyvų funkciją sąryšy su poezijos mintimi.

Šiuos Vaškelio ir Kavolio jau minėtus straipsnius priskiriu prie „nedasakytos" kritikos. Kavolio „Litera-

ture and the Dialectics of Modernization" (*Literary Criticism and Sociology*, ed. J. Strelka, Penn. State U. Press, 1973) yra geras pavyzdys tos sociologiškai persūdytos kritikos, kuri sociologams girtina, bet literatūros kritikams pabaisa, kadangi visa ta sociologija tarytum aptemdo veikalą, bet ne apšviečia. Literatūriniam kritikui rodos, taip paprasta būtų visą tą žargoną sužmoginti, „psychocultural modernization" ar sistemų teoriją susigrąžinti, kaip palaidūną sūnų, į aiškiau suprantamą kritinę kalbą apie laiko, vaidmenų, galios motyvus, veikalo struktūrą, konfliktą ir pan. ir paimti tas literatūros atskleidimui naudingiausias sociologines įžvalgas apie „racionalios mechanizacijos" ir „iracionalaus gyvenimo" dialektiką (bei visą eilę kitų dialektikų, kurias kritikas išvardina lentelėje), kaip atspindį tam tikrų socialinių tendencijų ir pritaikyti prie Grušo ir Rummo veikalų. Kitaip sakant, gavus iš sociologo dinamiškas teorijas ir sukūrus jam „sociological model for analyzing a work of art" (psl. 104), belieka dabar literatūrinei kritikai iš pasėtų sėklų išauginti savo naudai gajų vaisių.*(6)*

6 Kavolio knygos *Nužemintųjų generacija*, nors Jonyno apibūdintos sociologine studija („Egzilio pasaulėjautos eskizai: Šilbajorio versija", *Metmenys*, 22, 1971, psl. 142), aš nepriskaityčiau prie sociologinės kritikos. Tiesa, egzilę galima pavadinti sociologiniu reiškiniu, bet ne kaip tokį Kavolis ją traktuoja. Kavolis aiškiai nustato savo kritikos kryptį pareikšdamas, kad „Egzilis — subrendimas žmogiškajai denatūralizuotos egzistencijos realybei. . ." (psl. 10-11). Tad Mackaus poezija (kuriai iš visų „nužemintųjų" Kavolis skiria didžiausią dėmesį) nėra kritiko interpretuojama tiek sąryšy su sociologinėm išraiškom, kiek su filosofinėm. Rašo Kavolis: „Skaitant *Jo yra žemė*, paaiškėja, kad čia kalbama apie nuosavybę, kuri lieka, praradus ryšį ne tik su gimimo žeme, su istoriniais namais, bet ir su pačia gamta. Toji nuosavybė yra konkretusis žmogiškumas, toks, koks jis šiandieniniame pasaulyje ir mūsiškėje kasdienybėje yra. Vienintelė tik-

V. Skrupskelytę, A. Nyką-Niliūną ir R. Šilbajorį palikau pačiam galui, ne todėl, kad jie panašūs, bet todėl, kad kiekvienas iš jų turi savitų bruožų, kurių neradau anksčiau minėtuose kritikuose.

Tiesa, Skrupskelytės *prozos* kritika ne daug kuo skiriasi nuo anksčiau aptartos apžvalginės kritikos. Kalbėdama apie Barono *Sodą už horizonto*, ji tenkinasi bendru įspūdžiu: „Pagrindiniai romano veikėjai, Valinis, Vaičiulionis, Bareika, mums iš tikrųjų gyvena. Jie nėra popierinės figūros, autoriaus ranka vedžiojamos marionetės. Mes jais tikime, juose matome tikrus žmones, jaučiame jų autentiškas, vidines nuotaikas. . . (*Aidai*, 7, 1968, psl. 309). Deja, ypatingo detalumo toliau nerandame: žodis kitas apie du geografinius polius — bažnytkaimį ir Kauną; spėjimas, kad autorius apibūdina Janę Vaičiulionio žvilgsniu, „Kaip iš bažnyčios freskos viena linijėlė"; paaiškinimas, kad pirmasis romano sakinys („Gali nudaužyti nosis ar buteliams kaklus, bet ne žvaigždes nuo dangaus") atveria Valionio nuotaiką ir charakterį ir t.t. Bet nepaaiškinta, kaip mes „spėjame", kad tai Vaičiulionio žvilgsnis, kaip pirmasis sakinys atveria Valinio charakterį ir t.t. Žodžiu, straipsnis apžvalginis.

Tačiau kai Skrupskelytė imasi spręsti teoretinius klausimus *poezijos* kritikoje, kaip poeto kūrybinius katarsus, jo pažiūras į kūrybą ir kūrybos santykį su tikrove, tada gauname aukšto lygio kritiką. Gaila, kad ilgesnės studijos vien tuo paskutiniu klausimu, kuriam tiek filosofija, tiek literatūrinė kritika yra paskyrus ne-

rovė — žmogus. . . Žmogus yra nužemintas — atplėštas nuo žemės ir nuo prigimties. Tai šiandieninėje civilizacijoje beveik universalus pergyvenimas. Egzilis jį tik paryškina. Egzilis — žmogaus istorijoje, o ypač industrinės epochos žmogaus likimo simbolis. Todėl egzilio reikšmę nusakanti poezija tampa reikšminga visiems" (psl. 12-13).

maža dėmesio, ji nėra parašius (nors ir jis gvildenamas jos poezijos recenzijose bei studijose). Tačiau į šiuos klausimus ji įsigilina savo įžanginiam straipsny „Egzodo poezijos šuoliai" (*Lietuvių poezija*), nagrinėdama formą ne kaip priemonę sąvokom išreikšti, bet kaip sąvokų bei tikrovės kūrėją. Stebėtinai subtilius skirtumus ji randa tarp Bradūno, Niliūno, Nagio, Meko ir Mackaus kalbos-tikrovės temos valdymo. Skrupskelytė aiškina, kad iš vienos pusės Bradūnas „su daiktais nori susirišti pačiu glaudžiausiu ryšiu. . . pajusti tomis juslėmis, kurios žmogų ir medžiagą suveda į tiesioginį kontekstą, nepalikdamos vietos sąmonės įsiterpimui" (psl. 25); tuo tarpu Niliūnas „Savo kūrybine galia. . . kaip tik ir veržiasi atstatyti gimimo faktu išardytą vienybę, suvest į vieną ratą ne tik poeto ir motinos gyvenimo linijas, bet visus žemiškajai egzistencijai būdingus kontrastus: medžiagą ir dvasią, kūną ir balsą. . ." (psl. 29); dar iš kitos pusės Nagys nori „kūrybiniu aktu atitrūkti nuo žemės, prasimušti iki pasakiškų kontinentų ir čia, erdviuose horizontuose, įtvirtinti pasaulio dėsniams prieštaraujančias, bet kaip tik todėl gilias tiesas atveriančias vaizduotės vizijas" (psl. 32); tuo tarpu Mekas „stengiasi atkurti patį pirmąjį pergyvenimų įspūdį, ne ilgai sąmonėje išnešiotą patirtį, bet tuos momentus, kada pergyvenimas tebuvo poeto ir pasaulio akimirkos susilietimas. . ." (psl. 38); o Mackus (ir ta prasme Radauskas), kaip kad Prancūzijos simbolistai ir vėliau surrealistai, „sulydo kūrybos ir prieštaravimo sąvokas, siekia sukurti poetinį pasaulį ne tik skirtingą nuo tradicinio, bet tokį kuris kiekviena savo linija kūrinio rėmuose tradiciniam prieštarautų, jį keistų. . ." (psl. 39), tuo paversdamas kūrybinį aktą laisvinimo aktu.

Tad Skrupskelytė, gilindamasi į poezijos kūrybinę dinamiką, atskleidžia išeivijos kritikai klodus, kurie dau-

gelio minėtųjų kritikų sampratoj (tik išskyrus Šilbajorio ir, be abejo, Niliūno bei Greimo) dar nėra pažįstami ir į kuriuos vertėtų jiems atsižvelgti, atsimenant, kad menas ne visada ir ne būtinai (o gal ir niekad) yra tikrovės atspindys, bet greičiau jos kūrėjas. Nors toki filosofai, kaip Bergson, Russell ir Whitehead teigia, kad kalba iškreipia tikrovę, Cassirer, Urban, Hegel ir von Humboldt ginčija, kad mintis ir kalba neišskiriami, kad intuicija ir išraiška identiški. Filosofijos vedama, anglų-amerikiečių literatūrinė kritika irgi priėjo prie kalbos ir tikrovės tyrinėjimo, ką daro ir Skrupskelytė, nors minimaliai, bet įžvalgiai.

Ta intensyvi vaizdų, įvaizdžių ir simbolių analizė, kuri Skrupskelytės *poezijos* studijose dominuoja ir kuri naudinga poetiniam procesui nušviesti, pastato kritikę į formalizmo kvartalą. Tačiau formalizmas reikalauja ir lygiagrečio dėmesio (ko Skrupskelytė kartais vengia) kitoms techninėms priemonėms — balso moduliacijai, tonui, struktūrinėm iškarpom, vaizduojamam požiūriui — ir apskritai eilėraščio logikai bei kontekstui. Be viso to kritikas triūsis vynuogyne, taip sakant, be visų reikiamų įrankių.

Prie A. Nykos-Niliūno praktiškosios kritikos, kuri jam gali būti tik antraeilėj vietoj, nenoriu sustoti, kadangi ji nesiskiria nuo apžvalginės ir apskritai tradicinės apybraižinės kritikos.*(7)*. Tačiau jo teoretinės pastabos, kurias užtinkame rašytas 1940 metų dešimtmetyje,

---

7 „Nepriklausomos Lietuvos poezija: Keturi Vėjai ir keturvėjininkai" (*Aidai*, 24, 1949); „Nepriklausomos Lietuvos poezija: individualizmo atgimimas ir įsigalėjimas" (*Aidai*, 25, 1949); „Kazys Boruta arba revoliucinis romantizmas" (*Aidai*, 1, 1953); „Maironio likimo paraštėje" (*Aidai*, 7, 1962); „Algimantas Mackus" (*Aidai*, 5, 1966); „Pulgiui Andriušiui 60 metų" (*Aidai*, 4, 1967).

yra ne tik unikalios to laikotarpio išeivijos kritikoje, bet kartu ir labai pažangios net iš tų laikų anglų-amerikiečių perspektyvos žiūrint. Cleanth Brooks, vienas iš formalizmo kūrėjų, 1947 metais išleido savo knygą *The Well-Wrought Urn*, kurioj jis, kaip *eksperimentą*, pristatė anglų-amerikiečių literatams ir profesūrai savo formalistinę metodiką, įsigilinančią ne į istorinius bei biografinius pagrindus, kaip dar iki to laiko buvo įprasta, bet į poezijos struktūrą — tuo išprovokuodamas anglų-amerikiečių spaudoje gausių kivirčų. Todėl įdomu buvo man skaityti Niliūną, rašantį vos metais vėliau (1948), kad ir išeivijoje „pagrindinį kasdieniško literatūros gyvenimo foną sudarė ginčai literatūros veikalo vertinimo klausimu" („Mūsų literatūros kasdienybė keturi šimtai pirmaisiais metais po Mažvydo", *Aidai*, 15, 1948, psl. 260) ir džiugu buvo matyti, kaip Niliūnas stojo į formalizmo eiles gindamas — panašiai, kaip jo anglų-amerikiečių amžininkai — literatūros ir kritikos nepriklausomybę, puldamas „senuosius" kritikus bei rašytojus, kurie „tvirtino, kad visiškai bešališka ir vien tik estetiniai formalistinė kritika esanti negalima. Prieš vertinant kūrinį reikia visų pirma pažvelgti, kas jį parašė ir koki jo autoriaus nuopelnai praeityje" (psl. 261), iš savo pusės drąsiai „seniesiem" kritikams atkirsdamas: „Todėl dar kartą tenka pakartoti visiems aiškų kritikos principą, nurodantį, kad vertintinas tik turimas prieš akis kūrinys, užmirštant viską apie autorių: kas jis yra, kiek jam metų, kokios jo pažiūros, kokiai politinei partijai priklauso ir t.t." (psl. 262). Kartu Niliūnas rodė ir savo formalizmo teorijų ir tikslų supratimą, tardamas apie „keturvėjininkus", kad „įvesti visus XX-jo amžiaus technikos stebuklus poezijon. . . [jiems] nepavyko dar ir dėl to, kad jie perdaug paviršutiniškai suprato kūrinio tema-

tikos ir formos savitarpę priklausomybę, užmiršdami meninės kūrybos aksijomą, kad ne vien žodis apsprendžia meninio kūrinio formą, ir kad meninio kūrinio vertė priklauso nuo idėjos sulydinimo su išraiškos priemonėmis" (*Aidai*, 24, 1949, psl. 114).

O dabar apie R. Šilbajorį. Kas liečia literatūrinę kritiką, Šilbajorių yra du: Šilbajoris kritikas ir Šilbajoris lietuvis. Nenorėčiau ginčyti, kad vien tik Šilbajoris leidžiasi taip suskirstomas, bet jo produktyvumo ir jo dažnai aukšto lygio rimtos kritikos dėka tos dvi kryptys išaštrėja labiau negu kituose kritikuose. Šilbajoris bus bene vienintelis išeivijos kritikas (gal tik su tam tikrom sąlygom išskyrus Skrupskelytę), kuris atsidėjęs išstudijuoja tekstą, ir dėl to jo kritika yra, kaip ir anglų-amerikiečių, kritiškai moderni. Geriausioje savo kritikoje jis yra įžvalgus, išsamus, sumanus ir formalistiniai analitiškas, biografinėm detalėm skaitytojo ilgai neerzina, kūrėjo sielą bei asmenybę palieka Dievui ir užsiima vien tik kūryba, kaip kritikui ir dera. Kaip ir daugeliui anglų-amerikiečių kritikų, jam formalizmas yra metodas, o ne tikslas, ir jis nepamiršta susieti formą su idėja, priemonę su mintim, instinktyviai prašoksta formalizmo ribas, tartum būtų paklausęs humanistinės mokyklos miltonisto Douglas Bush, kuris su puikiu sveiku protu jau 1951 metais yra pareiškęs, kad „nėra jokio atskiro priėjimo, kuris pakaktų. Norėtųsi tikėti, kad visi literatūros studentai, bent teorijoje, pripažintų visas mokslines ir kritines priemones ir metodus, kurie prisideda prie [kūrinio] supratimo. . ." („The Humanist Critic", *The Kenyon Review*, XIII [Winter, 1951], psl. 85). Tikrovėje, nors Šilbajorio metodika formalistinė, jo pasaulėžiūra grynai humanistinė. Bet prieš sustojant prie Šilbajorio formalistinio humanizmo, norėčiau pirma paaiškinti savo pirmąją išvadą, liečiančią Šilbajorį lietuvį.

Kaip visi žinome, kritika, kaip dviašmenis kardas, gali kirsti dvejopai — aukštinti ir žeminti. Kritikos santykis su kūryba yra panašus į kūrybos santykį su tikrove. Kaip menas perdirba tikrovę, taip kritika turi panašią galią kūrybos atžvilgiu. Bet tęsiant sugretinimą toliau, nesinori nei kad menas prasilenktų su žmogiškąja tiesa nei kritika su menu; gi kritika nustato kokybės standartus, tuo sudarydama kūrybai sąlygas augti bei tobulėti. Tačiau skyriuje apie Brazdžionį, jo *Perfection of Exile* knygoje, Šilbajorio kritika, mano manymu, prasilenkia su menu. Šilbajoris pradeda ir užbaigia apie Brazdžionį žalingom pastabom: „To put it bluntly, both [t.y. tam tikri amerikoniški ir Brazdžionio lietuviški patriotizmo sentimentai] are in danger of becoming empty clichés" (psl. 303). O užbaigia šitaip: „In the end, Brazdžionis' poetry strikes the reader as essentially rhetorical" (psl. 316). Bet kas stebėtina, tai kad nežiūrint tų neigiančių pastabų, kritikas prirašo dar 12 puslapių analizės, kuri suteikia Brazdžionio poezijai didesnį dėmesį, negu kad ji pagal tuos du teiginius verta. Gi kūrinio kokybė nustato kartu ir kritikos kokybę bei kiekybę. Kritiko atsakomybė neklaidinti skaitytojo savo kritišku sudėtingumu apie meno vertę.

Klausimas — bent man — kyla, kodėl kritiškas dėmesys duodamas vidutiniškai kūrybai? Ar tik todėl, kad ji tuo metu, kada trūko geresnių, tapo mūsų kultūros dalis? Paskatinta Jonyno užklausimo (kurį jis kelia recenzuodamas Šilbajorio *Perfection of Exile*), „Ar svetimtautis įtikės Šilbajorio pastangos nuoširdumu" skaitytoją „įtikinti išeiviškosios kūrybos meniniu vertingumu" („Egzilio pasaulėjautos eskizai: Šilbajorio versija", *Metmenys*, 22, 1971, psl. 143), atsakymą galiu duoti aš — nuoširdumu taip! visų 14 rašytojų vienodu

vertingumu tikriausiai ne! Lietuviškumas vietomis prasilenkia su kritiškumu. Brazdžionio skyrius tai vienas pavyzdys. (XX-o amžiaus retoriškos poezijos modernioji anglų-amerikiečių kritika nebevertina.) Bet pavyzdžių yra ir kitų. Pradžioje buvau nutarus jų neliesti, nes nėra mano uždavinys šioj paskaitoj apsiimti vertinti bet kokį išeivijos kūrinį; o be to, neišstudijavusi jų nesu nei kvalifikuota tai daryti. Bet Jonyno klausimas man pasirodė sąžiningas ir naudingas. O tuo „svetimtaučiu" skaitytoju galiu pabūti šiuo atveju ir aš ir duoti keletą savo minčių, kurios piršosi man perskaičius knygą — bet jokiu būdu nelyginant vieno rašytojo su kitu ir nesiekiant paminėti ar įvertinti juos visus.

Mano bendras įspūdis yra toks, kad ne visai išeivijos kūrybai atrodo tinkanti *intensyvi* formalistinė analizė. Kur sudėtingumo pačiam kūriny nėra (arba jo mažai tėra), formalistinis nagrinėjimas labai aiškiai pasidaro įmantresnis už pačią kūrybą. Nors ir kaip Šilbajoris, aptardamas Vaičiulaitį, bando aiškinti sąryšį tarp romano ar novelės veiksmo, minties ir forminių elementų, jų sąjunga atrodo daugiau Šilbajorio prievarta nustatyta negu veikalo esmiškai įausta. Kai ta sąjunga ir pasitaiko, pavyzdžiui, romane *Valentina* (bitė, svirplys, gandrai, ežeras, vėžiai), ji pasirodo — neskaičiusiam veikalo — savaime aiški (nors reikia pripažinti, kad beskaitant Šilbajorio apibūdinimą man vis piršosi mintis, kad gal Vaičiulaičio siekta pavaizduoti „naturalistic determinism" à la Thomas Hardy. Bet ar aš rasčiau panašumo tarp Vaičiulaičio ir Hardy — nežinau, nors būtų įdomu juos sugretinti). Kas liečia Aistį, nesvarbu kokiais išaukštintais terminais Šilbajoris gvildena jo poeziją, pristato Aistį, kaip ieškotoją kokio nors „unattainable dimension of experience" (psl. 86), arba aiškina, kad Aisčio kalbos tikslas yra „to shock us

into poetic awareness" (psl. 84), arba mato jo poezijoje kosminį tęstinumą („This would define the poetic experience essentially as suffering and sacrifice, but it can also be perceived as a deep primeval hunger, reaching, perhaps, all the way to the original chaos from which man's consciousness was born," psl. 82), iš citatų, vaizdų, ir metaforų vistiek lieka įspūdis, kad Aisčio poezija tik įprastų jausmų išsakymas, kuriame ypatingų gelmių, kurios imponuotų anglų-amerikietį skaitytoją, kritikas įtikinančiai neįrodo.*(8)*

Katiliškio skyriuje paties kritiko kai kurių kūrinių silpnumų pripažinimai iš karto iššaukia skaitytojo abejingumą. Šilbajoris pavadina novelių rinkinį *Prasilenkimo valanda* vietomis „melodrama" (psl. 254); kitoj vietoj aiškina, kad Katiliškis *bandė* (tuo prileisdamas, kad nepavyko) sukurti „a melody from the intonational rhythm of the language" (psl. 256); dar kitur užtikrina, kad skirtumas tarp Albino Derkinčio („Misfortune") ir „literary cliché. . . is that Derkintis does understand the intimate connection between man and the forces of life in nature" (psl. 258); ir pagaliau atsiprašo, kad „Whatever meaning and idea there is [romane *Išėjusiems negrįžti*] is contained more in individual impressions than in the total structure of the work" (psl. 267). Visi tie apribojimai ir sąlygos priveda skaitytoją prie to paties klausimo, kurį iškėliau anksčiau: kam tas analitiškas dėmesys? Jeigu rašytojo

8 Nesakau, jog Aisčio poezijai nevertas dėmesys; be abejo, Aisčio poezija svarbi studijuojant lietuvių poezijos evoliuciją po Maironio. Bet tokia studija jau nebebūtų formalistinė, bet daugiau istorinė bei teoretinė ir tokiu būdu nebereikalautų to intensyvaus dėmesio įvaizdžiams ir simboliams. Gi Aisčio vaizdai atrodo mažiau savyje įdomūs negu sąryšy su jo poezijos pirmtakais ir pasekėjais.

visa vertė yra tik ta, kad „he bore witness to the reality of a small country in the midst of enormous events" (psl. 270), tai galima jo kūrybą perleisti sociologinei ar istorinei kritikai. Jeigu rašytojas buvo „rewarded by an insight into man's greatness" (psl. 270), bet, atrodo, nepajėgė tą įžvalgumą paversti menu, kuris prilygtų tai žmogaus didybei, tai nevertėtų duoti jo kūriniui tą patį estetinį dėmesį, kuris skiriamas geresnei kūrybai.

Priedo dar (leiskit man trumpam nukrypti nuo Šilbajorio knygos ir pažvelgti į panašų reiškinį, pasirodžiusį jo periodikoje rašytuose straipsniuose) aš labai įtariu kūrybą, kurios formą kritikas pristato kaip „nedasakytą" arba „kuklią":

> Aplamai, Saulaitytės poezija nepasižymi nei kalbos puošnumu, nei jausmingomis, retoriškomis intonacijomis, nei metaforų pilnu, skaitytojo vaizduotę dominuojančiu, išvystymu. Tai ‚nedasakyta' poezija; jos komplikuotumas ir gelmė palengva atsidengia skaitytojui jau jo paties mintyse, kurioms eilėraščio tekstas duoda tik paskatinimą ir bendrą kryptį. Prisimenant lietuvišką ir religinį autorės kūrybos charakterį, galima būtų kalbėti apie jos meno kuklumą, išraiškos paprastumą, kaip lino drobės, kaip Rūpintojėlis, ir kaip Vlado Šlaito poezija. Bet, tarp jaunesniųjų mūsų poetų, ją reikia, kaip kuklųjį Kristaus palyginimo svečią, paprašyti arčiau prie garbės stalo („Keturi poetai, neužmirštą Jeruzalės", *Metmenys*, 24, 1972, psl. 150).

Šilbajorio stilius ir palyginimai elegantiški ir kritika neatsilieka nuo kūrybos savo brandumu. Tačiau atkreipus dėmesį į tą neutralų, o gal net ir palankų žodį „kuklumą", kyla mintis, ar ne čia geras pavyzdys kritiškos mašinerijos, kuri vėl prasilenkia su tiesa? Juk ar tikrai galima meną vadinti „kukliu" (vadinasi, paprastu, nesudėtingu) ir vistiek vadinti jį menu? Net ir tas menas, kuris atrodo paprastas, turi būti sudėtingas savo gelmėse. Be to, net ir kita prasme, „kuklumo" vardas

menui netinka: ar menas ne iš esmės puikybės pilnas, save skelbiantis besidalančiu kūrėjo darbu ne su kuo kitu kaip Dievu? Gi tai prieštarauja paties Šilbajorio meno teorijai, kurią liudija jo metodika, t.y. sprendimas apie meninį turinį iš formos. O jei pastarosios nėra, kaip gali būti — tobuliausia to žodžio prasme — pirmasis?

Geriausioji Šilbajorio kritika atrenka ir pristato skaitytojui tuos dramatiškai arba idėjiškai rezonuojančius forminius elementus, ką randame toj pačioj *Perfection of Exile* (kurioj buvo pasitaikę ir tas anksčiau minėtas Šilbajorio „lietuviškumas"). Skyriuje apie Landsbergį kritikas kalba apie dramatišką ironiją *Penkiuose stulpuose*, susijusią su peiliu, kurį pasakotojas įteikia į kiekvieno vyro rankas — tą patį peilį, kuriuo Antanas kadaise raižė medį, bet kuris dabar virtęs žudymo instrumentu, tuo atskleidžiant ne tik ironišką kontrastą, bet dar svarbiau tą paradoksą, kuris glūdi tame, kad Antanas nebūtų to mirties instrumento net į rankas paėmęs, jei nebūtų vedamas savo meninių, estetinių, idealistinių polinkių. Ironiška, kad tas įkūnytas idealizmas paties idealizmo dvasią naikina.

Šilbajorio meistriškumą randame ir kituose skyriuose — pavyzdžiui apie Radauską, kuriame poeto simboliai, metaforos, įvaizdžiai ir T.S. Eliotą primenančios aliuzijos iš Šilbajorio reikalauja tos pačios lakios vaizduotės ir intelektinio pajėgumo, kurias randame Radauske — jo eilėraščiuose apie tikrovės permutacijas į meną, kūrybos panašumą į mirtį, žodžiu, tas visas ironiškas egzistencijos dimensijas ir transmutacijas, kurios intriguoja didelę modernių poetų dalį.

Kadangi retas išeivijos kritikas rašo kritiką pilnąja to žodžio prasme, retai kuriame pasijaučia ta asmeniška kritiko pasaulėjauta, kuri kritiko straipsnyje išsivysto, kai kritika tampa daugiau negu apžvalga ar

net analize, o pasidaro tam tikra prasme kūrybos tęsiniu. Kai kritikas ne tik tiesiogiai nušviečia kūrinio mintį ir formą, bet kartu atkuria savo tonu, stilium, intensyvumu ir kūrinio dvasią, tada kritika tampa ta — anksčiau mano minėta — „meile" ir „šlove"! Tokį kritikos stilių pastebi ir Jonynas savo recenzijoj apie Šilbajorio *Perfection of Exile*: „Kartais, ypatingai, kai jis kalba apie poeziją, gaunasi įspūdis tarytumei autoriaus esama ‚gero sakytojo', kuriam įtikęs eilėraštis tampa kažkuo absoliučiu, pusiau mistišku, kažkuo nelyginant šventraščio šmotu. . . Kartais suabejoji, ar jis atskiria filosofavimą nuo filosofijos. . . egzistencializmo sūryme pamirkyt[u]. . ." (*Metmenys*, 22, 1971, psl. 145). Angliškai atsakius — „precisely"! Tik tiek, kad ši egzaltacija, kurią Jonynas tiksliai atpažįsta, bet ir pašiepia, yra aukščiausia kritikos rūšis. Recenzentas ar kritikas, kuris sausu išdėstymu pristato skaitytojui rašytojo mintis bei kūrybines priemones, dažnai neatspindi savo pačioj rašyboj kokios nors meno ar žmogaus egzistencijos sampratos. Nesusipratę skaitytojai gal tokį kritiką ir girtų už jo „objektyvumą", bet reikia atsiminti, kad ne visais atvejais „subjektyvumas" blogas ar nepageidaujamas. Priešingai, kada kritikas, apimtas (tiesiog užverbuotas) meno tobulumu, entuziastiškai ir egzaltuotai jo meistriškumą nušviečia, jo kritika ne tik peržengia siaurą subjektyvumą, bet ir pasidaro universaliai objektyvi. Toks subjektyvumas nėra gerai kritikai kenksmingas, kadangi jis pagrįstas samprata apie meną ir žmogų, prie kurios kritiko anksčiau objektyviai prieita.

Anglų-amerikiečių kritika, kalbant apie pasaulinius šedevrus, būna persunkta panašia egzaltacija. Tokią aš radau ir Šilbajory (ir Kavolio *Nužemintųjų generacijoj*). *Perfection of Exile* knygoj Šilbajoris

dažnai nukerta tą nuotolį tarp kūrybos ir kritikos ir nekalba *apie* kūrinį, bet *vietoj* jo, išsakydamas tuo pačiu momentu tiek savo, tiek rašytojo vertybes: tai Nagio nepalaužiamą viltį („one cannot help but be convinced of the immortality of human hope and of the brotherhood of lonely seekers throughout the ages whose search may yet lead mankind beyond despair into ressurection," psl. 232-3); Radausko aistrą gyvenimui net ir mirties pavidale („The terrible thing is that one can grow old without reaching maturity, without ceasing to be helpless. . . Maturity is fulfillment, and fulfillment needs death. Here, however, the spiral of one's life passes the point of death and descends into infinity. . . ," psl. 49); Mackaus sielvartą („Part I of. . . [*Chapel B*]. . . is a brief and sudden cry of agony, conveyed in terms of crushing violence, of the catastrophe of the highway crash, shattering against the mass of God," psl. 213). Tas Šilbajorio lyriškas balsas ir yra ta ypatybė, kuri sugeba įdegti jautriam skaitytojui tą pačią meilę kūriniui, kurią kritiko lyriškumas liudija.

Panašų intensyvumą randame Kavolio *Nužemintųjų generacijoje* — ypatingai „Dievas egzilyje" skyrelyje, kurioje Kavolis atkuria tą pačią emocinę potekstę, kuri randama Mackaus poezijoje: „žmogaus jausmas Dievui" (Kavolis, psl. 40), rašo Mackus, tėra

> Amžinas gedulas
> prieš amžiną Dievą;

o Kavolis tą patį Dievą kaltinantį sielvartą apibūdina prozoje: „Tačiau Dievui, įsimūrijusiam civilizacijos struktūroje, bet nebedalyvaujančiam žmogaus egzistencijoje, jau nebepajėgiama savęs atiduoti. Dievas yra

pavėlavęs(9) susitikti su žmogumi, ir todėl jis lieka be žmogaus. . ." (psl. 32). Toks egzistenciniai humanistinis balsas, atitrūkęs nuo organizuotos religijos, bet išlikęs ištikimu jos Kūrėjo esminei nuotaikai — meilei, nepalaužiamai žmogaus dvasiai, beribei užuojautai žmogaus kančiai — randasi pačioje gaivalingiausioj anglų-amerikiečių kritikoj. Tokio balso kritikų šauktasi ir daugiau, kadangi tik tokiu balsu kritikas pajėgia atskleisti tuos gilius santykius tarp meno ir žmogaus, neversdamas kūrybą į vien formų, „idėjų ir tendencijų ekvivalentus" (L.A. Fiedler, „Toward an Amateur Criticism", *The Kenyon Review*, XII [Autumn 1950], psl. 574); nepažeisdamas kūrėjo dvasios ir vertybių; nepaslėpdamas savosios meilės kūrybai; neilstančiai liudydamas savo kritikoj, kaip galima literatūrą džiaugsmingai įsisavinti savo asmeniškoj patirty ir perimti jos turtus ne vien abstrakčiai sąvokomis, bet gyvoj asmenybėj.

9 Pabraukimas Kavolio.

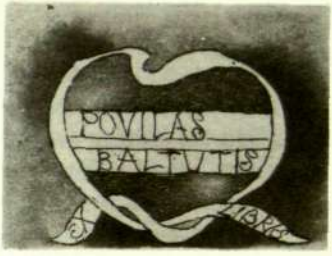

PRIE KIOSKO, PAJŪRYJE

(Iš ciklo „Apverstas pasaulis")

I. MERAS

Jis sustojo prie siauros asfaltuotos gatvelės, užkirtusios jam kelią, ir pagalvojo: pasukti dešinėn? pasukti kairėn?

Iš tiesų, jokio skirtumo nebuvo.

Kelias į dešinę vingiavo tarp medžių, suko pro restoraną ir rėmėsi jūron. Restorane buvo telefonas-automatas, restorane buvo ir ledų.

Pasukęs į kairę, jis irgi būtų galų gale atsidūręs prie jūros, tik pakely stovėjo ne restoranas, o kioskas. Kioske irgi kabojo telefonas-automatas, kioske irgi pardavinėjo ledus — tokiuose pat vafliuose, tokiuose pat spalvotuose popieriukuose.

Ant ledų buvo užmesti keli riešutukai, o ant riešutukų užlašinta skysto šokolado.

Jis pasuko į kairę, nes buvo vis tiek. Todėl ir buvo jam taip gera tame apleistame pajūrio kaimelyje.

Prieš keturias dienas, vidudienį, susikivirčijęs su savo viršininku, jis pareiškė išeinąs atostogų, nes vis vien jų niekada nespėjąs išnaudoti, visada jį atšaukia prieš laiką, o paskui jos nueina šuniui ant uodegos, ir jokio dėkingumo nei pagarbos, ir bendrai visas tas šurumburum, visas tas balaganas ir bendrai viskas lai-

kosi tik ant jo vieno ir, žinoma, jo vieno sveikatos sąskaita.

Užtrenkęs viršininko kabineto duris, jis parlėkė namo, viršydamas mieste leidžiamą greitį, paruošęs kelyje kelis gerus ir svarius žodžius uošvei, kuri, nors ir gyveno atskirai, gretimame name, visada sutikdavo jį virtuvės tarpdury, šiugždėdama savo krakmolyta priejuoste, su šaltų sulčių stiklu rankoj ir drungna šypsena veide, tarytum kaltas būtų, kad iš darbo namo pirmas grįžta jisai, o ne jo žmona, tai yra, jos duktė. Brangioji duktė. O jis — brangus tik žodžiais, iš mandagumo.

Įėjęs į namus, jis tuoj pat pasuko virtuvės link, bet durys buvo uždaros, ir jis nustebęs apsidairė.

Tuščia buvo namuose.

Jis atstūmė virtuvės duris, ten irgi nieko nebuvo. Ko gero, jau būtų pradėjęs nerimauti, bet žvilgsnis užkliuvo už apvalaus raudono laikrodžio, kabančio ant virtuvės sienos. Laikrodis rodė be dešimties dvyliką. Dar buvo anksti.

Jis atsiduso, sugrįžo svetainėn, įsmuko į minkštą krėslą, stovintį priešais televizorių, ir užsimerkė.

Užsimerkė ir pajuto, kokia tyla ir ramybė aplinkui.

Jis sėdėjo, į tą ramybę ir tamsią tylą įsisiautęs, nekrusteldamas nei raumeniu nei mintimi, tarytum būtų pražuvęs, išnykęs, ir tik paskutinieji juodojo svetainės laikrodžio dūžiai, praskambėję dvyliką kartų, prikėlė jį iš užmaršties.

Jis atsimerkė. Abi rodyklės sustingo ties skaičiumi 12, bet neilgam. Didžioji rodyklė krustelėjo ir lėtai pradėjo naują ratą. Ir mintys nubudusios sutiksėjo.

Po penkiasdešimt devynių minučių uošvė parves iš darželio jaunąjį namų valdovą, ir tas neatstos nė mirksniui — kodėl, kur, kaip, kodėl.

Paskui atkrypuos iš mokyklos, viena ranka tempdama portfelį, kita vilkdama krepšį, karalaitė. Ji pervers akimis, lyg sprogstamomis kulkomis: jei nemoki aritmetikos, nespręsk už mane uždavinių, nes šiandien turėsi viską perspręsti iš naujo.

Tada sušiugždės virtuvėje uošvė, ir po visą butą pasklis dvidešimt septynių prieskonių kvapai.

Pagaliau, paskambinusi apačioj ir dar kartą — prie durų, pasirodys ponia — su dešimčia grandinėlių ant kaklo, dvidešimčia metų jaunesnė, negu yra iš tikrųjų, lyg iš kurorto sugrįžusi, bet žvali — tik iki namų slenksčio.

Paaiškės, kad reikia nuvažiuoti į supermarketą — nupirkti šį bei tą ir, žinoma, nutempti visas tuščias litrines bonkas ir šypsotis tai kreivasnukei pardavėjai, kad priimtų jas pagaliau, o paskui partempti krepšį pilnų ir dar, žinoma, šešis kepaliukus juodos duonos, nes atveža ją tik kartą per savaitę.

Grįžtant iš supermarketo reiks išimti paštą. Visus tuos kvitus, sąskaitas, banko atąskaitas ir draugų bei giminių laiškus ir atvirlaiškius, kuriuos vis tiek reikės skaityti ir atsakyti į juos taip pat reikės. O visa kita — į papkutes, kiekvienam popieriukui sava vieta, tvarka, tvarka pirmoj eilėj, o jei ne — ką gali žinoti žmogus.

Vakare, paruošus pamokas ir atsakius-neatsakius į visus šimtus užduotų klausimų, nuo aštuonių iki dvylikos — televizorius: kaip viskas pasilieka šeimoj, ir kur pasuko Onidino laivas, ir kaip gavo į akį anas tūlas Rokfordas, ir kaip prispaudė prie sienos kažkokį išsigimėlį tie dvyniai — blondinas ir brunetas — Hač-Kač, ir kaip baisu būna rūsiuose — angliškas stilius, ir, žinoma, kaip tas apgavo rinkėjus, o anas — valstybę, ir kas bus rytoj, ir kada jau bus taika, jei ne karas, ir kur tą dieną streikas prasidėjo, tęsiasi ar gal jau ir

pasibaigė, bet visa tai — nebe importas, o sava prekė.

Ne be kita ko, pačiame įdomiausiame idiotiškų Hač-Kač muštynių epizode gailiai cyptels atsiveriančios durys, ir įslinks, nei gyva nei mirusi, vyriausioji — kareivė, nuo penkių ryto pabudėjusi ir, žinoma, atitinkamai padirbėjusi kareiviškoje virtuvėje.

Paskui, kai vaikai jau miegos, kai visos šviesos bus užgesintos, kai vabalas zys, mušdamas sparnais į miegamojo lango tinklelį, jis dar ilgai gulės atviromis akimis greta uošvės dukters, pritilusios, irgi nemiegančios dar, palies jos kūną, ir ji ilgais pirštais kietai jo ranką suspaus, ir galvos jisai, o gal ir jinai galvos, kas tai — gyvuliškas potraukis, biologinis instinktas, malonumas, užsaldinantis dieną, ar šeimyninė pareiga.

Jis pažiūrėjo į juodąjį laikrodį — liko dvidešimt septynios minutės — ir iš karto apsisprendė.

Jis išplėšė dvigubą lapą iš aritmetikos sąsiuvinio, susirado vonioj juodą pieštuką, kuriuo uošvė prieš pietus nusipiešdavo sau antakius, ir užrašė juo storai ir skersai:

„Išvykau komandiruotėn".

Prispaudė lapą masyvia krištolo pelenine. Paėmė iš baro plokščią viski bonką. Iš šaldytuvo — du kepaliuku duonos ir gabalą sūrio. Iš spintelės virtuvės palangėj — kelias skardines, — mėsos, žuvies, raugintų agurkų ir, žinoma, kavos.

Apsižvalgęs, ar neužmiršo ko, ir nieko daugiau reikalingo ir būtino neprisimindamas, sumetė viską į didelę žalią kuprinę, užsegė ją ir nunešė prie durų.

Tada nuėjo į miegamąjį, išėmė iš spintos pagalvę, antklodę, dvi paklodes. Pamatė čia pat, miegamajam, tranzistorių. Paėmė jį. Iš vonios išsinešė maišelį su skutimosi įrankiais, o miegamajame, sugrįžęs, dar sugriebė glėbin kelias knygas spalvotais viršeliais.

Ir išvažiavo.

Taip jis atvažiavo į šį apleistą pajūrio kaimą ir, tik sustabdęs mašiną prie mažyčio namelio, prisiminė nepaskambinęs draugui ir nepaklausęs, ar neužimtas jo kaimo kambarys.

Jis nuėjo prie trobelės, pabeldė į duris, bet niekas neatsiliepė. Tada užkišo ranką už langinės, surado ten raktą ir apsigyveno toje kaimo trobelėje.

Dar, tiesa, sunešęs mantą, nuvažiavo čia pat į krautuvę ir nusipirko dėžę alaus.

Taip keturias dienas, nors dienų ir neskaičiavo, gyveno jis tame pajūrio kaimelyje, keldamasis, kada norėjo, gerdamas alų, kada norėjo, prausdamasis ar nesiprausdamas, skusdamasis ar nesiskusdamas, skaitydamas, jei norėjo, ar radijo klausydamas, išeidamas pasivaikščioti ar sėdėdamas namie, kai norėjo, ir taip viską, — jei norėjo ir kada norėjo, o jei nenorėjo, tai ne.

Dabar jis norėjo ledų ir dar norėjo paskambinti savo draugui, ir nesvarbu buvo, kuriuo keliu eiti, kairėn ar dešinėn. O kadangi buvo nesvarbu, jis nuėjo kairėn, kur buvo kioskas.

Jis ėjo neskubėdamas, dairydamasis į šalis, mėgaudamasis viskuo, kas aplinkui, kaip ir vakar, kaip užvakar, kaip ir už-užvakar.

Patiko, kad namai išmėtyti netvarkingai.

Patiko, kad gatvių nėra, o tik asfaltuoti kaimo keliukai be šaligatvių.

Patiko iškrypę medžiai ir spygliuoti krūmai, už kurių dažnai ir namų nesimatė.

Patiko, kad ta nudegusi ilgakojė mergiotė, kioske paduodanti kavą ir ledus, ta mergiotė pilkomis katės akimis jam visai nepatinka.

Jis sugraibstė kišenėj tris žetonus ir ėmė ieškoti dar, nes telefonai-automatai juos ryja kaip patrakę,

bet nerado ir tuoj pat pasijuokė iš savęs, nes ir dviejų žetonų buvo perdaug, jis norėjo pasakyti draugui tik du žodžius: aš laimingas.

Prie kiosko buvo tuščia. Buvo eilinė savaitės diena, ir jau po pietų, kai retas į paplūdimį išsiruošia. Jis nustebo, pamatęs iš jūros pusės atriedantį seną mažą fiatą.

Fiatukas sustojo prie kiosko tuo pat metu, kai jis įžengė pastogėn.

Kioskas buvo mažas, kamarėlė tiktai, bet užtat glaudėsi prie jo erdvi pastogė be sienų, ir malonu buvo pasėdėti čia, nes ir vėjas prapūtė, ir saulė nekaitino.

Tryse atvažiavo ta mašina, ir visi trys išlipo.

Vyriškis — apie penkiasdešimt su viršum, tur būt, tėvas, moteris — jaunesnė, prie amžiaus vidurio tik artėjanti, tur būt, motina, nes trečioji buvo jauna moteris — dvidešimt trijų, ar keturių gal.

Ji viena tik ir maudėsi.

Tėvai buvo pilnoj paradinėj aprangoj, tik ji — šlapiais plaukais, kurie kuokštais susimėtė, šlapiu maudymosi kostiumu, ant kurio tamsius plonus marškinius užsimetė, ir daugiau nieko, ir sagų neužsagstė, ir marškiniai tie pertrumpi buvo ir vos tedengė apatinę maudimosi kostiumo dalį.

Ir nieko tokio, rodos, o gal jos žvilgsnis.

Jis pažiūrėjo į ją ir vėl pažiūrėjo.

O ji — taip pat.

Tėvas ir motina irgi sužiūro į jį, tada jis tarė ilgakojei mergiotei katės akimis:

— Ledų.

— Kokių?

— Su riešutais.

Jis laukė, kol kioskininkė jam ledus paduos, nors ir pats galėjo atidaryti dėžę ir pasiimti, o jinai, blyk-

telėjusi žalsvu žvilgsniu, neskubėjo ledus paduoti, ir jis pasirėmė dešine ranka į greta stovėjusią kėdę, kad patogiau būtų laukti, o gal ir tyčia, pats to nežinodamas. Visi trys pamatė jo vestuvinį žiedą, ir abu tėvai į jį nebežiūrėjo, o žiūrėjo į dukrą, kodėl ji tebežiūri į jį.

Bet ji žiūrėjo.

Ji priėjo prie prekystalio ir paprašė ledų, ir jai padavė anksčiau negu jam, tada ji sugrįžo prie staliuko ir pradėjo ledus valgyti, ir pasakė kažką tėvams, ir tie, susėdę mašinon, kažkur nuvažiavo.

Ji apsikirpusi kaip berniukas, o plaukai ant sprando ir ant kaklo jau ataugę ir styro šeriukais, kalbėjo jis pats sau, o man patinka ilgi plaukai ir pūkai ant kaklo.

— Ledai, — tarė jam kioskininkė, bet jis negirdėjo.

Jis jau pagyvenęs, galvojo jinai, ir vedęs, ir žilas, ir, tur būt, krūvą vaikų turi, kodėl aš žiūriu į jį, nežinau, man patinka aukšti, laibi, o jis žemas, kresnas, ko gero, mes vieno ūgio.

Kioskininkė įbruko jam į delną ledus, jis neskubėdamas nuplėšė spalvotąjį popieriuką, atsargiai nukando riešutą, šokoladu apipiltą, pajuto lūpomis gaivų šaltį ir atsuko įkaitusį veidą link jūros, iš kurios jau traukė pavakario gaiva. Paplūdimys buvo tuščias, nei vieno žmogaus, ir jis pasigailėjo nepaėmęs maudymosi kostiumo.

Jinai žiūrėjo į jį, slenkantį nuo prekystalio link kampinio staliuko, ties kuriuo sūkuriavo smėlio debesiukas, ir šyptelėjo pati sau. Jei būčiau sutikusi jį paplūdimy, galvojo, būčiau lipusi į vandenį tada, kada ir jis, ir išlipusi tada, kada ir jis. Ir plaukusi ton pačion pusėn, kaip ir jis, ir man būtų gera, nors nežinau, kodėl.

Taip jis sėdėjo prie savo staliuko, o jinai — prie savojo, o paskui, kai jų akys susitiko, jis atsikėlė ir nuėjo paplūdimio link, ir ji nusekė iš paskos, ir kioskininkė, neturėdama ką veikti, žiūrėjo į juos, nieko nesuprasdama, tik jos akių spalva keitėsi — tai buvo pilkos, tai sužydėdavo žaliai.

Jis nuėjo į paplūdimį neskubėdamas, kelio viduriu, ir jinai pasivijo jį ir pralenkė ir pirmoji sustojo prie vandens.

Jie žiūrėjo į akmenis, juodas akmenų virtines, juodais tiltais nutįsusiąs žalion jūron, slidžiais tiltais, jūržolėm apaugusiais, eitum jais, rankas ištiesęs kaip sparnus, ir šokinėtum nuo akmens ant akmens, nes daug dar buvo tų juodų akmenų primėtyta toliau jūroje — juodos salelės balzganai žalioje lygumoje — mažutės ir apvalios ir tamsios — saulės nusvilintos, ir ji pagalvojo: kas slepiasi po ta išdeginta akmenų žieve?

Prieičiau dabar prie jos, galvojo jis, ir tuos juodus marškinius nuvilkčiau, ir ją visą pamatyčiau, nes nesimato jos po plačiais palaidais marškiniais, nors tie ir plasnoja, ir plakasi nuo vėjo, bet vis tiek dengia pečius, krūtinę, rankas ir pilvą, tik kojos išnirusios iš jų, nudegusios šlaunys, prisiglaudusios viena prie kitos, staigiai smailėjančios žemyn ligi pat apvalių kelio girnelių.

Nusivilksiu marškinius, tarė ji sau, noriu, kad jis mane pamatytų, tokią, kokia esu, nesvarbu, kad mano krūtys mažos, vaikiškos, visada aš jų varžausi, lyg būčiau kalta, kad jos neišaugo ir nesuapvalėjo, kad liko mergaitiškos, nors aš pati jau moteris, bet jam galiu parodyt jos veržia kostiumėlį, tarytum augtų ir stangrėtų, ir ji nusimetė marškinius, ir žengė į jūrą, ir nuplaukė, norėdama, kad ir jis šoktų į vandenį ir nu-

plauktų, kodėl jis dar laukia, nenusimeta rūbų, juk nieko daugiau aplinkui, tik jie vieni du.

Ji nuplaukė prie mažos salelės ir skruostu prisiglaudė prie jos, ir tamsūs plaukai susiliejo su juodais akmenimis, tik veidas ir kaklas švietė įžambių saulės spindulių šviesoje. Dabar jinai žiūrėjo į jį, nenuleisdama akių, laukdama, o kai jis vis dar nesiryžo, ji atsegė viršutinę maudymosi kostiumėlio dalį ir nusviedė ją, pasistiepusi, tolyn, už salos.

Ir tebežiūrėjo į jį.

O jis į ją žiūrėjo.

Dvi baltos apvalios dėmės sužėrėjo ant jos kūno, ir jam gera buvo žiūrėti į tas dėmes, ir, išsilaisvinęs iš savo rūbų, jis nužengė į vandenį nuogas, nesigėdydamas, nors ji visą laiką žiūrėjo į jį, akių nenuleisdama, vėl prisiglaudusi skruostu prie salelės, galvą pakreipusi žiūrėjo į jį.

Jis nuplaukė, plačiais mostais kapodamas žalią lygų vandenį, liežuviu ir gomuriu jautė sūriai kartų vandens skonį, o išplėstomis akių lėliukėmis, kai atsimerkė po vandeniu, matė jūros dugną kaip drobę smulkiom smėlio bangelėm ištapytą, pabarstytą kiaukutais, kaip riešutais.

Jie išlipo į krantą tylėdami ir sustojo vienas priešais kitą.

Jei dabar grotų muzika, galvojo jinai, prisiglausčiau prie jo, mes, iš tiesų, vieno ūgio, ir mano dešinysis petys įsiremtų į jo kairįjį petį, o kairysis į jo dešinįjį, paliesčiau kaklu jo kaklą, krūtys įsiremtų į jo krūtinę taip stipriai, kad pasidarytų visai plokščios, mano pilvo oda prisispaustų prie jo odos, ir jis pajustų mane visą, kaip ir aš, nes ir mūsų lūpos susiliestų.

Jie tebebuvo šlapi.

Jis ištiesė rankas ir ėmė rinkti nuo jos kūno vandenį, lašas po lašo, prisiliesdamas tik pirštų galais.

Jis nurinko lašus nuo jos blakstienų, palietė skruostus, paskui džiovino jos smakrą, įsirėmęs į jį suglaustais pirštais, vanduo tekėjo smakru, jo pirštais, o paskui rinkosi jo saujose, o kai saujos prisipildė, jis pritupė ir išliejo vandenį į sausą smėlį, ir vanduo susigėrė, palikdamas ant smėlio dvi tamsias dėmeles.

Jos lūpų jis nepalietė.

Jis rinko lašus nuo jos kaklo, nuo pečių, paskui nuslydo jos rankomis, ir ji ištiesė jas, kad jam būtų patogiau, o jos pirštai buvo ilgi ir atrodė juokingai, raudonais nagais pakibę ore, riestelėję, oro įsikabinę ir bijodami jį paleisti, lyg bijotų lygsvarą prarasti.

Ji, iš tiesų, bijojo lygsvarą prarasti, nes tada, kai jis palietė pirštų galais jos krūtinę, ji įsikabino nagais į jo pečius ir artėjo prie jo, bijodama pargriūti, tada jo delnai nuslydo jos nugara, šluostydami ją, iki juosmens ir dar labiau priartino ją prie savęs, kol pajuto jos pečius, kol jos mažos krūtys susiplojo ant jo krūtinės.

Tur būt, grojo muzika, nes ji prisilietė kaklu prie jo kaklo ir šlaunimis prie jo šlaunų ir panoro atsigulti ant smėlio, ne čia, ne pačioj pakrantėj, o toliau, kur smėlis sausas, ji norėjo atsigulti, nugara pajusti smėlį, per dieną saulės įšildytą, ir jį — pajusti visu kūnu jį visą, ir kad jis lėtai suptųsi ant jos, o ji nejudėtų, o jis vis suptųsi ilgai, be galo, kol ji sudejuos, o paskui vėl suptųsi, nes gal ji ir antrą kartą sudejuotų.

Ji pajuto nugara sausą šiltą smėlį ir išsitiesė visu ūgiu, net rankas ant smėlio ištiesė, o galvą pakreipė ant šono, nieko nematydama, užsimerkusi, o jis pirmą kartą prisilietė lūpomis prie jos lūpų ir suposi lėtai, taip, kaip ji norėjo, taip kaip rinko lašus, lašas po

lašo, ir ji sudejavo, o jis tebelietė lūpomis jos lūpas, ir jos krūtys buvo visai plokščios, ir jis vis dar suposi, ir ji sudejavo antrą kartą ir tuoj pat dar kartą, trečią, ir trečioji dejonė buvo panaši į riksmą, ji dar niekad nebuvo taip surikusi, ir ji pabudo, lyg iš miego prisikėlusi, ir jis irgi.

Nes jau buvo vėlu.

Sutemo jau, seniai, matyt, saulė spėjo nusileisti, ir tamsa užgriuvo staigiai, tarytum iš dangaus, iš aukštybių.

Tris kartus, bet ne iš karto, o su trumpom pertraukom, suklykė seno fiato klaksonas.

Jie tebesėdėjo pastogėje, prie savo staliukų. Pakėlę galvas, jie pažiūrėjo kits į kitą, o paskui apsidairė.

Tikrai, jau buvo sutemę, kiosko langas uždaras, o ant langinės, skersai, aprūdijusi geležinė štanga, nežinia, kada kioskininkė nuėjo, palikusi juos vienus. Tur būt, seniai, nes niekur aplinkui nesimatė pilkų katės akių, šviečiančių tamsoje.

Tyla ir ramybė supo pasaulį, ir toje tyloje buvo tik vienas garsas — fiatuko klaksonas, ir jis klyktelėjo dar vieną kartą, suklykė gailiai, nors jo akinantys žibintai buvo nukreipti ne į juos, o į pakrypusią tvorą kitoje vieškelio pusėje.

Ji pakilo ir nuėjo prie mašinos. Jai kažkas atidarė užpakalines duris. Motina, tur būt. Bet ji užtrenkė tas duris ir nuėjo prie priekinių, prie tų, kurios prie vairo, ir palaukė, kol tėvas persės į gretimą sėdynę, ir įsėdo mašinon, bet nejudino jos iš vietos.

Jis išlindo iš pastogės, paėjo kelis žingsnius ir sustojo už mašinos, gatvelės vidury.

Jis žiūrėjo į ją, sėdinčią prie vairo, pro užpakalinį automobilio langą, bet nematė, nes buvo tamsu.

Tur būt, ir jinai dar norėjo jį pamatyti, nes šviesus žibintas staiga apšvietė jį, žibintas, šviečiantis atgal.

Jis norėjo padėti jai atitrūkti iš vietos ir, apsidairęs, nužengė atbulas, kol sustojo ties vienišu gatvės žibintu.

Tada ji savo žibintą išjungė, ir senas fiatukas pajudėjo priekin, ir jinai dar matė jį veidrodėly, o jisai jos nebematė daugiau.

Automobilis, sumirksėjęs kairiuoju posūkio signalu, pasuko į vieškelį ir dingo, palikęs sudegusių degalų dūmelį, ir jis įtraukė šnervėmis tą kvapą.

Jis apsisuko ir nuėjo vingiuojančiu kaimo keliuku iki sekančio keliuko, o tuo — iki mažosios kaimo trobelės.

Ėjo jisai kiek palinkęs, prisiminęs staiga, kad taip ir nepaskambino savo draugui, nes trys žetonai barškėjo kelnių kišenėje.

Nedegdamas šviesos, pasitenkinęs blausiais kiemo žibinto spinduliais, krintančiais pro dulkiną lango stiklą, jis surinko mantą, įmetė mašinon, užrakino trobelės duris, ir užkišo raktą už langinės.

Nuleidęs galvą ir per nugarą dar labiau linktelėjęs, prisiminęs nei iš šio, nei iš to, kad jis jau visai pražilęs, nors ir ne toks dar senas, jis užvedė mašiną ir išvažiavo namo.

Vėliau, įjungęs kairįjį posūkio signalą, kai suko į vieškelį, jis stabtelėjo ir užžiebė užpakalinį žibintą.

Kaimo keliukas buvo tuščias.

SEPTYNSPALVĖS GIESMĖS ŽMOGUI

Žmogiškumas Icchoko Mero romanuose

ALINA STAKNIENĖ

Icchoko Mero pasaulėjauta persunkta giliu humanizmu. Rašytojas jautrus fizinei ir dvasinei žmogaus kančiai ir jo pastangoms gyvenimą įprasminti. Šis jautrumas išaugęs iš jo paties tragiškų pergyvenimų. Nuo vaikystės Meras pats buvo tiesiogiai susidūręs ir su žmogaus brutalumu, jo niekšybe, ir su jo gerumu bei dvasine didybe. Šias abi puses jis yra atvaizdavęs savo romanuose.

Kiekvieno jo romano herojus ar herojė yra šių laikų žmogus, su šiuolaikiniais konfliktais ir problemomis. Jie neša ant savo pečių ne vien savo, bet ir savo bendraamžių skausmingas dilemas ir virsta simboliniais prototipais. Tylioji Veronika romane *Ant ko laikosi pasaulis* (Vaga, 1965) — paprasta lietuvė moteris, viską iškentusi, visokeriopą smurtą patyrusi, visus „savo, bet ir ne savo" užaugintus vaikus gilia humaniška meile apgaubusi, yra kantri ir stipri kaip mūsų žemė. „Kiek jai metų, nepasakysi. Kiek metų mūsų žemei?" Ji kaip ta šventoji, kuri nušluosto kenčiantį veidą. Vardai reikšmingi.

Jaunasis Izaokas romane *Lygiosios trunka akimirką* (Vaga, 1963) — vienintelis išlikęs senojo Abra-

omo sūnus — lošia simbolinę šachmatų partiją su geto viršininku už savo arba savųjų gybybę. Jis simbolizuoja naująją žydų kartą, kuriai priklauso ir Meras, žydas ir lietuvis. Argi jis bus paaukotas?

Paskutinio Icchoko Mero romano *Striptizas, arba Paryžius - Roma - Paryžius* beveidis „anti-herojus" — „jis" — jau nei lietuvis, nei žydas, o tik gyvenimo prasmės ilgesio kankinamas XX amžiaus žmogus. Jis apgauda vieną po kitos visas savo prarastas iliuzijas — vertybes, be kurių gyvenimas tampa nuogas, nieko nevertas. Šis „naujojo romano" tipo veikalas (be vientisos fabulos, be konkrečios aplinkos ir laiko rėmų, be charakterizuotų veikėjų) pasižymi ryškia simbolika, griežta, komplikuota struktūra ir poetiniu stilium.

Iškarpomis pasirodęs *Pergalėj* 1971 metais, jis nebuvo knygos formoj išleistas Lietuvoj, iš kurios Meras 1972 m. išvyko į Izraelį. Jį 1976 m. JAV išleido Ateities leidykla, o Lietuvių Rašytojų Draugija šią knygą atžymėjo premija, kaip geriausią tais metais tremtyje išleistą veikalą.

Apie šį savo romaną kalbėdamas New Yorke, rašytojas sakė norėjęs jame apnuoginti XX amžiaus žmogų ir pamatyti, kas jame dedasi. „Yra daug jėgų, kurios nori jį nudvasint, atimt tai, kas yra tikrai žmogiška. Jos priverčia jį eit į kompromisus, atiduoti po gabalėlį savęs, kol žmogus lieka be dvasios, be sielos". Taip maždaug kalbėjo Meras.

Kai kurie apie šį romaną rašę kritikai jo pagrindinę tematiką interpretavo politiškai. Tam pagrindo davė veikalo prologas ir užbaiga. Tariamasis autorius-veikėjas, iš kurio taško romanas rašomas, prologe „pasišovęs būti laisvu menininku". Jo užrašai sudaro romano turinį, o paskutiniam skyrely, tuos užrašus vos pabaigęs, jis areštuojamas, kišamas į maišą ir tempiamas į bepročių ligoninę.

Pačiam romane figūruoja tironiškas Pranašas ir jo bespalvė sekretorė, kurie žmogaus gyvenimą manipuliuoja ir stato jam sąlygas. Jie gali simbolizuoti individą triuškinančią totalitaristinę santvarką, bet lygiai taip pat gali simbolizuoti ir nužmogintą Vakarų civilizaciją, sudaiktinančią žmogų, padarančią jo gyvenimą besieliu.

Prieš šias dvi grėsmes žmogus-maištininkas ir bando atsispirti, siekdamas „laisvės ir spalvų".

> Tik laisvės mums visiems reikia, laisvės ir spalvų, spalvų ir laisvės trokšta žmogus ir paukštis. [Ne dabar] blunka viskas, išblukę jau ir bespalviais visi tampa, ir viskas bespalviu tampa, ir išliko tiktai išoriniai atspalviai, kurie nieko nebesako, . . .bet vidus tuščias, jau visai tuščias, bespalvis, drumzlina tyrė belikusi.

* * *

Striptizas nėra „antitarybinis" romanas, nors sovietinių kritikų ir rastas „idėjiškai ydingu". Mūsiškai tariant, jis yra „idėjiškai daugialypis", atviras įvairiopai interpretacijai. Jo pagrindinės problemos ne politinės, o egzistencinės.

Iš mirties siaubo stebuklingai išgelbėtas žmogus junta gyvenimą trapia dovana. Jis nori vien tik gyventi, ilgai gyvent. Bet kaip? Kas yra gyvenimas, kas sudaro jo esmę ir vertę? Žmogiškų vertybių skalė, kaip vaivorykštės spalvos — violetinė, mėlyna, žalia, geltona, raudona — , jų atsisakius gyvenimas pilkėja, skursta. XX amžiaus žmogus dvasiškai „biednėja", kai, norėdamas vien tik išlikt, nusimeta po vieną bočių dovanotas vaivorykštės spalvas, pats užsitraukdamas sau dvasinę mirtį.

Romano kompozicija labai sudėtinga. Jis padalintas į „giesmes" (kaip Dantės Pragaras). Bet čia jų tik

septynios — magiškas skaičius, tiek, kiek ir spalvų (įskaitant baltą ir nuogo kūno spalvą).

Kiekvienoj giesmėj sunertos dvi plotmės, dvi skirtingos struktūrinės sistemos, viena — išorinio gyvenimo tėkmė, įvairūs nuotykiai, santykiai su žmonėmis. Antroji, į šią išorinio veiksmo eigą įterpta visai savarankiška, su pirmąja lyg nieko bendro neturinti, vidinė sistema „malda" — ilgas, poetiškas monologas su savo įvykiais ir veikėjais.

Pirmojoj, išorinio gyvenimo plotmėj, viešpatauja kafkiška atmosfera — skubėjimas kažkur, laipiojimas laiptukais, kurie niekur neveda. Čia pilna siurrealistinių alegoriškų vaizdų, o taip pat ir skarmaluotos becketiškos groteskos. Greitai lekia įvykiai, keičiasi kaip kaleidoskope, o stilius čia lakoniškas, su kapotais „hemingwayiškais" dialogais. Žmogus stumdomas, kaip kokia figūra. Jam viskas perduodama, nurodoma.

Antrojoj struktūrinėj plotmėj, sąmonės sraute, nėra laiko nei vietos, niekur neskubama, liejasi nesibaigiantys posmai, kartojami skambūs, ilgi prozinės poezijos sakiniai, daug kur be taškų ir kablelių. Žmogus čia siekia amžinų vertybių visuotinų simbolių formoj: jis čia ieško amžinojo šaltinio, gaudo mėlynąjį paukštį ir aukso žuvį, ir eina per visas kliūtis, įvairių mitologinių būtybių, laumių, raganų, undinių padedamas, kovodamas, kad tik liktų švytinčios tyros spalvos ir kad niekad neišbluktų gyvenimas. Jis renkasi savo vertybes, dėl jų kovoja. (Taip, kaip žmonija amžių būvyje).

Ankstyvesniame romane *Lygiosios trunka akimirką* irgi yra dvi struktūrinės plotmės, kurios, nors tarpusavy susijusios, bet atskiros. Šis veikalas daugiau kondensuotas, ne toks daugiaprasmis, o jo nuotaika herojinė, ne „anti-herojinė" kaip *Striptize*. Čia susipynusios dvi laiko dimensijos ir kelios veiksmo eigos.

Dabarty vyksta šachmatų partija tarp Izaoko ir sadistiško geto viršininko, Šogerio. Ji reali, bet ir simboliška, o jos veiksmas daugiausia vystosi Izaoko sąmonėj. Partija progresuoja palengva, po vieną ėjimą kiekvienam romano skyriaus įžanginiam skyrely. Paskutinis ėjimas — lemiamas visai romano atomazgai.

Konkreti šio romano fabula atskleidžiama netolimos praeities dimensijoj, „flashback'ų" pagalba, kol paskutiniam skyriuj pasivejama dabartis ir abi plotmės susijungia. Vystomos kelios pasakojimo pynės. Viena jų — trapi, šviesi, švelni jaunųjų Izaoko ir Esteros meilės idilija geto žiaurumų fone. Šalia jos — kitos, atsekamais siūlais su ja susijusios: tai pasakojimai apie kitų „Abraomo pagimdytų" sūnų ir dukterų likimus. (Viso jų septyni, irgi magiškasis skaičius.) Jų kasdieninis gyvenimas vystosi mirties akivaizdoj, žmogiškos vertės sunaikinimo nuolatinėj grėsmėj. Bet svarbu ne tai, kas jiems atsitinka, kas jiems padaroma, o ką jie iš savo gyvenimo padaro, kaip jį įprasmina.

Striptizo abejose struktūrinėse plotmėse kiekviena giesmė išreiškia skirtingą pagrindinio veikėjo dvasios laikyseną, kurią simbolizuoja viena spalva. Bet pirmojoj, išorinėj plotmėj ji nesąmoninga. Veikėjas pats nežino, kas jis yra. Spalvos čia kiekvienoj giesmėj keičiasi, bet įvykiai, situacijos, susitikimai su kitais veikėjais, dialogai lieka beveik toki pat. Jie rituališkai kartojasi penkiose giesmėse, išreikšdami gyvenimo ciklišką ritmą ir gal modernųjį „ennui", kai viskas seniai matyta, išgyventa.

Bet kiekvieną kartą šiame ritualistiniame pasikartojime yra subtilių, nuvarginto skaitytojo vos pastebimų pasikeitimų, kurie ir sudaro kiekvienos giesmės skirtingumą. Meras ir kitur savo prozoje mėgsta naudoti gudriai žaismingą kartojimo formą, dažnai ką nors esminio nežymiai pridėdamas ar atimdamas.

* * *

Simboliniai veikėjai, su kuriais *Striptizo* herojus kiekvienoj giesmėj bendrauja, yra *bočiai, neužauga, mergina, burtininkė, kirpėjas, pranašas* ir jo *sekretorė.*

Bočiai užsivilkę vieną ant kitos, kaip rūbus, visas vaivorykštės spalvas, visais amžiais susikrovusias žmogiškas vertybes. Jie jas perduoda herojui vieną po kitos (kiekvienoj giesmėj po vieną) ir dovanoja jam 100 metų gyvenimo su tam tikra sąlyga, kurios jie nežino: „Eik, sužinok, išpildyk ir gyvenk".

Mergina, su kuria herojus geria ir negali iki dugno išgerti saldžių sulčių, yra „das ewig Weibliche" — „l'éternel féminin". Ji neša jam meilę, laimę ir kančią, arba intensyvaus jausmo pasaulį.

Savo pašaukimui atsidavęs draugas *meistras-kirpėjas* išreiškia kūrybos dvasią ir kūrybines galias (jis turi visas spalvas), o *burtininkė* — užsimiršimą vaizduotės burtų, pasąmonės pasauly. (Herojus laksto nuo vieno pas kitą.)

Oficialios tvarkos atstovai, *pranašas* ir jo *sekretorė* nurodo herojui sąlygas, apribodami jo gyvenimą. Kiekvienoj giesmėj sąlyga yra atsižadėti tos spalvos, kuri išreiškia vertybes, jo gyvenimą įprasminančias. Tos spalvos atsižadėjus, herojaus santykiai su visais kitais simboliniais veikėjais palaipsniui keičiasi.

Jausminio pasaulio vertybių skalei menkėjant, susitikimuose su *Mergina* gausėja grynai sensualinis elementas. Jos aprašyme po truputį prisideda vis daugiau fizinių atributų. Plaukai, kurie „violetinėm bangom slydo pečiais", „nevienodos, bet simetriškos krūtys", pilvas „lygus, raukšlėta bambute, lengvai įdubęs pačiame vidury" ir t.t.

Bet meilei reikia kančios, reikia žaizdų, kryžiaus žaizdų. Meras čia ir kitur apsčiai naudoja krikščionišką simboliką, kur kančia yra prasminga. Žmogus pats sau pasidaro kryžiaus žaizdas, kala vinis, vieną po kitos, o mergina verkdama žaizdas bučiuoja. Vėliau, herojui atsisakius jau visų spalvų, išnyksta ir meilė ir kančia, belieka vien mechaniškos bespalvės sekretorės pozos. Ji tik imituoja kančią, guli lyg nukryžiuota (išniekindama kryžių, prasmingą skausmą), o sensualinis meilės aktas virsta vien akrobatika. Žmogiškoms vertybėms išnykstant, išblunka ir „seksas".

Tai šią išblukusią sceną taip isteriškai pasigavo kai kurie itin „dorovingi" lietuviški laikraščiai, ją kaip retenybę, lietuvišką „pornografiją" cituodami net per ištisus kelis spaudos puslapius savo skaitytojams papiktinti. Šiaudiniai nabagai! Būtų galėję bent „pikantiškesnių" vaizdų pasirinkti, kurių šiame romane apstu, nes čia vaizduojamas pilnas žmogus, su kūnu ir krauju.

Burtininkė su savo kerais irgi gana „pikantiška". Pradžioj ji žino visas „gelmių paslaptis", supranta pasąmonės virpėjimus „be jokių šnekų", vėliau ir ji nustoja savo galios, tampa bespalve.

Žmogiškoms vertybėms nykstant, silpnėja ir draugystės ryšys su meistru-kirpėju. Kūrybos dvasia, meninės jėgos silpsta. Pirmose giesmėse herojus gailisi draugo, kuris dabar paliegęs ir gal greitai mirs. Antroj giesmėj jau vien savęs gailisi, pas burtininkę į vaizduotės pasaulį dabar eina ne paslapčių pasisemt, o tik išsiblaškyt („light entertainment"): kad galėtų užmiršti savo paties senatvę ir mirtį. Vėliau jis jau bijo kirpėjo, paskui iš jo juokiasi, jį plūsta:

> Nutilk! Tuoj pradėsi, trūnijantis lavone, apie dvokiančią žmogaus dvasią ir jos kvailas, išgalvotas, smirdinčias spalvas ir vaivorykštes! Velniop! Užteks. Velniop!

Nebereikia giliai žmogiško meno, dvasinių vertybių — spalvų.

O šeštojoj giesmėj jis brūkštelna kirpėjui skustuvu per gerklę (iš tikrųjų pačiam sau, nes veidrodyje — kūryboj — jų veidai susikeičia) ir papiauna menines galias. O kirpėjas juk visada galėdavo kokią tik nori spalvą jam paskolinti.

Paprasta žmogiška komunikacija irgi silpnėja. Pirmojoj giesmėj žmogus nori kiekvienam praeiviui kai ką pasakyt:

> . . .mintyse susakiau tuos žodžius kiekvienam sutiktajam ar sutiktajai, ir nesu tikras, ar kuris nors iš tiesų neišgirdo, o gal ir išgirdo ir šyptelėjo patys sau, susiraukė ar buvo patenkinti, patys taip galvodami ar norėdami man, kaip aš jiems, tą patį pasakyti.

Ketvirtoj giesmėj jis jau kitaip žiūri į praeinančius žmones: „Kažkokie praeiviai zujo pro šalį. Ir tegu. Labai man čia svarbu".

Bet charakteringiausias epizodas — tai atsitiktinis herojaus susitikimas su simboliniu veikėju *neužauga*. (Sumoderninta gerojo samaritiečio parabolė.) Žmoniškumas, herojaus jautrumas kitam žmogui pamažu nyksta, kai jo vertybių skalė menkėja.

Kiekvienos giesmės pradžioje, pradėdamas naują gyvenimo ciklą, kažkur skubėdamas, jis išgirsta gailų cypimą ir vaitojimą, „lyg jaunas šuniukas verktų motinos pamestas". Tai neužauga įstrigęs tarp grindinio akmenų, visas kruvinas, sudaužytas,

> paskutines jėgas bergždžiai eikvojantis, bejėgis kaip kūdikis, dar nematantis pasaulio, išsprogdinęs pabalusias akis, smulkiom rankutėm beviltiškai mosčiodamas, raukšlėtą naujagimio veiduką kraipydamas. . . O gatve padūkusiais greičiais lėkė mašinos ir traukiniai, kaukšėjo, bildėjo arklių kanopos, prunkštė aitrius dūmus garvežiai. . . [ir t.t.]

Neužauga padėjo galvutę ant žvilgančio bėgio, o tais bėgiais artėjo didžiulis traukinys. Jis tuoj pat turėjo „nugnybti raukšlėtą vaikišką neužaugos galvutę".

Pirmose dviejose giesmėse herojus neužaugą sugriebia, išneša kaip vaiką apkabinęs, rankas susipurvindamas ir susikruvindamas, „karštų dūmų ir garų ir metalo kvapo apkvaitintas". Dar pats savo burna jį pagirdo, o pirmoj giesmėj dar ir batą iš po važiuojančios mašinos rato ištraukia. Trečioj giesmėj jau tik pameta jį pašaly ant žolyno: „Tegu sau guli, tegu pats išsikapsto. Jo žaizdos biaurios ir nešvarios, sukepusiu krauju bedvokiančios". Ketvirtoj giesmėj tik spiria lauk iš gatvės neužaugą: „nėr čia ko rankų tept be reikalo, tegu pats išsikapsnoja, žaizdas išsilaižo". Kalba apie jį kaip apie kokį gyvulį. O penktojoj giesmėj jau tik nusisuka ir nueina: „Vistiek sutryps jį tokį kada nors. Jei ne šiandien tai rytoj". Šeštojoj gi dar iš tolo rėkia neužaugai:

> Atiduok savo spalvas. . . juk tau jau vistiek, tuoj tave sutraiškys. . . Greičiau, greičiau [Neužauga nebeatsiliepia]. Kai jis pribėgo, traukinys jau buvo pravažiavęs. Atskirai gulėjo mažas susirietęs, susitraukęs kūnas ir atskirai voliojosi maža raukšlėtu veidu galvutė.

Žmoniškumo atsižadėjimo tema čia išreikšta modernioj simbolinėj groteskos formoj. Turbūt tik Biliūno raštuose rastume tiek pat stiprų šios temos literatūrinį traktavimą.

Neužauga galbūt simbolizuoja dabartinę žmoniją — naujagimio raukšlėtu veidu — traiškinamą savo pačios sukurtos technologijos. Tik žmogaus meilė žmogui dar gali ją išgelbėt, bet ši palaipsniui nyksta, greit jos visai neliks.

Žmoniškumas ir kituose Mero romanuose yra pati pagrindinė vertybė. Romane *Ant ko laikosi pasaulis* pasaulis ir laikosi ant šios žmogaus žmogui jautrumo tematikos. Ją išreiškia pagrindinė veikėja savo konkrečiais humaniškais veiksmais, žiauriais pokario metais Lietuvoj, ir visu savo gyvenimo stilium. Čia simboliu tampa ėriukas. „Negi galima žmogui gyvybę atimt už ėriuką?" Negalima aukoti žmogaus.

O *Lygiosios trunka akimirką* — tai testamentas XX a. žmogaus brutalumo, niekšybės, prieš kurią nesunaikinama žmogaus dvasia vis dėlto laimi, jeigu ne su granata, tai su laukų gėle, paslėpta užanty, išreiškiančią žmogišką solidarumą, bendrą laisvės siekimą.

* * *

Spalvų simbolika *Striptize* įjungta į abi romano struktūrines plotmes. Pirmojoj ji daugiau paviršutiniška. „Ir mano ranka nusidažė tokia pat spalva kaip jos padūkęs juokas, ir odon susigėrė". Spalvos pasireiškia čia santykiuose su žmonėmis, kai verkiama ir juokiamasi, kenčiama ir mylima. Antroj plotmėj, „maldos metu" herojus sąmoningai savo vertybes išgyvena, jaučia dėl jų skausmą, žino kiek amžių bėgyje žmogaus už tas spalvas kovota ir aukotasi.

Pirmoji, violetinė spalva (tikslia tvarka, pagal spektrą) — reiškia tikėjimą. „Maldoj" herojus įsivaizduoja esąs vienuolis. Jo ilgas monologas, kiek perdėtai nužemintu pamaldumu, išreiškia žmogaus pastangas gyvenimą įprasminti antgamtinėj būty.

> „O vistiek negana tos duonos kasdieninės nei kūnui nei dvasiai". . . „Ir ištroškę visi, baisiai ištroškę, tiek kūnu tiek dvasia. . . ir lankstome nugaras prie šulinių ir upių, prie šaltinių ir versmių, bet nedaug rieškučiomis pasemsi, visai nedaug."

Todėl, nuo senų laikų, žmogus ieško palaiminto šaltinio ir eina „kildamas ir nusileisdamas... klupdamas, savo minkštą ploną odą draskydamas, daužydamas kūną savo. . . eina maldą sakydamas, šventojo šaltinio deimantinių purslų ieškodamas."

Pagal Pranašo reikalavimą, tikėjimo atsisakęs, pakartojęs kad „Nėra spalvos violetinės. . . nėra stebuklingo šaltinio, . . nėra Dievo", antroj giesmėj žmogus - maištininkas siekia jau ne laimės amžinybėj, o rojaus žemėje.

Dabar jis gaudo mėlynąjį paukštį. Mėlyna spalva — idealas, o paukštis, laisvė, kuri tik švysteli „mėlynu gumulėliu virš blizgančios upės ir išnyksta". Tik „su- širdį. . . krūtinę suaudrina" ir dingsta kaip miražas. Bet žmogus - maištininkas amžiais eina per barikadas, neboja nei savo nei kitų kraujo aukų, siekdamas laisvės ir spalvų, visiems. Nes jeigu žmogus paukščio negaudys, nesieks savo gyvenimą įprasmint kovoj už savo idėjas, jis „nudvės kaip šuo benamis ir neliks nieko, tik apgraužta kaulų krūva. . . mėlynos dulkės su smėliu ir moliu susimaišys ir neliks jokios žymės".

Bet ir vėl, pildydamas Pranašo sąlygą, jis paskui jį kartos: „nėra spalvos mėlynos, nėra stebuklingo vaivorykštės paukščio, nėra idėjos". Trečiojoj giesmėj, atsisakęs socialinių idealų, žmogus jau yra „plėšikas". Jam dovanota žalia spalva — viltis, svajonė. Jis tiki į velnią, jam padeda ragana. Jis eina sau pačiam užburtų dvasinių turtų kraut: gaudyt aukso žuvį, „paimt kas savo". Negalima po pūkelį ir žvynelį išpešiot, išdraskyt stebuklo, išmėtyti po dulkę, išdalinti visiems kvailiams. Jo tikslas „išsaugot stebuklą". Išdraskysi stebuklą — tuščia vieta liks, „paskui jo niekad nebebus, pilkas gyvenimas taps". Be dvasinių lobių ir burtų.

Ketvirtojoj giesmėj žmogui duota geltona spalva. Jis idiotas. Jis mano, kad jis vienas turi visas spalvas. Jis tiki į savo pilnutinį Aš ir mano, kad jis pats yra ir stebuklingasis paukštis ir aukso žuvis. Jis sėdi „savo paties sargyboje" ir saugo, kad neįlystų „bespalvis, beskonis, bekvapis", „kad neatimtų iš tavęs, ką turi, ką sau, tik sau turi, ką savo turi ir saugai, ką savyje turi, kas viduje glūdi, pačiam viduje, svetimo akimi nematoma, nepaliečiama". Bet ir vėl mirties pavojuje jis kartoja paskui pranašą: „nėra spalvos geltonos, nebūsiu idiotu, nėra sielos".

Penktojoj giesmėj žmogus turi raudoną spalvą — paties gyvenimo stebuklingumą. Visa kita tik iliuzija. Jis „filosofas" ir dabar atveria langą, mato gyvenimą, lygumas, kuriose „bujoja javai. . . plotai jokia akimi neaprėpiami, niekeno rankomis neapkabinami, duona, duona, duona, duona" ir „Vanduo ir duona, duona ir vanduo" — paties gyvenimo esmė. Ir jis jaučia „jau ne kojomis, o širdimi. . . akmenų — netašytų, nelygintų. . . šiurkštumą, nemirtingumą".

Ir vistiek undinės megztu tinklu aukso žvyną žvejoja ir bent vieną stebuklingojo paukščio plunksną pagauti nori.

> Ir traukiu tinklą dienom ir dienom ir naktim ir naktim ir gal nesužvejosiu gal nepagausiu gal nėra visai gal nėra ir nebuvo niekuomet nei stebuklingojo paukščio. . . nei aukso žuvies žėrinčiais žvynais. . . Kodėl man spalvų trūksta? . . Juk tiek spalvų ir atspalvių ir vaivorykščių visur, visur, visur, visur, aplink mus ir mumyse, gal tai ir yra, gal tame ir yra stebuklingasis paukštis ir stebuklingoji žuvis? gal tame ir yra viskas?

Dabar jis žino, kad stebuklingas paukštis ir aukso žuvis tik iliuzija, bet vistiek jam paukščio plunksnos ir žuvies žvyno reikia.

Ši giesmė nepaprastai turtinga poetiniais įvaizdžiais ir skambia sakinių meliodija. Epizodas su undine juodai raudonam laive — tai ilga poema prozoj. Spalvos lyg paskutinį kartą, prieš jų visų atsisakant, suspindi visu savo grožiu.

> Ar ne žalia žolė, žalia žolė ar ne raudona ji aguonomis ar ne mėlyna rūtomis ir paukščiais ar ne geltona ji lapais, smėliu ir pelenais ar ne balta ir juoda ji, ar ne žalia? Ar ne žalia? Ar ne raudona padangė visa ir žemė visa saulėtekiais ir saulėlydžiais ar ne geltona žemė ir padangė javais ir skiedromis ar ne mėlyna miškais ir medžių viršūnėmis ar ne žalia dulkių vėjais, nešiojančiais subrendusią sėklą iš vietos į vietą, iš lauko į lauką, ar ne raudona žemė ir padangė visa? . . Ar ne balti žiedai, ar ne balti lelijų žiedlapiais ir skaidriais sulčių lašais, ar ne balti, ar ne raudoni peteliškių sparnais taškuotais, ar ne mėlyni kamanių pūkais, ar ne geltoni žiedlapių dulkėmis, ar ne balti žiedai, ar ne balti?

Šeštojoj giesmėj, priešpaskutinėj, jau liko vien balta spalva. Maldos monologo nebėra, tik žmogus „meilužis" aistringai kartoja „myliu, trokštu, geidžiu". Tik jausmo intensyvumas dar liko. Atsisakius ir tos baltos spalvos, lieka tik nuogo kūno spalva — ant nuogo gyvenimo nebeliko jokio žmogiškos iliuzijos anstato. Pranašo nustatytos sąlygos išpildytos ir herojus gali gyventi bočių pažadėtus 100 metų. Bet gyvenimas ir pats žmogus virto bespalviais. Net ir meilėj „viskas kaip numatyta, kaip turi būti". Jausmas nebereikalingas. Komunikacijos — ir pirmojoj plotmėj — jau nėra nei su Mergina (jausmo pasauliu), nei su burtininke (pasąmone, vaizduote).

Toj pat giesmėj žūva nuo bėgio nenuspirtas neužauga (žmoniškumas) ir skustuvu papiautas kirpėjas (kūrybos dvasia). Tai dvasinė mirtis, kurią galutinai simbolizuoja groteskiška alegorinė vapsva: „Guli vapsva savo spalvų — gyvenimo medaus saldumo netekus,

praradus, ir merdėja". Po ilgos agonijos suvaro pati sau nuodingą geluonį ir nustimpa.

Septinta giesmė, tai epilogas. Pats autorius lyg iš blogo sapno pabudęs, pajunta, kad jis gyvas ir turi visas savo spalvas. Bet tuo jis ir nusikalsta. Čia pat ateina keturi vyrai ir viena moteris, panaši į pranašo bespalvę sekretorę, ir velka jį į bepročių ligoninę.

Abi romano struktūrinės plotmės, iki tol paralelės, dabar susijungia į vieną. Pirmoj plotmėj žmogus nustojo būti žmogum, kai neteko žmoniškumo, draugiškumo, meilės, komunikacijos su kitu žmogum. Antroj, vidinėj plotmėj, jis nustojo būti žmogum kai atsižadėjo visų savo iliuzijų, kurios pilką ir pliką gyvenimą įprasmina: tikėjimo, laisvės siekimo, vaizduotės lobių, savo individualybės ir gyvenimo džiaugsmo.

Anot undinės, žmogus yra „spalvotasis žvejys". Jis žvejoja iliuzijas — vaivorykštės spalvas. Jos savitarpy susijusios. Violetinė spalva, (tikėjimas) yra junginys mėlynos (idealo) ir raudonos spalvos (gyvenimo stebuklingumo). Žalia spalva (svajonė) yra junginys mėlynos (idealo) ir geltonos spalvos (žmogiško sąmoningumo, vidinės šviesos). Mėlyna, geltona ir raudona (pati intensyviausia spalva) yra pirminės nemaišytos spalvos. Balta talpina savy visas kitas.

* * *

Ir kituose Mero prozos veikaluose vartojama spalvų simbolika, kai žmogus savo pilką gyvenimą bando įprasmint kokia nors, kad ir iliuzorine vertybe. Vienoj iš jau Izraely rašytų novelių, vieniša senutė turi žalią kibirėlį, kuriuo ji stropiai laisto sausroj nuskurdusį medelį, norėdama kad jis išaugtų į didelį medį. Tai jos svajonė ir viltis (žalia spalva), įprasminanti skurdų gyvenimą. Bet netikėtai, atsidavimas šiai svajonei at-

neša jai ir aukštesnę vertybę — kuri giliau jos gyvenimą įprasmina (realioj plotmėj) — komunikacija su nebyliu žmogum, jos artimu. (Ši novelė atspausdinta angliškam vertime — „The Old Woman with the Green Pail" Stepo Zobarsko antologijoj *The Lithuanian Short Story 50 Years*. Manyland Books, 1977).

Ir skurdžiausioj arba tragiškiausioj gyvenimo situacijoj žmogus, kuris nori likti žmogum (ne vien išlikti, pratęsti gyvenimą) gali rinktis savo vertybes, spalvas. Romane *Lygiosios*. . . vienas veikėjas pasirenka kasdienį nuplakimą už simbolinę geltonų pievos gėlių puokštę, kitas savižudybę, kad neišduotų savųjų pabūgęs kankinimų.

* * *

Moterys Mero romanuose lygios vyrams, tvirtai stovi šalia jų. (Ypač geto moterys). Bet *Striptize* jų rolė daugialypė. Pirmojoj plotmėj, tikrovinėj, moteris yra pilnakraujė vyro draugė, mylimoji, kankintoja, paslapčių ir burtų dalintoja, bet vidinėj „maldos" plotmėj, ji tyra svajonė — būtybė iš anapus: Mergelė Marija, geroji laumė, gražioji ragana, švelnioji undinė. Ji egzistuoja tik tam kad vyrą palaikytų jo kovose ir kančiose „kraują ir prakaitą nušluostytų". Net tikėjimo plotmėj žmogus - vienuolis maldauja jos pagelbos gan „kūniškoj" maldoj, kuri gali būti užgauli pamaldžiam katalikui. Nors ir siekdamas amžinųjų vertybių, vyras — žemiškas žmogus. Moters-svajonės pastiprintas, jis eina kovot ir ieškot, bet be jos — ji šalia jo nekovoja.

Tarp visų Mero romanų moterų, stipriausia yra Veronika, kukli, primityvi *Ant ko laikosi pasaulis* herojė. Ši moteris tikrai pilna prasme yra žmogus. Nors jos gyvenimas tragiškų įvykių apspręstas, ji visada ren-

kasi žmoniškumą, net kai turi žūti jos pačios vaikas. Ji kenčia ir dėl kritusio partizano ir dėl sužeisto stribo. Bet ji savo pačios rankomis nužudo Antaną, kuris, praradęs žmoniškumo paskutinį lašą, virto tikru „priešžmogiu". Ji atmeta kompromisą, jo pasiūlymą susitaikyti ir prisitaikyti.

Lygiosios trunka akimirką herojus Izaokas irgi atmeta kompromisą (savo paties gyvybės kaina).

> Dabar turėjo sekti paskutinis ėjimas. Bet jų buvo du. Tą akimirką galėjo būt lygiosios — amžinas šachas. Tą pačią akimirką, paėjus žirgui į kairę — baltųjų pergalė. Baltieji turėjo du paskutinius ėjimus.

Turbūt Meras norėjo pasakyti, kad visada yra du paskutiniai ėjimai, pačiam gyvenime. Yra laisvė pasirinkt. Izaokas nepasirenka lygiųjų. Šogeris irgi priešžmogis, pamynęs žmoniškumą, — norįs išplėšti žmogui ne tik gyvybę, bet ir žmogišką vertę, tai, kas žmogaus gyvenimą įprasmina. Todėl jis turi būti nugalėtas — dvasinėj plotmėj šachmatų partijoj, o taip pat ir fiziškai sunaikintas.

Meras optimistas — jis tiki, kad žmogaus dvasia, žmogiškumas vistik laimi, turi laimėt. *Striptize* jis kelia klausimą (jo neatsakydamas): Negi mūsų laikų žmogus atsisakys laisvės rinktis? Slopinamas pikto totalitarizmo ir bedvasės technologijos, ar jis pajėgs išlaikyti visas savo spalvas, liks pilnu žmogum?

METMENŲ ŠIMTININKAI:

51) Gabrielius Gedvila
52) Vincas Trumpa
53) Tomas Venclova

METMENŲ REMĖJAI ($50.00):

Dalia ir dr. Jonas G. Byla
Vladas Civinskas

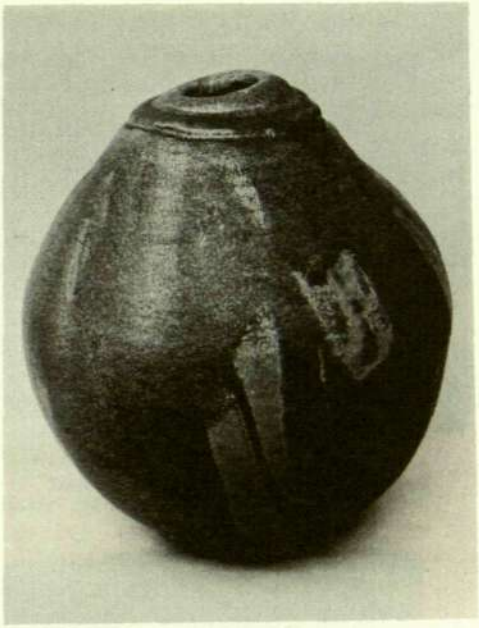

Keramika. 32 cm aukščio

JOLANTA L. JANAVIČIENĖ

studijavo keramiką meno mokykloj Freiburge, Vokietijoj ir Sydney, Australijoj. 1976 m. keramikos žinias gilino pas Nino Caruso Romoje. 1970 m. dalyvavo Keramikos Bienalėj Vallauris, Prancūzijoj; 1972 ir 1976 metais Tarptautinėj Keramikos parodoj Faenza, Italijoj. Australijoj yra surengus septynias asmenines parodas ir dalyvavo daugelyje grupinių parodų. Šiuo metu dėsto keramiką Silverwater, N.S.W. moterų kalėjime.

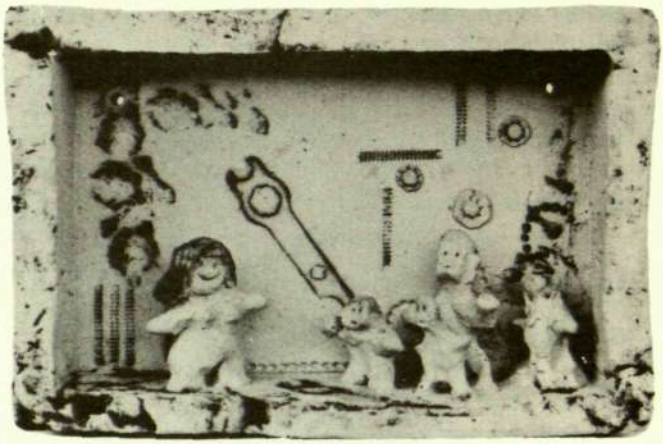

Keramika. „Industriniai neramumai“

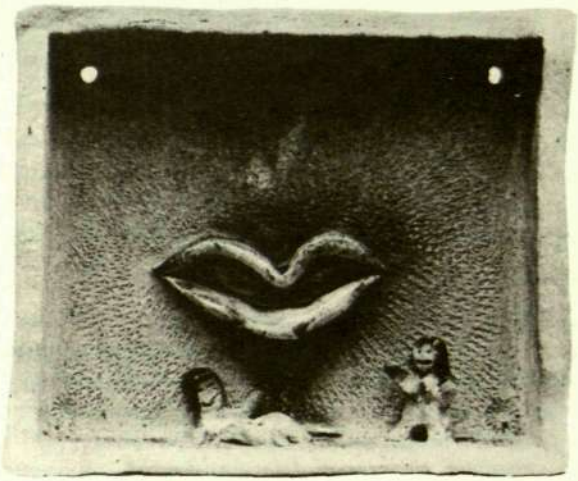

Keramika. „Meilė“

Keramika. „Drama" 20 x 25 cm

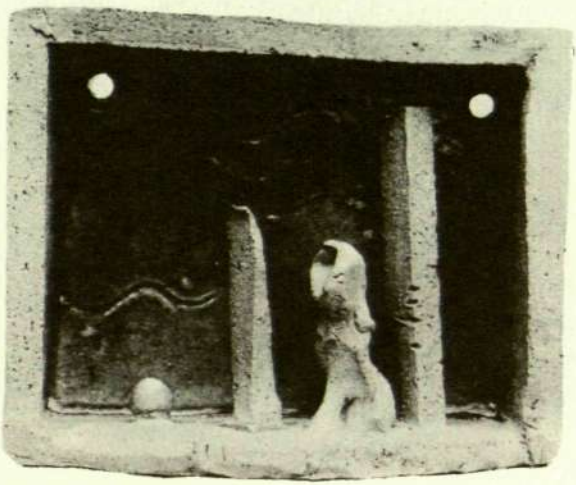

Keramika. „Ilgesys"

Keramika. 14 cm aukščio

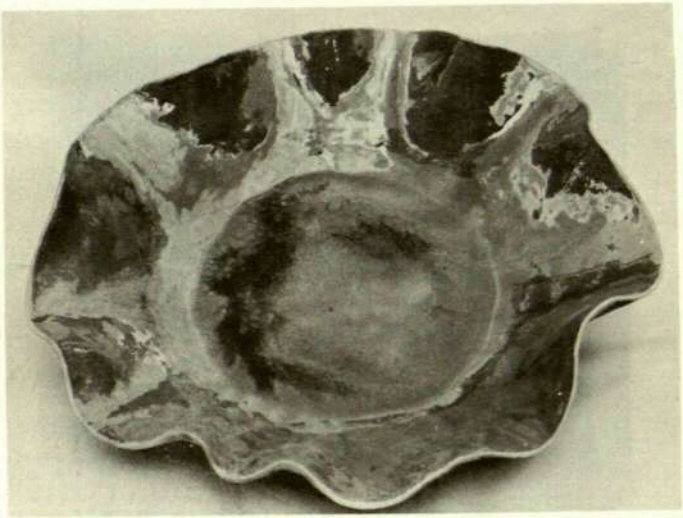

Kojom lipdyta lėkštė melsvai žalia glazūra. 60 cm

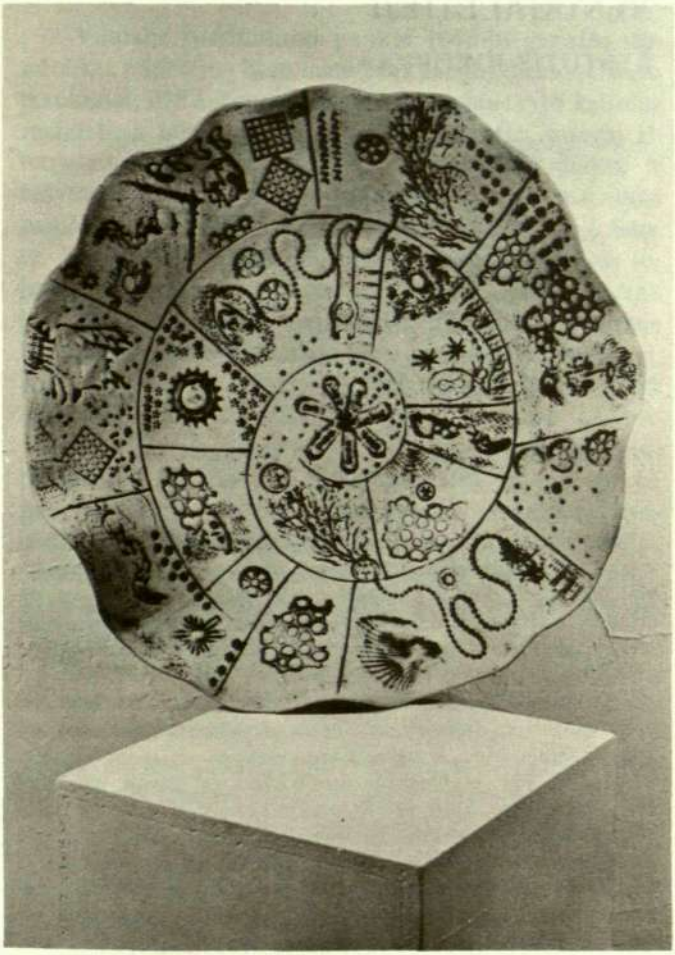

Keramikos lėkštė. „Linear B"

NENUGALĖTIEJI

KĘSTUTIS JOKUBYNAS

Manau, kad tikroji žmogaus vertė išryškėja tik sunkių išbandymų metu. Tarybiniai konclageriai buvo viena tokių išbandymų vietų. Ten, kur iš žmogaus atimta visa, kuo jis galėjo didžiuotis ir dangstytis, telieka savybės, kurias jis susikūrė ir išlaikė savyje. Jeigu jos silpnos arba netikros, kovoje už būvį atsidengia tik žvėries instinktai. . .

Dėl duonos kąsnio, dėl iliuzinės vilties išlikti arba bent numirti rytoj, o ne šiandien, ne vienas užmiršdavo viską: ir draugystę, ir artimo meilę, ir žmoniškumą. . .

Tačiau toje grubioje ir neužmaskuotoje kovoje visuomet atsirasdavo tokių, kurie per neįsivaizduojamus išbandymus išsaugojo žmogiškąją kibirkštį. Jie sugebėjo išlaikyti tai, kas žmogų daro žmogumi, o gyvenimą vertu tęsti. Jų ne legionai, bet jų jaudinantis pavyzdys buvo paguoda tamsiomis valandomis daugumai. Man jie padėjo išlaikyti tikėjimą, kad, nors ir retai sutinkami, gyvenime vis dar tebėra: ir tikra draugystė, ir meilė, ir ištikimybė, ir pasiaukojimas ne tik savo labui.

Nepalaužiama dvasia, negęstančia viltimi net nužmogintose sąlygose jie rodė, kad žmogų galima išniekinti, suluošinti, net sunaikinti, bet jo neįmanoma nugalėti.

I. MEDINIAI KŪJAI

Vilniaus persiuntimo punkte 1948-jų gegužės vienuolikta panėšėjo į karo meto evakuacijos dienas. Ūkavo traukiniai, ūžė automašinos. Nuo ankstaus ryto kalinius nedideliais būreliais vedė į kiemą ir krėtė, nuogai išrengdami. Ypač atidžiai ieškojo metalinių daiktų ir rašymo priemonių. Nors visuomet slepiamos, netrukus paaiškėjo priežastys: ruošiamas didelis ešalonas į šiaurę. Vieną po kitos kalinių grupes, sargybos šunims lojant ir šauksmams „bėgte, pasitempti" lydint, sodina į vagonus, kuriuose gabendavo gyvulius. Jų viduje loveliai su lauke kyšančiais galais (gamtos reikalams), abiejose pusėse iki durų — lentynos-gultai. Kitaip 70-80 žmonių nesutilptų. Vienoje tokio „antrojo aukšto" pusėje — privilegijuota vieta, kuria naudojasi visi, pakaitomis. Iš čia pro mažą grotuotą langelį matyti pakelės gamtovaizdžiai, prasiskverbia pavasario kvapai. Paliekame Vilnių sodams žydint. Tai dar sustiprina liūdnas mintis. Kelionė į nežinią. Kam dešimties, kam dvidešimt penkerių metų bausmė ateityje. Ar besugrįšim kada?

Pamažu susidaro dienotvarkė. Kartą per parą didesnėse stotyse įkelia į vagoną sriubos ir košės bakus, kuriuos reikia greitai ištuštinti. Vietoj mėsos — kasdien sūrios žuvies gabaliukas. Todėl, vos traukiniui stabtelėjus, nesiliaujam belsti į duris, prašydami vandens. Deja, vanduo priklauso nuo sargybinių malonės. Vieni negaili atnešti ir papildomai kibirą, kiti į prašymus nekreipia dėmesio, dar aprėkia. Ypač garsėjo žiaurumu sargybiniai, kilę iš Vologdos srities.

Kita svarbi dienotvarkės dalis — patikrinimas. Tai ypatinga procedūra, atliekama pagal sargybinių uolumą, kartais po kelis kartus per dieną, bent kiek ilgiau stabtelėjus traukiniui. Atidarius vagono duris, keli sar-

gybiniai su ginklais lieka lauke, o viršininkas ir dutrys kareiviai, be pistoletų dar „apsiginklavę" ilgakočiais mediniais kūjais, įlipa į vidų ir komanduoja „kairėn" arba „dešinėn". Visi kaliniai turi kuo skubiausiai su daiktais bėgti į nurodytą vagono galą. Tuščioje pusėje sargybiniai kūjais pabeldžia į kiekvieną sienos bei lubų lentą: ar nejuda, ar neperpiauta. Toks atsargumas ne be pagrindo. Buvo atvejų, kai kaliniai sugebėjo išjudinti vagono grindų lentas, einant traukiniui išlįsti, atsigulti tarp bėgių ir net sugrįžti atgal Lietuvon į partizanų gretas.

Patikrinus vieną vagono galą, visi turi pereiti į ten. Praeinančius sargybos viršininkas skaičiuoja, mostelėdamas kūju. Vargas tam, kuris ligotas, mažiau judrus arba netyčia suklumpa. Medinio kūjo smūgiai pasipila ne tik ant nugaros, bet kur papuola. Norint jų išvengti reikėdavo suspėti akrobatiškai išlenkti nugarą. Įtūžęs viršininkas dažnai susipainiodavo beskaičiuodamas, vėl grąžindavo laimingai prasprukusius ir procedūra prasidėdavo iš naujo.

Po poros dienų kelionės traukinys staiga sustojo laukuose, vos išvykus iš stotelės, kur buvo atliktas patikrinimas. Atsidarė durys ir sargybos viršininkas sugriaudėjo: „Kas turi pieštuką?" Niekas neatsiliepė. „Kairėn!", sušuko ragindamas kūju. Susigrūdom visi į vieną vagono galą, ir vėl toks pat klausimas: „Kas turi pieštuką?" Tyla. „Dešinėn"! Greičiau"! Serija keiksmažodžių ir kūjo smūgiai tenka visiems, kas bent kiek stabtelėja. O tokioj ankštumoj tik pirmieji suspėja nudumti į vagono galą, negavę kūju. Bet sekantį kartą vis vien neišvengia, nes tada jie — paskutinieji. Sąmyšį padidina beskubėdami nuo „antrojo aukšto" ir užšokdami žemutiniams ant galvų. Kas turi daug mantos, dvigubai prakaito išlieja.

Po 5-6 tokių perbėgimų dauguma pailsta. Pasigirsta niurnėjimai, kad reikėtų prisipažinti, nes užkankins. Sargybiniai taip pat įniršę ir kūjai skaudina ne juokais. Dar keli perbėgimai ir kaltininkas neišlaiko. Gal į dešimtą kartą užduodamą klausimą: „Kas turi pieštuką?" atsako Jonas Valaitis, augalotas vyras, buvęs „Tauro" apygardos partizanų kuopos vadas. Sargybiniai jam tvoja kelis antausius ir keiksnodami išsiveda iš vagono. Švarko atlape jis buvo išsaugojęs porą centimetrų pieštuko šerdelės. Su ja šiaip taip parašė laišką namiškiams ir išmetė pro vagono langą, tikėdamasis, kad geras žmogus suradęs pasiųs adresatui. Deja, krintantį popierių pastebėjo vagono gale įsitaisęs sargybinis. Valaitį atvedė po kelių valandų, kitoje stotelėje, ištardę ir gerokai apkūlę.

Kelionė tęsiasi. Džiaugiamės jei sargybiniai, dar prieš atidarydami vagono duris, sušunka kairėn ar dešinėn bėgti. Kol nuima užraktus ir atstumia sunkias duris, mes jau suspėjame persigrupuoti ir tada bent dalis išvengiame kūjo smūgių.

Pro grotuotą langelį nematyti daugiau žydinčių sodų. Pakeliui vis dažniau šmėkčioja keisti statiniai — aukštos baslių tvoros, su bokšteliais kampuose. Prasideda lagerių kraštas. Sparčiai nyksta pavasario žymės. Mūsų kelias — į šiaurę.

II. BALTOSIOS NAKTYS

Mūsų vagonas, po ilgų stumdymų, atsidūrė prie maždaug trijų metrų aukščio basliais aptvertos zonos. Kampuose virš tvoros — bokšteliai su ginkluotais sargybiniais. Panašių jau daug buvome matę pakelėje, nors ir pro mažą grotuotą vagono langelį. Čia mūsų pirmasis lageris ir tris savaites trukusios kelionės galas. Aplinkui kur-ne-kur žemi krūmokšniai, nuo ne-

toliese stūksančių iš kažko supiltų kalvų smelkiasi aitrūs dūmai. Tai dega vadinamieji „terikonikai". Virš lagerio vartų užrašas: Darbas TSRS — tai garbės, šlovės, narsumo ir heroizmo reikalas. Kas slepiasi už jo? Tuoj prisimena kitas, iš knygų apie nacių lagerius: Jedem das Seine — kiekvienam savo. Nuodugni krata, ir vartai atsidaro. Pusbalsiu kalbėdamas uniformuotas prižiūrėtojas veda prie atskiro barako. Aplinkui nė gyvos dvasios. Atidaro duris ir liepia gultis ant tuščių dviaukščių gultų. Pasirodo, jau antra valanda nakties, nors visai šviesu. Tik tada susigriebiam. Baltosios naktys! Štai jos — geografijos vadovėliuose aprašytos ir visai ne taip romantiškos, kaip skaitant vaizduotasi. . . Lyg buvo pradėję temti, bet po keletos minučių vėl šviesėja, šviesėja ir nakties kaip nebūta.

Prikelia 6 val. ryto ir siaurais lentų lieptais veda į valgyklą. Žengsi šalia — koja grimzta į liūną. Valgykla remontuojama, todėl maistą dalina pro langelį. Naujai atvykusiems šiam kartui duoda skardinius dubenėlius. Vėliau indus ir šaukštus reikės patiems susimedžioti. Turintieji šaukštus pavalgo, juos aplaižo ir rūpestingai slepia kišenėje arba užantyje, o dubenėlius ar skardines prisiriša prie juosmens, nesiskiria su jais nė darbe, nė miegodami. Prarasti — reiškia negauti sriubos, nes košę dar šiaip taip galima paimti. Kai kas tam naudoja varnalėšų lapus, kurių, beje, greit pritrūksta. Apie valgyklą sukasi keli vagys-profesionalai. Kol žmogus laukia eilėje arba tą akimirką kai ima savo indą pro langelį, vagys, tikrai virtuoziškai ir meniškai, sugeba „apvalyti" jo kišenes. Vienas tokių — Osetinas, su nukirsta iki riešo dešine ranka. (Pagal Koraną — bausmė už vagystę).

Trys dienos poilsio — vadinamasis karantinas. Po to paskirstymas į brigadas po 25 - 30 žmonių. 12-je brigadoje atsidūrėme penki studentai lietuviai: Ro-

mas Valūnas, Vytautas Čepas, Petras Dembinskas, Algis Kvietinskas ir aš. Viena brigada pakliuvo į žvyro karjerą, kitos į 9-tą šachtą, kuri dar neveikia. Vyksta virškasyklinių pastatų betonavimas ir įrengimų montavimas. Iš požemio iškeliama dar ne anglis, o tik ją dengią sluoksniai bei priemaišos, rusiškai vadinamos „paroda". Jų daug prikasama ir vėliau su anglimi. Atskyrimas nuo anglies atliekamas rankomis: abiejose pusėse transporterio, ant kurio paduodama visa, kas požemyje iškasta, sėdi brigada invalidų ir, juostai judant, turi griebti rankomis tuos „netikros anglies" luitus ir mesti juos į greta įrengtas angas. Toliau jie patenka į vagonetes, kurios stumiamos aukštyn ir išpilamos viršūnėje. Taip šis „terikoniku" vadinamas kalnas nuolat didėja. Pamažu jame susikaupia dujų, daugiausia metano, be to, dėl blogos atrankos, patenka nemaža geros anglies ir „kalnai" pradeda degti, skleisdami biaurų sieros dvideginio kvapą bei dūmus. Problema kaip užgesinti „terikonikus" 1950-siais nebuvo išspręsta. Sako, net Stalino premija buvusi pažadėta, bet taip niekam ir neatitekusi.

Iškasenoms traukti keltuvai įrengiami pirmiausia. Žmonėms keltų dar nėra. Gana stačiu 250 m. ilgio taku reikia išlipti pėsčiomis. Tai sunkiausia, nes po 8-9 valandų darbo požemyje ne kiek jėgų telieka. Išlipimas atima paskutiniąsias, ir grįždami po pamainos vos velkame kojas.

III. „MAIŠTAS"

Grįžus pirmąją dieną po darbo, laukia nemaloni staigmena: tvarkiniai, likę saugoti baraką, — sukruvinti. Visa, kas ką buvo išsaugojęs iš kalėjimo — džiūvėsių krepšelį, rūbą ar net lašinių gabalą, — pavogta. Pasirodo, mums išėjus į darbą nežinomi banditai sumušė tvarkinius, įsiveržė į baraką ir viską sušlavė. Vyrai ko-

liojasi, ieško kaltininkų. Bet kas juos suras? Mes čia pirmieji politiniai — 72 žmonės. Lageris — baudžiamasis (štrafnoj), pilnas kriminalinių nusikaltėlių, jų ir valdomas. Laisvieji — tik lagerio viršininkas ir apsauga. Jie nieko nepadeda. Belieka pasikliauti savo jėgomis.

Rytojaus dieną tarp mūsų ir kriminalistų iškyla ginčai dėl įrankių, dėl vietos, dėl darbo normų. Brigadininkais paskirti „blatnieji". (Taip dažniausiai vadindavo politiniai visus kriminalinius. Jų pačių tarpe „blatnoj" ne kiekvienas, o tik pats žymiausias, gudriausias. Laisvėje taip pat naudojamas šis žodis, norint pabrėžti, kad žmogus jau pernelyg apsukrus.) Jie turi viršininko pasitikėjimą, jie savi. Ant mūsų gi šaukia: „fašistai". Į ginčus įsijungia dauguma ir, prisiminę vakarykštį tvarkinių užpuolimą, nutaria „blatnuosius" pamokyti. Pradeda lėkti plytos, akmenys, kas papuola po ranka. Mūsiškiai greit paima viršų, nes dauguma jauni, lagerių neišsekinti. Kriminalistai silpnesni, pripratę terorizuoti tik tuos, kurie neišdrįsta jiems pasipriešinti. „Mūšis" trunka apie dvi valandas. Ne vienas „blatnasis" bėga sugurinta nosimi, slepiasi po cemento maišais, į pastatų užkampius. Tačiau mūsų „pergalė" trumpa. Į zoną įsiveržia ginkluota apsauga, nors pagal įstatymą ginklus turi palikti už vartų. Pradeda šaudyti į viršų. Šalia sargybinių — iš pakampių išlindę „blatnieji". Jie nurodinėja, kuriuos reikia čiupti, ir sargybiniai, šaukdami „maištas", nutveria keletą mūsiškių ir nusitempia į sargybos būstinę. Po pusvalandžio, prigrasinę, paleidžia. Negrįžta tik jaunas studentas Vytautas Čepas. Po netikėto ginkluoto įsikišimo mūsų ūpas nukritęs.

Pamaina tuoj baigiasi ir einame prie šachtos vartų. Iš paskos seka keiksnodami atsipeikėję „blatnieji". Po patikrinimo, ar visi, sustabdo prie sargybos būstinės.

Išeina įniršęs kažkoks seržantas ir pradeda mus koneveikti, — „Maištas" prieš viršininkus, t.y., valdžią — vienas didžiausių nusikaltimų, už kurį reikėtų net sušaudyti. — „Ką, tarybų valdžia nepatinka? Mes čia išmokysim, kaip ją reikia mylėti!" Šį kartą jie pasitenkina tik vienu, kurio likimas būsiąs nuspręstas vėliau. Ir išveda Čepą — rankos surakintos antrankiais, vienmarškinis, galvoje kelios žaizdos, visas kraujais aptekęs. Pasižiūrėkit, kas laukia „maištininkų"! Jį nuveda į sargybos būdelę, o mus namo, į gyvenamąją zoną. Grįžtame prislėgti, tuo labiau, kad Čepas tikrai nebuvo muštynių pradininkas. Prieš pat signalą gulti, visdėlto grįžta ir jis. Daužė pistoleto rankena ir neleido šluostyti kraujo, kad mums baisiau atrodytų.

Čepas kelias dienas negalėjo eiti į darbą ir priverstas buvo papasakoti sanitarui, kas atsitiko. Žinia apie „maištą" 9-je šachtoje paplito. Ėjo šnekos, kad sargybiniai padarę sąmokslą su „blatnaisiais", kad mušti draudžiama, kad įeiti į zoną su ginklais — prieš įstatymą. Daug kas ragino Čepą rašyti skundą prokurorui. Šis tik numodavo ranka. Šnekos pasiekė ir nusikaltusių sargybinių ausis. Pradžioje per „blatnuosius" teiravosi, ar tikrai tas lietuvis prokurorui ketinąs skųstis. Nieko aiškaus nesužinojęs, zonoje pasirodė seržantas, kuris mus koneveikė ir buvo išvedęs Čepą sumuštą parodyti. Atėjo vėlai vakare į baraką. Atsiprašinėjo Čepą už savo ir pavaldinių pasikarščiavimą, prašė užmiršti, niekam nesiskųsti.

Staiga nuščiuvo visas barakas, kai Čepas, vis dar subintuota galva, laužyta rusų kalba garsiai išdrožė seržantui: „Jūs patys pripažįstate, kad nesilaikote jokių įstatymų. Netikiu jūsų prokuroru. Jeigu ir tikėčiau — į jį nesikreipčiau. Nejaučiu keršto, bet esu tikras, kad jums atkeršys gyvenimas".

IV. O, SOLE MIO!

Į 3-jį baudžiamąjį lagerį Intoje 1948 metų rudenį kas savaitė arba ir dažniau atvykdavo naujas etapas: tai 50, tai 100-to, o kartais tik 10-ties žmonių būreliai. Vyko pasiruošimai „speclageriams" kurti. Netinkamus į šią kategoriją gabeno kitur, o į jų vietą atveždavo tuos, kurie turės dirbti naujo tipo lageriuose — tik politkaliniams.

Etapus iškraudavo dažniausiai pavakaryje, kai prižiūrėtojai, baigę patikrinti grįžtančius iš darbų, turėdavo daugiau laiko naujokų priėmimui. Zonoje naujai atvykstančių laukdavo ir rinkdavosi prie vartų jų pasitikti beveik visi. Vieni — ištroškę bet kokių žinių iš laisvės, kiti — tikėdamiesi rasti pažįstamų ar bent tautiečių, dar kiti, daugiausia įvairaus plauko avantiūristai — norėdami išgauti kokį geresnį rūbą, daiktą ar maisto.

Iš vieno naujokus apspitusio būrelio staiga pasigirdo: „O, sole mio!" Dainavo kažkas tikrai iš širdies ir itališkai. Ratas apie solistą didėjo, o jis traukė su tokiu užsidegimu, atrodo, visai užmiršęs, kur esąs. Tik baigęs posmą kažkaip paniko, nuleido rankas ir juodomis akimis bailiai dairėsi aplinkui. Vienas per kitą šokomės klausinėti. Deja, jokios kitos kalbos — nė žodžio, tik itališkai. Beliko gestai, kol atsirado jaunas lenkas, kažkaip iš generolo Anderso armijos atblokštas į čia, ir viską išsiaiškino su naujoku-solistu. Tai buvo Philipo Neri, sicilietis, 1943 m. prieš vokiečius sukilusio maršalo Badoglio eilinis karys. Jau spėjęs pabuvoti vokiečių belaisvėje, išvaduotas iš ten Tarybinės armijos, bet vis tiek, už tarnavimą Musolinio laikais, gavęs 5 metus. Tai buvo retas atvejis, nes dauguma bausmių tada — 25 arba 10 metų.

Savo unikalią padėtį ir įgimtą dainininko talentą Philipo greit išmoko panaudoti. Žvyro karjere, kur

„per dieną dviems norma — viena platforma", sargybiniai pasitaikė buvę prie italų belaisvių apsaugos. Pramokę keletą žodžių, žinoma, daugiausia keiksmažodžių, kurie mūsų italą tik raudonuoti versdavo. Tačiau dainas jie mėgo. Ir Philipo, pasirėmęs ant kastuvo, netausojo savo gerklės. Vakare grįždavo užkimęs, pavargęs, bet vis ne taip kaip mes, prikasę ir prikrovę geležinkelio platformas žvyro. Grįžus į zoną tekdavo „koncertus" tęsti, nes itališkas dainas mėgo ir virėjai. Jie „mokėdavo" dubenėliu sriubos arba net košės. Į baraką pareidavo vėlai, visai nuilsęs, bet patenkintas, nes būdavo sotus, ko negalima pasakyti apie kitus. Susidraugavome. Bandžiau mokytis itališkai, bet Philipo kalbėjo dialektu ir maža ką galėjo paaiškinti apie itališką gramatiką ar sintaksę. Smalsuolių prašomas, retkarčiais padainuodavo ir fašistinio himno „Giovinezza, giovinezza, primavera di bellezza" posmelį arba „Facceta nera piccol' Abissinia", bet negarsiai ir tuoj pridėdavo pirštą prie lūpų. Suprato, kad draudžiama ir gali būti pavojinga net čia. Daugiau ženklais, negu žodžiais pasakodavo apie gražią ir saulėtą Via Cavura šiltoje gimtojoje Sicilijoje. O čia artėjo žiema, siautė pūgos. Dainuoti lauke buvo sunku. Be to, keitėsi sargybiniai, ir dauguma jų į jokius kontaktus su kaliniais nesileisdavo. Liko vienintelė pelninga arena — prie virtuvės durų. Eidavo ten Philipo po darbo kasdien. Stovėdavo, laukdavo „užsakymų", sustyrusia nuo šalčio vatine, sugrubusiomis rankomis, kurias šildydavosi spausdamas už dainą gautos sriubos dubenėlį. . . Speigo metu, kai kiekvienas kvėptelėjimas šaltame ore atrodydavo lyg dūmų kamuolys, tai buvo keista figūra, gal net juokinga. Ir Philipo „O, sole mio" skambėjo neįprastai, nešiuolaikiniai. Skambėjo liūdnai, su beribiu ilgesiu, bet su nepalaužta viltimi.

Komisijos laukimo karštligė apimdavo visą zoną. Žymios įtakos ji turėjo valgyklai. Vietoje nusibodusios avižų ar proso kruopų košės, atsirasdavo makaronų. Bet, svarbiausia, beveik pagal visus „katilus" duodavo aliejuje keptą spurgą (pončik). Tai buvo vienintelis ir didžiausias lagerio valgyklos skanėstas. Spurga tapo sinonimu bet ko nedidelio, simpatiško, gražaus: daikto arba žmogaus, ypač moters. Todėl kaliniai, nors ir varginami nuolatinio švarinimosi, laukdavo komisijos. Kartais būdavo netikras aliarmas — pralaukdavo pasiruošę ligi vakaro, o komisija nepasirodydavo. Bet spurgą visvien atiduodavo. . .

Belaukiant komisijos, prie vartų ir barakų būdavo išstatomi „postai" kad praneštų visiems apie besiartinančius aukštus svečius. Komisija — tai 15 - 20 gerai įmitusių, civiliniais rūbais ir uniformuotų ponų. Beveik visuomet tarp jų vienas ar du generolai. Iš paskos lydėdavo lagerio administracijos šulai: viršininko pavaduotojas, „kūmas" arba „operas" ir grupė prižiūrėtojų. Tais metais operatyvinio darbo veteraną Borisovą pakeitė vyr. leitenantas Žukovas, ypač nemėgęs lietuvių (sklido gandai, kad buvęs Lietuvos partizanų pašautas). Jis visada eidavo pabėgom, tad ir su komisija nejučiomis prasinešdavo į priekį, aplenkdamas net aukščiausius svečius.

Įžengus komisijai į baraką, tvarkinys turėdavo raportuoti: „Dėmesio! Stoti! Pilieti viršininke. . ." Toliau barako, sekcijos, brigados numeris, kur dirba, kiek kalinių darbe, kiek naktinėje pamainėje, kiek serga, ir užbaigti savo pavarde.

Vieną 50-jų metų žiemos rytą į 9-os šachtos kolonos baraką sugužėjo komisija. Tvarkinys, lietuvis Alfonsas Svarinskas, šūktelėjo „Dėmesio!" ir pradėjo raportą: „Pone viršininke, čia gyvena. . ." „Kaip tu sa-

kei?", pertraukė jį vienas pilvūzų. Svarinskas pradėjo iš naujo, lėtai: „Pone viršininke. . ." „Koks aš tau ponas?" „Juk aš — kalinys. Užtenka į mus pažvelgti ir tuoj matyti, kad jūs mūsų ponai". „Kaip pavardė?", pripuolė paraudęs, akimis žaibuodamas „kūmas" Žukovas. „Kas kolonos viršininkas?" Atskubėjo nubalęs ir bandė kažką mikčioti Lukin, „Pypke" pravardžiuojamas, garsus administracijos pakalikas, nors ir antrą dešimties metų bausmę velkąs. „Sniatj" (nušalinti) ir į karcerį — sušvokštė „kūmas". Komisija klegėdama ir stebėdamasi, patraukė į kitą sekciją.

Grįžęs po 7 parų karcerio Svarinskas turėjo vėl ir vėl kartoti savo „raportą" — dabar jau draugams ir pažįstamiems, nes gandas buvo aplėkęs visą zoną.

Toks išsišokimas neatnešė pagyrimo kolonos viršininkui Lukinui. Todėl, pirmai progai pasitaikius, jis pasinaudojo įprastu būdu nusikratyti nemėgiamo kalinio — išsiųsti į kitą lagerį. Su sekančiu etapu į Abizą išdardėjo ir Svarinskas. Lukinas po poros metų liūdnai baigė savo „kapo" karjerą. Vieno vakarinio patikrinimo metu jis, kaip kolonos viršininkas ir administracijos patikėtinis, skaičiavo kalinius. Išeinant, barako prieangyje kažkas, taip niekad ir neišaiškintas, žaibo greitumu kirviu padarė „pypkei" galą.

Po dešimties metų susitikau su kunigu Svarinsku Mordovijos lageriuose, kai abu traukėm jau antras bausmes. Jis turėjo kiek trumpesnę, tad ir į Lietuvą grįžo anksčiau. Po ilgų trukdymų pradėjo pastoracijos darbą. Kaip tada aukštos komisijos nariams, jis nestokojo drąsos išdrožti tiesą ir dabar žemesniems — vykdomojo komiteto pirmininkams ar KGB atstovams. Todėl kun. Svarinskas neilgai telaikomas vienoje parapijoje. Pabuvojo Dzūkijoje, Suvalkijoje. Žinąs tarybinius įstatymus, pilnas energijos, kur benukeltas, sure-

V. RAPORTAS (PONAI VIRŠININKAI)

Naujai sukurtų speclagerių pavadinimai, vidaus tvarka ir priklausomybė 50-siais dar keitėsi. Iš MVD lageriai perėjo MGB, po to Teisingumo, trumpam net anglies pramonės ministerijos žinion. Pagaliau atsidūrė vėl MVD rankose. Buvęs „Intlagas" pasivadino „Minlagu". Išoriniam pasauliui daugiausia buvo žinomas kombinatas „Intaugolj" pavadinimas. Keitėsi lagerių viršininkai, tik valdybos viršininką pulkininką Chalejevą, Kaganovičiaus žentą, niekas nepakeitė. Į 3-čią lagerį atėjo pulkininkas Novikovas — vienas „demokratiškiausių" anais laikais. Paskirtas čia demobilizuojant iš armijos, jis skyrėsi nuo savo MVD kolegų. Po zoną dažniausiai vaikščiodavo be palydos. Tokio vienišo pasivaikščiojimo metu sutikęs kalinį jis nekreipdavo dėmesio, jei tas nenusiimdavo kepurės ir nepasisveikindavo, kaip privaloma: „Zdrastvuite, graždanin načaljnik!" (laba diena, pilieti viršininke). Praeidavo tylomis, apie kažką svajodamas.

Dėl lagerių perėjimo įvairiom žinybom, padažnėjo priėmimų bei apžiūros komisijos. Jos atsilankydavo kartais visai netikėtai. Todėl lagerių administracija sutikimui ruošdavosi iš anksto, net ištisus mėnesius. Barakai buvo baltinami iš vidaus ir iš lauko. Beveik kasdien reikėjo dulkinti patalynes ir jas pakloti pagal nustatytą formą. Viršininko Novikovo įsakymu 3-jo lagerio zona buvo pertvarkyta, net išpuošta. Pagal nivelyrą iškasti nutekamieji grioveliai, visi keliai ir takai aptverti vadinama Tūlos tvora (tuljskij zabor). Jos jungiamieji stulpai apkalti gražiomis lentelėmis, o viršuje pritvirtinti mediniai tekinti kamuoliai. Šioms tvoroms prižiūrėti ir zonoje švarai palaikyti buvo paskirta net visa brigada.

montuoja bažnyčias, kovoja su girtuokliavimu, gina tikinčiųjų teises. Pernai per Vėlines gavo pabaudą, kad organizavo procesiją į kapus Viduklėje. „Juk pagal tarybinį įstatymą", — sako Svarinskas, „tikintieji ir bedieviai turi lygias teises pagerbti mirusius".

VI. TĖVAS STANISLOVAS

50-ieji metai kombinate „Intaugolj" — veiklos pagyvėjimas. Sparčiai kyla aukštyn naujų šachtų bokštai. Ešalonai su anglimis dieną ir naktį skuba į Vakarus. Lageriai pilnėja. 3-jame jau beveik 4 tūkstančiai. Jo viršininkas papulkininkis Jermolajevas rodo nepaprastą uolumą. Kaip tikras „šeimininkas", jis dalyvauja priimant naują kalinių partiją. Svarbu kruopščiai atrinkti stipriausius bei sveikiausius, o taip pat specialistus šachtų statybai. Krata ir apklausa vyksta tik įvedus pro vartus, zonoje. Prie ilgo stalo, lyg vergų pirkliai, sėdi viršininkas, darbų vykdytojai ir „kūmas" arba „operas" — mefistofeliškos išvaizdos kapitonas Borisovas. Tai veteranas su 23 metų operatyvinio „darbo" stažu.

Čia, kaip ir laisvėje, daug nulemia drąsa, veržlumas. Geras, bet kuklus tiltų inžinierius nesiryžta pasivadinti šachtų ar namų statytoju, o tie, kurių nevaržo kuklumas, užsirašo labiausiai pageidaujamas profesijas: statybininkų, elektrikų, mūrininkų, dažytojų. Jie tuoj paskiriami brigadininkais arba net darbų vykdytojais, nors kartais nemoka perskaityti ir paprasčiausio brėžinio. Bet jie gauna teisę pasirinkti darbininkus. Todėl kuklusis inžinierius tampa nemokšos brigadininko pavaldiniu. Šis duoda jam lengvesnį darbą — ką nors apskaičiuoti, tvarkyti brėžinius. Inžinieriui gi labiau prie širdies pieštukas negu kastuvas. Tad ir pluša žmogelis, o laurai ir didžiausias duonos kąsnis tenka anam veržliajam apsukruoliui.

Naujų vergų priėmimas dažnai užsitęsia iki vėlaus vakaro. Tikrinama pagal schemą: pavardė, vardas, tėvavardis, gimimo metai, straipsnis, bausmė ir jos pabaiga (daugumai tai — 72-ji, 75-ji metai). Galiausiai specialybė. Viena pavardė, nors lietuvio, lengva ištarti ir rusiškam liežuviui. — Dobrovolskis Mykolas, gimęs 1918 m. Specialybė? — Kunigas, vienuolis. — O, tokių reta. „Pirkliai" pradeda šnibždėtis. — Čia tau ne su vienuolėm flirtuoti, — meta „kūmas". — Ką moki dirbti, baltaranki? — Prašau mane paskirti į pačią sunkiausią brigadą. Vergų pirkliai nustemba. Nutrūksta pašaipos. Jie prie tokių nepratę. Juk čia vos ne kiekvienas skundžiasi dėl sveikatos, visaip stengiasi išvengti sunkių darbų.

Pačio blogiausio objekto — „Šachtstroij" darbų vykdytojas skuba užsirašyti Dobrovolskio pavardę. Liepia tuoj išduoti veltinius, antklodę, bušlatą. Brigadoje trūksta darbininkų, tad rytoj į darbą.

Šachtų bei namų statyba žiemą (pamatų kasimas, betonavimas) sunkiausia dar ir todėl, kad visą dieną lauke, be užuovėjos.

Speigams siaučiant, statybininkai dangstydavosi veidus medžiagos skiautelėmis, bet apšalimo neišvengdavo. Nušalusias vietas gydydavo vienu būdu: patepdavo „zelionka" — žaliu organinės gyvsidabrio druskos skiediniu. Dėl to šių brigadų kalinių veidai darė fantastišką įspūdį — nusėti žaliais plėmais arba visai žali, tik akys likę nenudažytos. . .

Darbavietė už kelių kilometrų, ir grįžus nelikdavo nei jėgų, nei laiko niekam. Tik užkopti ant gultų ir snausti. Bet kunigas Dobrovolskis, dažniausiai tėvu Stanislovu vadinamas, surasdavo energijos ir kasdieninei maldai, retkarčiais ir mišioms, ir net Šv. Rašto studijoms. Turėjo lyg per stebuklą išsaugojęs miniatiūrinį

leidinį prancūzų kalba. Niekad nenustojąs mokytis, su entuziazmu ėmėsi ispanų kalbos. Už mokytoją abu pasitelkėm buvusį ispanų kapitoną. Šis, pralaimėjus sukilėliams, 38-siais atvyko į Odesą su savo laivu. Tačiau 47-siais vis tiek turėjo atiduoti „duoklę" Stalinui. Nors gavo palyginti nedidelę, 10-ies metų bausmę.

Tėvą Stanislovą gerbė ir mėgo visi jį pažinojusieji. O jis niekam negailėjo dvasinės pagalbos — švelnių, paguodžiančių žodžių, nesigailėjo ir to papildomo duonos kąsnio, kuris retkarčiais ateidavo jam iš Lietuvos. Visuomet dalindavosi su aplinkiniais.

Sutikau tėvą Stanislovą po dvidešimt metų, Lietuvoje. Nustumtas į nuošalią Paberžę, kur kadaise buvo 1863-ių sukilimo vadas Mackevičius, jis liko tikru Kristaus kariu. Mažai žymių pridėjo laikas. Vis taip pat jaunatviškai spindinčios akys. Nedideliame kambarėlyje — lentų gultas, ant kurio tik plona antklodė. Šalia knygos įvairiomis kalbomis: filosofija, menas, religija. Kiti klebonijos kambariai — savotiški muziejai. Virtuvėje senovinių varinių indų kolekcija. Toliau dirbtuvė, kur tėvas Stanislovas praleidžia kasdien ne vieną valandą. Čia kerpami, kalami, lituojami lietuviški metaliniai kryžiai, ornamentai. Jais papuoštos Paberžės kapinės, nukabinėtos klebonijos sienos. Retas svečias išeina neapdovanotas tėvo Stanislovo rankų darbo kryžiumi ar kitokiu suvenyru. Kiek senovinių indų jis surinkęs ir perdavęs Vilniaus bei kitiems muziejams! Bažnytėlėje pilna retų paveikslų, kurie jo rūpesčiu restauruojami.

Nors ir tolimame užkampyje, nelengvai pasiekiamas, ypač keliams pabiurus, Paberžės klebonas visada turi svečių. Jį lanko studentai, jaunimas, šeimos. Atvažiuoja pasižiūrėti ir komunistai. Gal ne visi dorais tikslais, bet tėvas Stanislovas visus priima nuoširdžiai.

Vaišina, kaip ir anais lagerių laikais, išdalindamas, ką parapijiečiai suaukoja, dažnai sau nepalikdamas. — Aš tik jūsų tarnas ir jūsų gėrybių saugotojas, — mėgsta sakyti.

Daugelis žavisi tėvo Stanislovo mintimis, elgesiu, ieško pas jį patarimų, paguodos. Bet vargu ar kas sutiktų gyventi taip, kaip jis. Todėl pažvelgęs į jo šviesų veidą, į kuklią aplinką ir mažiau negu kuklų lentų guolį, pagalvoji, kad nėra pasauly valdžios, kuri pajėgtų nugalėti šį žmogų.

VII. GENEROLAI ŽAIDŽIA ŠACHMATAIS

Lagerio gyvenimas, atrodė, turi daugiausia būsimos komunistinės visuomenės bruožų. Bendras darbas, bendras valgis. Tarybų valdžia, daugelyje gyvenviečių įkurdama klubus-valgyklas viename pastate, stengėsi pigiausiai patenkinti du nuo senovės nekintančius žmonių poreikius — duonos ir žaidimų. Lagerio valgykla taip pat buvo vieta, kur ne tik dalindavo maistą, bet retkarčiais rodydavo filmus, šaukdavo susirinkimus, ruošdavo saviveiklos renginius. Kitu metu stalai stovėdavo ir scenoje. Iš čia, nuo paaukštinimo, buvo paranku stebėti bevalgančią kalinių minią.

Prie kampinio stalo beveik kasdien 1951-ais metais sėdėdavo pagyvenęs vokietis, įdėmiai stebėdamas aplinką. Tarp valgančiųjų nuolat maišėsi vadinamieji „dubenėlių laižytojai" (bliudolyzy). Jie buvo vienas už kitą apsukresni. Dažnai varžydavosi tarp savęs ir net susipešdavo dėl pirmenybės išgerti kieno nors paliktą sriubos lašą arba nučiupti košės atliekas nuo tuščių dubenėlių kraštų. Kaip tikri profesionalai, jie turėjo pasigaminę medines menteles su kuriomis taip vikriai surinkdavo košės likučius, kad dubenėlio ir plaute geriau neišplausi.

Kartą atsisėdau prie to pat stalo, kur vokietis turėjo savo stebėjimo „postą". Prisipažino esąs labai alkanas, bet atliekas rankioti sau uždraudęs. Pasiūlytą duonos gabaliuką valgė labai lėtai ir ilgai. Pagal jį, iš to kaip žmogus valgo, esą, galima daugiausia nuspręsti apie charakterį, polinkius, profesiją, dvasines savybes. Čia pat vaizdžiai komentavo už gretimo stalo bevalgančių kalinių judesius. Turėjo nepaprastą iškalbos dovaną. Pasakojo apie daugelį įdomių veidų, pastebėtų anksčiau, imituodamas jų išraišką, balsus.

Kai susidraugavome, Doktor Johannes Ulrich — taip vadinosi mano naujas pažįstamas — pradėjo lankytis į 3-čią baraką, nes savo barake visus veidus jau buvo išstudijavęs. Ateidavo pasibaigus vakarienei, kai valgyklą uždarydavo, ir pasakodavo, pasakodavo... Bet kartu, matyt, ir stebėdavo, nes kitą dieną apibūdindavo kurį nors mūsų barako gyventoją, pakartodamas šiam būdingus judesius ir įspėdamas savybes. Mokėjo imituoti Hitlerį, Churchillį bei kitas garsenybes.

Istorikas, dirbęs archivarijum Užsienio reikalų ministerijoje Berlyne, už simpatijas naciams ir tariamą antikomunistinę propagandą gavo 10 metų. Nepadėjo ir tai, kad jo parašytos knygos nacių laikais buvo uždraustos. Skųsdavosi liga, dėl kurios nuolat aptindavo kojos, bet man atrodė, kad tai buvo ilgo badavimo pasėkos.

Johannes Ulrichas metus praleido Maskvos kalėjimo vienutėje su dviem tautiečiais generolais. Šie nenorėjo pripažinti savo klaidų, gynė nacizmą ir nuolat ginčydavosi su humanistu-istoriku. Pastarojo argumentai buvo tokie svarūs, neatremiami, kad generolai griebėsi barbarų veiksmų — jie sumušė Ulrichą. Smurtas taip įžeidė šį švelnų žmogų, kad jis nustojo kalbėtis. Šešis mėnesius nepratarė nė žodžio. Tik stebėjo, kaip tiedu generolai žaisdavo šachmatais ir be paliovos vie-

nas kitą apgaudinėdavo. Militarizmas, pagal Ulrichą, buvęs visų Vokietijos nelaimių priežastis. Stebint generolų nesąžiningą žaidimą, jam kilusi mintis parašyti knygą apie tragišką vokiečių tautos likimą, kurį nulėmę panašūs į tuos generolus žmonės.

Doktor Ulrich tikrai buvo auksaburnis. Niekad daugiau gyvenime nebuvau sutikęs žmogaus su tokiu nuostabiu pasakotojo talentu. Nepakartojamai vaizdžia kalba jis skaitydavo ištisus būsimos knygos skyrius ir tikrai atrodydavo, lyg būtų skaitęs iš rašto. Knyga turėjo vadintis „Generale spielen Schach" (Generolai žaidžia šachmatais).

Nemažiau vaizdžiai, su smulkmenomis pasakodavo ir apie būsimą mūsų susitikimą laisvame Berlyne, kuris tikrai įvyksiąs po 10-ies metų. Tada ėjo 1951-ji. Metų gale Ulrichą išgabeno į invalidų lagerį Abize. Bijau, kad jo sumanymai išblėso Rusijos tundrose.

VIII. ŽYDRAS MEGZTUKAS

48-jų metų vasarą 3-jame Intos lageryje, prieš paverčiant jį ypatingu, maišydavosi daug smulkių vagišių. Nuo jų beveik neįmanoma buvo apsisaugoti. Todėl visus daiktus, net ir šaukštą, reikėjo dieną ir naktį nešiotis su savim. Vagys prisėlindavo ir miegant. Ne vienas rytą atsikeldavo su skutimo peiliuku perpiautomis kišenėmis. . .

— Ei, vaikine, parduok švarką. Iš tavęs vis vien pavogs! — šaukdavo man įvairūs tipai. Pradžioje stebėdavausi, kodėl gi iš manęs pavogs, o iš jų ne. Vėliau paaiškėjo, kad tie patys ir pavogdavo, jei negalėdavo išvilioti gražiuoju. Pamatęs, kad mano draugas turi puikų megztuką, vienas niūraus veido „blatnasis" primygtinai man kartojo: „Užkirsk" jam pora žodžių vokiškai (žinoma, pavartodamas necenzūrinį veiksma-

žodį) — tegul parduoda megztuką". O megztukas tikrai buvo gražus: žydrios spalvos su raštuota juosta apačioje ir ant rankogalių. Iš švelniausios vilnos! Jo savininkas, tada dar visai nemokąs rusiškai, Cornel Vasilescu-Valjan, Ruminijos poeto ir ministro (vėliau taip pat 25-iems metams nuteisto) sūnus. Megztukas jam turėjo ypatingą vertę. Tai paskutinis atminimas nuo jaunutės žmonos, su kuria po vestuvių iki arešto praleido vos 6 mėnesius. Sunkiai pergyveno atsiskyrimą, tad bent su žydriuoju megztuku niekad nesiskirdavo. (Tada, prieš sukuriant speclagerius, dar buvo galima dėvėti ir savo rūbus.) Apie megztuko pardavimą nė girdėti nenorėjo.

Po savaitės kartą grįžo Vasilescu iš ambulatorijos, kaip žemes pardavęs. Pasirodo, einant į gydytojo kabinetą (tada visą sanskyrių tvarkė felčeris), reikėjo nusirengti. Kol per galvą nusimovė baltinius, čia pat padėtas megztukas išnyko lyg mago lazdelei mostelėjus. . . Vos neverkė vyras, nes jam šis praradimas atrodė simboliškas — baiminosi, kad tai reikš ir mylimos žmonos netekimą.

Kitas nemalonus siurpryzas rumunui — net nesapnuotas susitikimas su žmogumi, pagal kurio parodymus jis buvo nuteistas. Tai svieto perėjūnas, avantiūristas Valjanu, jau anksčiau atvežtas į šį lagerį. Valjanu, vos išgirdęs apie naujo rumuno atvykimą, skubėjo susipažinti ir prisistatė profesoriumi. Rumunijoje jie vienas kito nepažinojo. Po kelių sakinių Vasilescu paraudo ir teištarė: „Nesirodyk man akyse". Valjanu buvęs policijos agentas, tardymo metu spaudžiamas suteikti informacijos apie Amerikos šnipus ir, jos pristigęs, pridėjo Vasilescu pavardę. Mat, buvo girdėjęs, jog pastarasis dirbo Amerikos pasiuntinybėje ryšių karininku. To užteko 25-rių metų bausmei.

Vasilescu tada buvo 32 metai. Turtuolio sūnus, baigęs teisę Paryžiuje, o ekonomiką Londone, turėjo mokytis naujų amatų. Pradžioje dirbo žvyro karjere ir vienu metu jau buvo vėjo parpučiamas. Kurį laiką vežiojo į virtuvę vandenį. Kartu su JAV piliečiu Alfonsu Miluku (išvertusiu į lietuvių kalbą Sinklerio *Džiungles*) iš paskutiniųjų jėgų stumdavo apledėjusią vandens statinę ir diskutuodavo tarpusavyje angliškai. Vėliau išmoko neblogai rusų kalbą, o, svarbiausia, įsigijo naują profesiją — dantų techniko. Be užsispyrimo ir darbštumo šiuo atveju padėjo ir atsitiktinumas. Prieš karą Bukarešte, Dionyzié Lupu gatvėje, didžiuliame Vasilescu šeimos name, nuomavo kabinetą ir butą dantų gydytojas Hansas Šulcė (Schulze). Socialinės pakopos taip skyrėsi, kad Vasilescu net nežinojo apie šio gydytojo egzistavimą. Dabar lageris visus sulygino ir abu susipažino. Šulcei, kaip daugumai vokiečių, nesisekė rusų kalba ir Vasilescu tuoj pradėjo vertėjauti. O būvęs nuomininkas dalijosi savo profesinėmis žiniomis — mokė Nelu (taip jis trumpindavo Kornelio vardą) dantų techniko amato. Ši profesija buvo labai svarbi — dantų reikėjo ir kaliniams, ir laisviesiems. Darbui žaliavos netrūko, nes nerūdyjančio plieno plokštelių galima buvo prisirinkti iš senų šachtininkų šalmų. Juose, nežinia pagal kokią technologiją, būdavo įdėti gabaliukai, tinkami dantų ir karūnėlių gamybai.

Šulcė gydė dantis, o Vasilescu buvo jo asistentas, vertėjas ir technikas. Kaip ir visus privilegijuotus kalinius, „kūmas" bandė jį užverbuoti. Šis ilgai išsisukinėjo, kol pagaliau kapitonas Žukovas, netekęs kantrybės, išgrūdo į 9-tą šachtą. Vasilescu jau buvo gerai įvaldęs dantų gamybos techniką ir šachtoje tuoj atsirado pacientų. Jie paveikė viršininkus ir rumunui buvo neoficialiai leista gaminti dantis laisviesiems. Nieko

kito dirbti nereikėjo. Užtekdavo dabar ne tik duonos, bet ir margarino, o kartais net sviesto. Sumanusis rumunas neužmiršdavo sunkių pirmųjų lagerio metų ir savo „uždarbiu" dalindavosi su draugais. Dalyvaudavo 3-jo lagerio „angliškai kalbančiųjų" būrelyje. Per laisvuosius pacientus gaudavo mums angliškos literatūros.

1954 metų vasarą, kartu su kitais numatytais grąžinti tėvynėn užsieniečiais, Vasilescu atsidūrė Potjmos persiuntimo punkte. Iš ten, būdamas Krasnojarsko krašte, gavau paskutinį ir gan optimistišką jo laišką. Vėl prisiminė tą žydrąjį megztuką ir rašė: „. . .mano žmona, kad ir kaip keista, vis dar tebelaukia manęs".

IX. GRUZINO IŠMINTIS

Ypatingųjų lagerių administracija prisibijodavo kalinių vienybės, tarpusavio pasitikėjimo. Griebdavosi įvairių provokacijų tam pasitikėjimui suardyti, keisdavo net lagerio vidaus tvarkos taisykles. Vienu metu buvo griežtai draudžiama būriuotis, vaikščioti po zoną daugiau, negu trise. Tai vėl įsakydavo visur eiti tik brigadomis. Pastebėti vaikščioję po du, buvo atskirti nuo partnerių ir išsiųsti į kitą lagerį. Kalinio populiarumas draugų tarpe, jo pastangos remtis įstatymais, kaip ironizuodavo viršininkai, „ieškoti teisybės", tuoj sukeldavo administracijos, ypač operatyvinio skyriaus, reakciją. Triukšmadarį bematant iškeldavo į kitą vietą, kur gyvenimo ar darbo sąlygos dažniausiai būdavo sunkesnės.

3-jame Intos lageryje 48-53-iais metais neeilinio populiarumo įgijo Aleksandras Iljičius Schirtladzė, 9-os šachtos saugumo technikos inžinierius. Tai buvo aukščiausias autoritetas ne tik visiems gruzinams. Jo patarimų bei pagalbos ieškodavo daugelis kalinių ir net

laisvieji. Vos ne kasdien susirinkdavo į jo baraką įvairių tautybių žmonių — patarimo pasiklausti, įdomių pasakojimų išgirsti. Gruzinas išvaizda, bet visai ne gruziniško temperamento, šeštą amžiaus dešimtį einąs Aleksandras Iljičius surasdavo ramų, išmintingą žodį kiekvienam. Vidurinės Azijos tautų atstovai reiškė jam ypatingą pagarbą. Mokėdamas kelias tiurkų kalbas, ir kazachus, ir uzbekus kalbindavo jų gimtąja.

Kelis metus šnairavo į Schirtladzę operatyvininkai. Matydamas, kaip pas jį susirenka žmonės, neapykanta degė ir kolonos viršininkas Lukinas — „Pypkė", sadistinių polinkių „kapo", vėliau gavęs galą nuo nežinomo kalinio rankos. Bandymai išsiųsti etapan nepavykdavo. 9-os šachtos viršininkas Štipelmanas jautėsi be šio inžinieriaus, kaip be rankų. Todėl vis perkalbėdavo lagerio administraciją jį palikti.

Pagaliau vieną 52-jų metų rudens rytą — komanda: Schirtladzę etapuoti. Su pirmąja pamaina nuėjęs į šachtą gruzinas Macharadzė pranešė Štipelmanui ir prašė blogiausiu atveju skambinti valdybos viršininkui pulkininkui Chalejevui. Šį kartą, matyt, užsispyrė ne tik „kūmai", bet ir MGB atstovas. Išbraukti iš sąrašų nesutiko. Aleksandrą Iljičių su dideliu būriu atlydėjom prie vartų. Bet jie neatsidarė. Sargybos viršininkas kalbėjosi telefonu su kažkokia aukštesne įstaiga. Buvo įsakyta laikinai grįžti barakan. Po poros valandų — vėl skubiai prie vartų ir. . . vėl atgal. Galų gale, po pietų dar kartą, atrodė tikrai paskutinį, atsisveikinom su Aleksandru Iljičium. Vartai atsidarė ir vieną po kito iššaukė paskirtus etapui. Paskutinę minutę — Schirtladzę palikti. . . Nuleido nosis „kūmai" bei jų pakalikai. „Pypkė" net veidmainiškai ėmė aiškinti, kad jis irgi prašęs Aleksandrą Iljičių neišvežti. Nulėmė tik siauram draugų ratui žinoma, ypatinga

pažintis. Pasirodo, valdybos viršininkas Chalejevas (Kaganovičiaus žentas), dar prieš sukuriant ypatingus lagerius, naudojo Schirtladzę ne tik kaip inžinierių. 46-jų vasarą vežėjas atgabendavo jį į namus mokyti žmoną prancūzų kalbos. . . Iki bausmės pabaigos Aleksandrą Iljičių operatyvininkai jau paliko ramybėje.

Aleksandro Iljičiaus pareigos šachtoje buvo kaliniui sunkios ir atsakingos. Saugumo technikos inžinieriaus žodis dažnai nulemdavo pasodinti į karcerį nusižengusį kalinį ar ne. 9-ta šachta buvo pavojingų sprogimui kategorijoje, kur rūkyti griežtai uždrausta. Nors prie šachtos angos ir keltų stovėdavo „tabakotrus" (tabako krėtėjas, kontrolierius), kas nežino rūkorių, o dar nelaisvėje. Išlaikyti pusiausvyrą tarp administracijos, kalinių ir tikro rūpesčio dėl darbininkų apsaugos buvo nepaprastai sunku. Bet Aleksandras Iljičius turėjo retą sugebėjimą, kurį Kiplingas minėjo kaip idealą — to talk with crowds and keep your virtue/ or walk with kings nor lose the common touch: doru išlikti kalbant į minias ir paprastu — bevaikštant su karaliais.

Net tais retais atvejais, kai už nusižengimą šachtos saugumo technikos taisyklėms matant viršininkams turėdavo nubausti kalinį, nė vienas grįžęs iš karcerio nepyko ir nesiskundė Aleksandru Iljičium.

Aleksandras Iljičius Schirtladzė buvo tikrai ypatingų sugebėjimų ir sudėtingo likimo žmogus. 1927-ais, dirbdamas inžinierium Azerbaidžane, sėkmingai perėjo Irano sieną ir savo pavarde ramiai ten gyveno, užimdamas net konsulo postus. Karo metu Iranui susibičiuliavus su Tarybų Sąjunga, jis buvo grąžintas ir, pagal tarybų valdžios principą niekam nedovanoti, gavo 10 metų. Atvyko į Intos lagerius, kai jie tik pradėjo kurtis.

Geras kalnakasybos specialistas, dirbęs šachtose Vokietijoje ir Belgijoje, kaip retas technikos mokslų atstovas, Aleksandras Schirtladzė turėjo plačių humanitarinių interesų. Be pagrindinių Europos, mokėjo kelias rytų kalbas, gyvai domėjosi literatūra, menu, poezija. Tik anglų kalbos nebuvo gerai išmokęs ir ėmėsi ją pagyvinti lageryje. Dėl to ir prasidėjo mūsų pažintis. Nuo Aleksandro Iljičiaus gavau ir pirmąją savo gyvenime anglišką knygą — Jerome K. Jerome *Three Men in a Boat*. Pradėjęs skaityti vos pusę tesuprasdavau, bet ilgainiui išnagrinėjau kiekvieną jos žodį ir šiandien neužmirštu kai kurių ten rastų patarimų. Pavyzdžiui: „Tegul tavo gyvenimo valtis būna lengva, kad nebijotum apvirsti, o apvirtęs, kad bereikalingas balastas nenutrauktų į dugną". . .

Baigus 10-ies metų bausmę, Aleksandro Iljičiaus gyvenimas mažai tepasikeitė. Iš Intos išvažiuoti dar neleido, ir jis pradėjo eiti į tą patį darbą tik per kitus vartus — ten, kur leisdavo laisvuosius. Kalinio aprangą pakeitė į kostiumą su kaklaraiščiu. Dabar, kai jis tapo laisvu viršininku tarp buvusių likimo draugų, atrodė dar sunkiau suderinti pareigas ir simpatijas. Juk santykiai tarp kalinių „fašistų" ir laisvųjų griežtai apriboti. Aleksandras Iljičius ir čia nepakluso aplinkybėms. Kelis kartus man teko stovėti administracijos pastato koridoriuje, kai iš požemio po patikrinimo grįždavo viršininkų svita. Kartu su jais ir Schirtladze. Praeidamas, lyg niekas būtų nepasikeitę, sustodavo ir sveikindavosi paduodamas ranką. Tarp laisvųjų ir kalinių tai buvo uždraustas gestas. Tikrieji viršininkai suraukdavo antakius, bet šiaip taip kentė nors ir akivaizdų taisyklių pažeidimą.

54-jų vasarą, išleistas iš lagerio, aplankiau Aleksandrą Iljičių Intos miestelyje. Tuo metu išvykęs atos-

togų šachtos viršininkas Štipelmanas buvo jam patikėjęs savo buto priežiūrą. Priėmė mane Aleksandras Iljičius šiame bute, kaip koks turkų paša. Apsivilkęs spalvingu rytietišku chalatu vaišino gruziniškais valgiais, motinos iš Kaukazo atsiųstais. Uždėjo Bacho plokštelę. . . Čia pirmą kartą pasiklausiau ir BBC žinių anglų kalba. Džiaugėmės abu, kad daugumą žodžių supratom. Man beviešint, atkeliavo pas jį iš Gruzijos 86-ų metų senutė motina. Ją lydėjo bendro mūsų bičiulio, buvusio Tbilisio universiteto docento Kotės Džavrišvilio žmona. Tada jau pradėjo leisti pasimatymus su kaliniais. Jos vyras dar tebetempė 3-jame 10-ties metų bausmę.

Savaitė prabėgo besiklausant muzikos, žinių, dalijantis atsiminimais bei planais. Važiavau į Sibirą. Pakeliui į Intos stotelę vis tebesvarstėm apie ateitį. Perduodamas savo patarimus bei linkėjimus, Aleksandras Iljičius staiga susimąstė ir pridėjo: „Jei būtų galima gyvenimą pradėti dar kartą, aš niekada nepalikčiau motinos".

X. JAPONAI

Japonų barakas 3-me Intos lageryje buvo pavyzdingas. Vienodai, beveik kariškai pakloti gultai, švara, tyla. Kitų tautų kaliniai, nežiūrint draudimo, išsitiesdavo ant gultų dažnai nenusiavę purvinų batų. Japonus apie tai nė įspėti nereikėdavo — jie buvo kitoki. Tik „šimtasiūlės" uždėjo ir jiems bendro vargo, beteisiškumo atspaudą.

Atvyko šie Kvantungo armijos likučiai 51-ais, per pačius speigus. Su dengiamos spalvos milinėmis ir puikiomis kepurėmis, kurių ne tik ausinės, bet ir visas vidus minkštu kailiu išklotas. Šios kepurės daug kam

pavydą kėlė. Lagerio administracijoje dirbą kaliniai visokiais būdais puolėsi jas išvilioti. Tačiau šį kartą visus užgožė zonos „šeimininkai" — sadistas Riabčevskis su padėjėju Golymbievskiu. Už milines ir megztukus japonams pažadėjo lengvą darbą — zoną tvarkančioje brigadoje. Paprastai, išvilioję daiktą vien pažadais, jų neišpildydavo, bet visus 30 japonų kažkodėl apgauti neišdrįso. Vėliau paaiškėjo, kad tinkamesnių zonos tvarkytojų niekur ir nerasti.

Kepurių beveik nė vienas japonas nenorėjo atiduoti. Nesutiko skirtis su savaja ir leitenantas Okamoto. Jam net žadėjo „blatną" darbą — dalinti pirtyje muilą. Toji vieta daug kam atrodė išsvajota. Įvairūs sukčiai siūlydavo ją parūpinti už bet kokį geresnį daiktą. 1948-jų vasarą buvau ir aš susigundęs tokia lengvo darbo perspektyva. Jaunas lenkų avantiūristas Vanot primygtinai norėjo išvilioti mano, vos ne per stebuklą išlikusias, neblogas kelnes. Aš, žinoma, nedaviau, kol nepradėsiu dirbti. Žaidimas truko visą mėnesį. Kai mano budrumas išseko, Vanotas pagaliau išprašė kelnes „tik 5-om minutėm". Jis turįs parodyti „viršininkui", nes rytoj aš jau galėsiąs pradėti darbą... Taip ir dingo mano paskutinės kelnės iš laisvės, o muilo dalintojo vieta ir toliau buvo siūloma kitiems, ypač naujai atvykusiems naivuoliams.

Okamoto truputį mokėjo angliškai ir, išgirdęs apie klastas, atsisakė „šiltos vietos", pasilikdamas sau šiltą kepurę. Jis buvo gan netipiškas japonas — aukštoko ūgio (apie 175 cm) ir nedėvėjo akinių. Po darbo skirdavo man valandą japonų kalbai mokyti. Deja, jis tik vargais negalais pajėgdavo šiek tiek išaiškinti angliškai sunkų hieroglifų mokslą. Įrodinėdavo japonų rašybos reformų būtinumą. Skundėsi, kad per 15 metų jis irgi neišmokęs kaip reikiant japoniškai. Man blogiau

sekėsi negu studentui bendraamžiui Igoriui Pronkinui iš Charkovo. Jis turėjo laimės pakliūti į 5-tą lagerį, kur visus metus praleido su japonų generolu, mokėjusiu gerai angliškai. Grįžęs į 3-čią Pronkinas visai neblogai galėjo susikalbėti su mūsų japonais. O mano mokslai toliau skiemeninės abėcėlės ir nepažengė.

Japonų diena prasidėdavo nuo bendro tualeto, atliekamo irgi darniai, lyg pagal komandą. Lagerio išvietėje — lenta su 13-19 išpiautų skylių. Čia eilėje sutūpę japonai darė savotišką, kiek juokingą įspūdį. Švarą užmiršti jiems, matyt, neleido ir religija. Kiekvienas dantyse laikė įsikandęs siūlą, ant kurio kabėjo pilnas vandens buteliukas. . . Po pusryčių, pasiskirstę pareigomis, japonai vėl tyliai ir tvarkingai pasklisdavo po zoną. Buvę Kvantungo armijos leitenantai, kapitonai ir net du pulkininkai skrupulingai tvarkė lagerio gyvenvietę. Į lazdą įkalta vinimi smaigstė nuorūkas, ilga šluota blizgino kelią prie štabo, prie vartų.

Japonų tarpe niekas nepastebėdavo nesutarimų, barnių. Tačiau, kaip ir visose tautose, matyt, nestigo nukrypimų. Vienas buvo kažkuo nusikaltęs jų elgesio normoms — bendradarbiavęs su priešu ar panašiai. Apie tai kiti prasitardavo vos puse lūpų. Su juo buvo elgiamasi subtiliai skirtingai. Pavyzdžiui: jam duodavo cigarečių, bet niekada neduodavo „parūkyti", t.y. nepalikdavo dalies nurūkytos cigaretės, nes tai buvo draugiškumo ženklas, kurio tas jų tautietis, matyt, nenusipelnė.

Susitikę kitataučius — viršininkus ar kalinius — japonai visada šypsodavosi. Kai pasilikdavo vieni, jų, kaip ir mūsų, veiduose atsirasdavo ir susirūpinimas, ir skausmas, ir pyktis. Pasirodžius europiečiui, japono veidas vėl ištirpdavo rytietiškoje šypsenoje, už kurios slėpėsi nežinia kokios mintys.

XI. KAIMO KLEBONAS

Kukli Dusmenų bažnytėlė. Aplinkui — kietai sumintas siauras takelis. Su brevijorium rankose nesuskaitomą kartą žingsniuoja juo klebonas Jonas Žvinys. Jau į aštuntą amžiaus dešimtį įkopęs, bet vis dar tiesus ir tvirtas. Atpažįsta mane ne iš karto. Juk prabėgo beveik 25-ri metai. . .

50-siais Intoje lietuviškai brigadai, po Liucveikio, vadovavo buvęs mokytojas Kazimieras Matulevičius. Joje kelis metus dirbo kunigai: Jonas Žvinys, Liudvikas Puzonas, kanauninkas Stanislovas Kiškis. Žvinys kalė balanas, nešiojo kalkes, buvo naktiniu sargu anglių sandėlyje. Čia už dėžių klebonas surasdavo nuošalų kampelį ir priimdavo norinčius atlikti išpažintį. Pamaldos dažniausiai vykdavo kitame zonos krašte, barako džiovykloje, kur už gausius siuntinius turėjo įsitaisęs „šiltą vietą" kunigas Senkus. Žvinys buvo kaimo klebonas, dirbęs Vilniaus krašte su mišriais gyventojais. Ypač sunkūs ir atsakingi buvo jam partizaninių kovų metai. Jo žodis sulaikė ne vieną bereikalingą ekscesą, išgelbėjo ne vieną be pagrindo pasmerktą parapijietį, nesvarbu — raudonąjį ar baltąjį. Lageryje greit mokėjo rasti bendrą kalbą su įvairių tautų bei tikybų kaliniais. Žvinys mėgo paprastus žmones. Visada pilnas humoro, nevengdavo ginčų bet kokia tema. Pavyzdžiui, ar klebonui turėtų šeimininkauti moteris ar vyras. Dėl to ant gretimų gultų gulėjęs kanauninkas Kiškis bardavo jį už „nerimtumą". Siuntinių, palyginus su kitais kunigais, Žvinys gaudavo daug mažiau. (Jo parapija buvo neturtingame krašte.) Bet ir tuos bematant išdalindavo sunkiau dirbantiems ir tiems, kuriems jo manymu labiau reikėjo.

Nors buvo vasara, kažkodėl prisiminėm pirmąsias kartu praleistas Kalėdas 51-siais metais Intoje. . .

Kalėdos lageryje jaučiamos daug aštriau negu laisvėje. Beveik kiekvieną užgriūva atsiminimai: apie vaikystę su Kalėdų seniais, puošniom eglutėm, skanumynais. Apie nežinia kur išblaškytus artimuosius, su kuriais vargu ar besusitiksi. Kalinio širdį pripildo dvigubas jausmas — liūdesio dėl prarastos laisvės, artimųjų, draugų, ir vilties, net kvapą užgniaužiančios, apie vargo ir vergijos galą, apie Kalėdas namie, kurios turėtų būti, rodos, jau sekančiais metais. . .

Anais 50-siais dar nebuvo oficialiai draudžiama bet kuriam barake susirinkti po darbo ir švenčių proga. Lietuvių 3-joj zonoje tada buvo apie 300, todėl Kalėdas šventėme ne vienam barake. Mūsų sekcijoje turėjom mažą, simbolišką eglutę, nors ir be papuošalų. Prie dviejų trumpų stalų prailginimui pridėjom nuo gultų nuimtas lentas, užtiesėm paklodėmis. Be valdiškos žuvies ir duonos, atsirado dar įvairiais keliais įsigyti trys kepaliukai. Buvo suneštos visos maisto atsargos. Siuntiniai tada nebuvo draudžiami ir kažkas gavo net „šližikų" bei plotkelių. Žinoma, tik simbolinius kiekius. Klebonas Žvinys padėjo ant stalo net du siuntinius. Prašė išdalinti visas gėrybes, kad kiekvienam tektų bent po kąsnį. Prie Kūčių stalo Žvinys pakvietė ir kartu gyvenusius tris vienišus ukrainiečius — tegul pasivaišina Kalėdų proga. Juk Dievas visų tas pats. Po trumpos maldos visi kimba į maistą. Mintys nulekia tolyn, į Lietuvą. . . Ir šią minutę lyg užsimiršta, kad sėdime nuo jos už kelių tūkstančių kilometrų, Rusijos tundroje. Pro apšalusius siaurus barakų langus nematyt šiaurės pūgos. Barake šilta, nes beveik kiekvienas slapta iš šachtų parsitempė po anglies gabalą. Po tylos ir susikaupimo minučių, pasigirsta kelios Kalėdų giesmės. Toliau ir partizanų dainos. Pasirodo budintieji prižiūrėtojai. Klausia, apie ką dai-

nuojam. — Kalėdos, viršininke. . . Įsitikinę, kad svaigalų nėra, liepia nedainuoti per garsiai ir išeina toliau. Dainų žodžiai pradžioje dar neužkliūdavo, nes niekas tikrai neišversdavo. Informatorių lietuvių tarpe dar beveik nebūdavo. Žvinys užbaigia vakarienę trumpa malda ir paprastais žodžiais linki visiems jėgų bei ištvermės — sulaukti Kalėdų laisvėje. . .

Dalindamiesi prisiminimais, aplankę bažnytėlę, einame prie labai menko namelio — klebonija ir nepavadinsi. Iš apytuščio šaldytuvo ištraukia klebonas duonos, sūrio ir pieno. Suranda dar po stikliuką „baltosios", pasakoja apie savo nesibaigiančius vargus. Nors pilnai atbuvo dešimtį metų, vietinė valdžia nesiliovė persekiojusi. Kulto įgaliotinis net mišias laikyti buvo uždraudęs. Vietos KGB ir milicija mėgino apšmeižti viešame susirinkime, bet atsirado žmonių, kurie prisiminė kleboną dar prieš 30 metų ir šmeižtus paneigė. Nepavykus šiai provokacijai, kibo prie smulkmenų — apkaltino be bilieto važiavus autobusu ir pan. Klebonas Žvinys nepasiduoda. Pareigūnas ar ne — visiems tiesmukiškai rėžia į akis tiesą, ir niekas jo palaužti negali.

Visas klebono turtas — gėlės verandoje, pora spintų su knygomis ir. . . senoviškas balnas, parapijiečių grąžintas po daugelio metų. Tai vienintelis daiktas, kurį brangina klebonas kaip suvenyrą iš anų laikų, kai šiame balne ant juodbėrio lankydavo savo kaimiečius, kai buvo jaunas ir galėjo visus pasiekti, visiems padėti. — O dabar jau laikas ruoštis į amžinąją kelionę, — taria rimtai ir ramiai. . .

Atsisveikindamas pasižiūriu į šviesias klebono akis ir dar kartą nukrypsta mano žvilgsnis į balną. . . Akimirkai pamatau Žvinį jauną, viesulu lekiantį ant savo juodbėrio per kaimą, per gyvenimą. Neapsunkintą

žemiškų turtų, net ir į paskutinę kelionę šuoliuojantį lengvai, be baimės.

XII. AMŽINA MEILĖ

Prižiūrėtojai, krėsdami į 7-tą Mordavijos lagerį naujai atvykusių daiktus, nustebo. Vietoje rūkalų, knygų, iš laisvės saugomų rūbų bei kitos įprastinės kalinio mantos, vieno zeko lagaminas — pilnas tik senų laiškų. Visi su vokais ir cenzūros ženklais, kai kurie jau apgeltę. Aleksandras Raidalu, straipsnis — 58, bausmė — 25 metai. — Kas per laiškai? — Iš namų, — su daugeliui estų būdingu ryškiu akcentu aiškina Raidalu. — Kam tampai tokį šlamštą? — Argi negalima? — Galima, bet kokiam velniui. Geriau lašinių ar duonos gabalą būtum įsidėjęs. Turbūt, ne visi namie, — murma vartydami šimtus laiškų prižiūrėtojai.

Aleksandras Raidalu — apie 40 metų estas, mėlynų akių ir nordiškų bruožų, vežiojasi per lagerius vienintelę brangenybę — laiškus. Nuo mylimosios, su kuria laisvėje neilgai tebuvo pažįstamas, jis gaudavo kasdien po vieną. Ne pirmąjį pusmetį, ne metus ar dvejus, kaip daugelis, kurie tuoj po atvykimo į lagerį taip pat gaudavo kasdien. Žmonos ar mylimosios žadėdavo laukti amžinai. Tačiau laiškai greit pradėdavo retėti, kol visai nutrūkdavo. Skyrybos nuo „liaudies priešo" valdžia buvo galutinai suprastinusi: pakakdavo žmonos pareiškimo ir lagerio specskyrius tuoj pranešdavo kaliniui, kad jis jau nebeturi šeimos. Vienų santykiai baigdavosi tyliai — nutrūkdavo laiškai ir tiek. Kiti gaudavo įvairius paaiškinimus, pasiteisinimus. Pavyzdžiui: „Mano brangus, siunčiu tau paskutinį siuntinį — rytoj išteku. Nepyk". Vienas maskvietis inžinierius gavo ir pasipiktinęs visiems rodė tokį žmonos laišką: „Mano brangusis, vakar buvau pas gydy-

toją. Sakė — reikia vyro. Kitaip mano negalavimai niekad nesibaigsią. . .“

Raidalu meilė buvo kitokia — tikra. Kasdieniniai mylimosios laiškai ėjo jau aštunti metai. Jei ji važiuodavo atostogų ar šiaip nesuspėdavo — sekančią dieną būtinai ateidavo du laiškai. . .

Didžiausią laisvalaikio dalį praleisdavo Raidalu rašydamas atsakymus. Turėjo pasidaręs specialų mažą sulenkiamą staliuką. Užpildydavo du — tris languoto prašyminio popieriaus lapus. Barake visi apie tai žinojo. Būrio viršininkas kapitonas Gurjanovas mėgino Raidalu įtraukti į vadinamas saviveiklos organizacijas, ypač į „vidaus tvarkos“ sekciją, kurios nariai turėjo padėti administracijai ir dėvėti ant rankovių raudonus raiščius. Raidalu atsikalbinėdavo — neturįs laiko. Pašnairuodavo Gurjanovas į kasdien laiškus rašantį keistuolį ir numodavo ranka.

Mūsų gultai buvo greta ir po kelių metų ryžausi paklausti Raidalu, apie ką gi rašo jis tuose ilguose laiškuose ir taip dažnai. Juk jis nebuvo intelektualas, sugebąs filosofuoti apie bet ką. Noriai paaiškino: „Du trečdaliai apie meilę, o kita dalis apie buitį“. . . Parodė mylimosios nuotrauką — jauna, graži moteris, Talino gastronomo vedėja. Kol buvo galima, ji siųsdavo geriausios kokybės maistą, rūkalus, knygas. Raidalu pasaulis ir sukosi tarp tų knygų ir laiškų. Kai laiškus apribojo, jis vis vien rašydavo kasdien, o siųsdavo du kartus per mėnesį. (Gauti buvo galima neribotą skaičių.) Raidalu buvo puikus stalius ir išpildydavo individualius laisvųjų užsakymus. Pagal bet kokį sudėtingą brėžinį pagamindavo spintas, triumo, stalus. Todėl laisvieji kartais jam ir laiškus išgabendavo į paštą už zonos.

Uždraudus siuntinius, mylimoji į knygų nugarėles įdėdavo 10 - 25 rublių banknotus. Už juos, nors ir slapta, buvo galima nusipirkti bent arbatos, kurios pakelis, vietoj 30-ies kapeikų, zonoje kainavo 3 rublius. Tačiau Raidalu čia nesisekė. Po juo, ant apatinių gultų, gyveno vyresnysis tvarkinys Ivanas Fiodorovičius Popovas. Buvęs policininku prie nacių, jis ciniškai tvirtindavo, jog nesvarbu, kam tarnauti. Dabar tarnavo lagerio administracijai. Be kitų ūkio reikalų, nešiodavo iš cenzoriaus visam būriui paštą. Buvo gudrus kaip žaltys. Laiškus, o ypač banderoles dar praleisdavo per savo rankas. Ko nesurasdavo oficialioji cenzūra, suuosdavo Popovas. Už Raidalu knygų nugarėlių paslėpti rubliai nukeliaudavo į jo kišenę. Už juos Popovas gaudavo ir arbatos, ir sviesto. Puotaudavo čia pat, šalia Raidalu. Pastarasis turėdavo pasitenkinti kilkėmis, vienu metu valgykloje dalinamomis be normos, ir lagerio duona. Net graudu būdavo žiūrėti. Per laiškus Raidalu vėliau sužinodavo, kiek rublių buvo įdėta, bet nedrįsdavo Popovo užkliudyti. Kartais tik dantimis sugriežda vo ir, užkandęs kilkių, sėsdavo rašyti kasdieninį meilės laišką. Juokais guosdavosi, kad alkanam mintys lakesnės. . .

Prabėgo 15 metų. Meilė neužgeso, nenutrūko laiškai. 25-rių metų bausmę sumažino iki 15-os, numatytų pagal naują Kodeksą. Aleksandras Raidalu jau gerokai žilstelėjęs ir senstelėjęs, bet su jaunatviška širdimi, 66-jų metų vasarą pasiuntė paskutinį meilės laišką iš lagerio. Knygas ir kitus daiktus Raidalu išdalijo pasiliekantiems, o išeidamas pro vartus pasiėmė tik mylimosios laiškus. Dabar jų jau buvo du pilni lagaminai.

APŽVALGOS IR KRITIKA

AR IŠSIMIKLINOME BŪTI PRISPAUSTAIS?

The New York Times korespondentas rašo 1977 gruodžio 30 d. iš Vilniaus, kad sovietinės Lietuvos dailininkai galvoja esą kūrybiškai laisvi, ir pats nurodo dvi tokios savijautos priežastis: (1) ribos, kuriose galima kurti, „atrodo apimančios daug platesnę erdvę sovietų Lietuvoje negu labiau konservatyvioje Maskvos atmosferoje"; (2) „jie yra įdomūs, bet nejaudinantys menininkai. Jų kūrybiniai ištekliai gali nenešti į tiek toli, kad pasiektų kraštutines to, kas leidžiama, ribas".

Tuo pačiu metu pasirodžiusiame *Lituanus* 1977 Nr. 4 R. Šilbajoris prieina išvados, kad sovietinės Lietuvos poetai, išsaugodami savo „moralinį ir meninį integralumą", vis dėlto, — ne taip, kaip rusiškieji Leningrado pogrindiniai poetai, — palieka to, kas sovietinėje sistemoje leidžiama, rėmuose, išvengdami „pavojingų potekščių, liečiančių istoriją ir politiką". „Lietuvos poetai", rašo jis, „atrodo atspindį laikysenąą tautos, kuri yra, taip sakant, išsimiklinusi būti prispausta (*has become... skillful at being oppressed*)".

(1) Ar sutinkate, kad padėtis sovietinės Lietuvos kūrybiniame gyvenime yra tokia, kaip tose pastabose aprašyta? Jeigu nesutinkate, tai į kokius reiškinius, tuos įspūdžius paneigiančius arba modifikuojančius, atkreiptumėt dėmesį?

(2) Jeigu Lietuvoje menininkai iš tiesų labiau absorbuoti į „oficialiosios", viešai toleruojamos kultūros srovę negu rusiškojoje respublikoje (arba bent Maskvoje), tai ar toks skirtumas atsirado dėl gudresnės režimo kultūrinės politikos Lietuvoje, ar dėl istoriškai skirtingo lietuvių kūrybinių pastangų charakterio (pvz. kūrybinis kuklumas, brangiųjų egzistuojančios tikrovės momentų saugojimo sentimentas, sardoniško, metafizinio ar kietai abstraktaus intelekto stoka, „sveikumas")?

(3) Žvelgdamas, iš vienos pusės, į šiandieninės kultūros kūrybinio proceso reikalavimus ir, iš kitos pusės, į dabartinę lietuvių kultūros situaciją, ar labiau džiaugtumėtės, kad oficialioji kultūra šiandieninėje Lietuvoje palyginti daug talpina, ar labiau apgailestautumėte, kad Lietuvoje nėra išsivysčiusios alternatyvos oficialiajai kultūrai (kaip „savilaidinės" literatūros)?

T. VENCLOVA 1. Maksvoje ir Leningrade yra susikūrusi gana stipri alternatyvinė (pogrindinė) kultūra: poezijos ir prozos samizdatas, neoficialios parodos ir t.t. Šiai kultūrai pavyko atkreipti į save šiokį tokį pasaulio dėmesį. Dalis jos darbininkų emigravo ir tikriausiai dar emigruos, bet visai nemažas skaičius lieka; priauga ir naujų. Lietuvoje šis reiškinys neabejotinai silpnesnis, nors pogrindinės kultūros daigų irgi esama. Čia gal netikslinga būtų juos vardinti. Bent jau dažnas dailininkas tapo tai, kas negali būti oficialiai eksponuota, bet gali būti, pvz., parodyta draugų rateliui ir užsieniečiams (tokių darbų patenka ir į Vakarus). Pats kelių menininkų emigravimas rodo, kad yra žmonių, neišsitenkančių oficialiojoje kultūroje. Nesutikčiau su *NYT* korespondentu, kad Lietuvos dailininkai galvoja esą kūrybiškai laisvi: kas nors, žinoma, galėjo tai pasakyti, bet sumelavo ir jam, ir sau pačiam.

2. Man rodos, skirtumas atsirado dėl dviejų rūšių priežasčių: istorinių ir, taip sakant, statistinių. Rusų kultūra, kad ir labai nuniokota, yra stambesnio, neprovinciališko masto; todėl joje visada buvo daugiau ir protesto, erezijos. Pačių menininkų žymiai daugiau (o alternatyvinė tendencija, turbūt, reikalauja tam tikros „kritiškos masės", kad neliktų izoliuotu reiškiniu ir susikristalizuotų į kultūrinį fenomeną). Kur kas gausesnis alternatyvinio meno vartotojų ratas; turi reikšmės ir ryšiai su užsieniu, gyvesni negu Lietuvoje. Kita vertus, valdžios politika Maskvoje ir ypač Leningrade — itin nelanksti, žiauri, sakyčiau, barbariška. Į alternatyvinę kultūrą pati valdžia ten išstumia ir tokius menininkus, kurie Lietuvoje dar toleruojami. Pagaliau lietuviai turi kažkokio tarsi įgimto (irgi provinciališko) atsargumo, kuris dažnai dangstomas patriotiniais sumetimais — girdi, mūsų maža, reikia saugoti tautą ir t.t. Teisybė, jau ne visi tokiai demagogijai pasiduoda, bet ji tebėra dažnas ir nesimpatingas reiškinys.

3. Kultūrai reikalinga įtampa, potencialų skirtumas (ypač tokiomis sąlygomis, kokios dabar yra Lietuvoje). Išsivysčiusi alternatyva oficialiajai kultūrai būtų labai svarbi, net išganinga. Beje,

tokią alternatyvą iš dalies galima sukurti emigracijoje. Bet manau, kad ji išaugs ir pačioje Lietuvoje (griežtėjanti cenzūra ją savaime išprovokuos). Nuo seno palaikiau tokio tipo alternatyvinę kultūrą, kokia esti Rusijoje, ir net bandžiau (nevisada sėkmingai) persodinti tą modelį į Lietuvą; taigi ir dabar esu už jį, nepaisant su tuo susijusios rizikos.

ROMAS VIESULAS: 1. Sunku komentuoti pastabas, atpasakotas ar cituotas be platesnio ryšio su straipsniu. Kalbant apie dailę Lietuvoje, *NYT* korespondento teigimas, kad „sovietinės Lietuvos dailininkai galvoja esą kūrybiškai laisvi" — yra naivus. Tokį teigimą, manau, ir pats Leninas bandytų kiek patikslinti. Rimtai reaguoti į tokį tvirtinimą būtų lygiai naivu.

2. Pati dailės padėtis Lietuvoje yra visiškai atvirkščia, negu klausimas suponuoja. Kažin ar būtų labai produktinga diskutuoti, pavyzdžiui, klausimą: „kaip Lietuvoje vežimas traukia arklį", kai iš tikrųjų padėtis yra atvirkščia.

3. Yra žinoma, kad ir Sovietų Rusijos ir Lietuvos dailėje yra neoficialios, arba, jei taip galima sakyti, pogrindinės kūrybos. Tad šis klausimas gal turi pagrindo Lietuvos literatūrai, bet dailėje, man rodos, jis nevisai atitinka tikrovei.

ALBINAS ELSKUS: 1. Jeigu kūrybiniai suvaržymai Lietuvoje ar Leningrade neegzistuotų, nereiktų apie juos kalbėti ar menininkams spausdinti pogrindyje. Jeigu kūrybinė laisvė yra suprantama totaline šio žodžio prasme, tai Tuleikio pasisakymai rodo jos nepilną supratimą, nepajėgumą ir paprasčiausiai nežinojimą, ką su ja daryti. Kūrybinė laisvė neneša jokios atsakomybės prieš nieką: nei galimus pirkėjus, meno kritikus ar prieš pačią valdžią. Atrodo vis dėlto, kad stipendijos suteikimas yra valdžios būdas sudaryti dailininkui kūrybines sąlygas, bet tuo pačiu pripažinti, kad jis yra geras jų akyse. Jos netekimas signalizuotų nepalankumą, nepripažinimą ir sunkias kūrybines sąlygas.

2. Bendrumoje lietuvių dailininkų darbuose jaučiasi kuklumas, kruopštumas, stoka tradicijos ir neturėjimas augančios kūrybinės priežasties. Lietuvoje jaučiasi gilus noras išlaikyti lietuvišką kultūrą, parodyti jos turimą platumą ir pajėgumą pasiekti lygaus aukščio darbus. Tai yra respektuotina riba, bet ji toli nesiekia horizontų, kur atskleidžiamos naujos erdvės, nauji masteliai, naujos sąvokos, naujos žmogaus jausmų vizijos. Šioje erdvėje viešpa-

tauja kūrybinė laisvė, verdanti, ieškanti, nežinanti ribų. Čia gyvena kūrybinis pajautimas.

3. Dabartinė kultūrinė situacija neduoda iniciatyvos augimui. Augimui reikia erdvės ir atmosferos. Leningrado poetai, atrodo, yra paliesti šio augimo jėgos magneto. Šios kibirkšties negalima užsakyti — ji turi atsirasti.

BRONIUS VAŠKELIS: 1. Iš korespondento pranešimo matyti, kad jis nesupranta esamos padėties; jie darė interviu Vilniuje, tarsi būtų iš New Yorko nuvykęs į Pensylvanijos sostinę Harisburgą. Jam, atrodo, nekilo mintis, ar lietuviai dailininkai *galėjo* pasakyti užsienio korespondentui, kad jie kūrybiškai nėra laisvi.

Erdvė kūrybai ar, tikriau, bendra padėtis Vilniuje yra kitokia negu Maskvoje. Čia arčiau Vakarai — Lenkija, Vokietija. . . Stiprus poveikis meno tradicijų, išsivysčiusių per 22 laisvės metus. Palyginus su Maskva, Vilnius yra vis dėlto pakraštys. Naujesni bei drastiškesni pasireiškimai kūryboje mažiau toleruojami centre, t.y. Maskvoje. Kas leidžiama režisieriui J. Miltiniui Panevėžyje, turbūt, nebūtų leidžiama Vilniuje ir, be abejo, būtų neįmanoma Maskvoje.

Korespondentas klysta teigdamas, kad lietuvių dailininkai net nepajėgia pasiekti jiems leidžiamų „kraštutinių ribų". Greičiausiai, jis nematė dailininkų darbų, kurie tikrai yra už tų ribų — cenzūros neįleisti į parodas, darbai, sukurti tik „sau", o ne „liaudžiai" ir t.t. Kai kurių kūrinių dailininkai net nebando siūlyti parodoms ir pan., ir ne dėl to, kad jie būtų meniškai silpni.

Šilbajoris iškėlė skirtumus tarp rusų Leningrado pogrindžio ir lietuvių „oficialiosios", t.y. cenzūros leistos, poezijos. Lyginant šią lietuvių poeziją su „oficialiąja" rusų poezija, skirtumai būtų kur kas mažesni, tiek tematikos, tiek potekstės atžvilgiu. Kokie būtų skirtumai, palyginus rusų pogrindžio poeziją su *panašaus* pobūdžio, nors ir negausiais, lietuvių kūriniais, kaip, pvz., išspausdintais užsienyje, cenzūros išmestais iš rinkinių ir pan.?

Šilbajoris prieina teisingos išvados, kad ir „oficialioji" poezija Lietuvoje įvaizdžiais, užuominomis, o ypač potekste, atspindi prispaustos tautos bruožus. Rastume panašių atspindžių ir rusų „oficialioje" poezijoje, nors jiems priespauda yra sava.

Suabejočiau, ar visi ir visada lietuviai poetai Lietuvoje išsaugoja „moralinį ir poetinį integralumą". Yra poetų, kurie sovieti-

niuose vėjuose išlieka savotiškais ąžuolais, nors ir apdraskytais, bet pasitaiko ir gluosnių. Iš keturių Šilbajorio minimų poetų, vieno poezijoje pasitaiko ir gluosniškų bruožų.

2. Po mano atsakymo pirmąjį klausimą, antrasis savaime atkrinta.

3. Šis klausimas daug savyje implikuoja ir, kaip toks, vargiai ar keltinas. Būdamas išeivis, t.y. išsijungęs iš gyvenimo Lietuvoje, nesijaučiu turįs moralinę teisę apgailestauti dėl neišsivysčiusios savilaidinės („samizdatinės") literatūros. Ar toks apgailestavimas nereikštų norą, kad būtų daugiau Tomonių? Ar „oficialioji kultūra" daug talpina, man atrodo, įrodė vėlyvieji emigrantai — menininkai iš Lietuvos. Apskritai džiaugiuosi visais Lietuvoje pasirodžiusiais tikrais kūrybiniais pasireiškimais, nežiūrint, ar tai vyksta „oficialiosios kultūros" rėmuose, ar už jų.

AUŠRA-MARIJA JURAŠIENĖ: 1. Tai, kad totalitarinės sistemos esmę sudaro asmenybės slopinimas, įrodinėti netenka. Ir kad kūrybinės laisvės joje yra tiek, kiek tai sistemai paranku — tai pat. Tą įrodė mūsų šimtmečio istorija. Mums yra įdomiau, kaip mūsų tauta *integruojasi (ar atsilaiko) tos viską apimančios sistemos* plazmoje.

Nebūtų išmintinga remtis *The New York Times* korespondentų įspūdžiais, nes jiems niekada neteko (ir neteks) apsilankyti, pvz., dailininkų darbų atrinkimo komisijose, menininių sąjungų partiniuose susirinkimuose, redkolegijų posėdžiuose, jau nekalbant apie Glavlitą (Vyriausią cenzūros valdybą) ir kitas meną „koreguojančias" instancijas.

Nebūtų išmintinga remtis ir straipsnyje cituojamais dailininkų pasisakymais, nes: 1) mūsų dailininkai nėra savižudžiai, t.y. jie nesiruošia tapti atvirais disidentais, kad iš esmės kalbėtųsi apie kūrybines problemas su užsienio korespondentais — per vertėją, dalyvaujant kitiems kolegoms ir, sakysim, muziejaus direktoriaus pavaduotojui ar šiaip oficialiam asmeniui.

2) Jie tiesiog atliko vaidmenis vienoje iš ryškiau matomų tarybinio gyvenimo inscenizacijų, kur menines inteligentijos atstovas „laisvai ir atvirai" pasikeičia nuomonėmis su užsieniečiais, gurkšnodamas ispanišką vyną jaukioje senamiesčio dirbtuvėje. Kad šie dailininkai sutiko atlikti reikalingus vaidmenis yra jų sąžinės reikalas (greičiau — niuansas). Visuotinėje veidmainystės ir melo atmosferoje vargu ar net kam kyla mintis, kad čia įmaišytos ir moralinės kategorijos.

3) Abu dailininkai yra jau oficialiai pripažinti (nors ir ne patys oficialiausi). Vadinasi, sunkiau ar lengviau suradę formas išsitekti duotųjų galimybių ribose. Jie yra nuėję gana ilgą kūrybinių ieškojimų kelią, o į tą ieškojimų sąskaitą įeina ir sudėtingas „gravitacijos" būdų įsisavinimas, sugebėjimas laviruoti ir išspausti maksimumą jautriai kintančioje sistemos svyravimų amplitudėje.

Straipsnyje minimi dailininkai nėra jokia išimtis — jie išreiškia daugumos mūsų menininkų (čia turiu galvoje ir rašytojus) laikyseną. Todėl pavardės čia nevaidina ypatingo vaidmens. Gal tik jų samprotavimai (ir darbai) yra labiau inteligentiški (ne tokie kategoriški ir tarybiškai užangažuoti, kaip pačių oficialiausių), ir tai šiuo atveju naudinga valdžiai: labiau įtikina vakariečius, kad esama šiokios tokios kūrybinės laisvės Pabaltijos respublikose.

Bet, turint galvoje šias modifikuojančias aplinkybes, reikia pasakyti, kad *NYT* korespondentų įspūdžiuose yra tiesos, o dailininkų pasisakymuose *tam tikra prasme* nedaug prasilenkta su realybe. Būtent ta prasme, kad šiandien daugeliui pripažintų dailininkų, poetų, rašytojų, kompozitorių užtenka tos kūrybinės laisvės, kurią jie turi. Tiek, kiek jie pasiekė jos sunkių vidinių apsiribojimų ir refleksų pagalba. Išmokti šios aukštosios dvasinio prisitaikymo matematikos nėra lengva (kad ir vilkas būt sotus, ir avis sveika). Ir ne kiekvienam duota. Bet kartą jos išmokę, sutramdę savo laisvamaniškus polėkius ir donkichotiškus siekimus, menininkai pasijunta savam ir saugiam vandeny. Dar daugiau — visiška laisvė išmuštų juos iš vėžių, išblokštų juos lyg į atvirą jūrą, atimtų tuos rėmus, kuriuos jie yra pavertę savotiškais orientyrais — kur veržtis, ko siekti. Galų gale — kuo prisidengti. Jei kūrybiškas žmogus visą gyvenimą bėga, sakytum, per kliūčių ruožą, peršokti kliūtį tampa kūrybiniu impulsu (kol pavargstama), o vidinė cenzūra, kai prie jos priprantama, pasidaro viena iš atrankos priemonių pačiame kūrybiniame procese. (Beje, kartais mėgstama prisiminti poeto J. Aisčio posakį: esą, poetui reikalinga maža cenzūra — ji padeda rašyti. Nors čia kalbama apie iš esmės skirtingus dalykus.)

Sakoma, žmogus prie visko pripranta. Net prie tarybų valdžios (juo labiau inteligentas). Čia ir yra visa problema. Pripranta — ir fiziškai išlieka, įgyja kiek imuniteto, atsparumo, sukaupia tokią patirtį, kurios vakariečiai net nesapnuoja. Bet priprasdamas, iš lėto įsileidžia į savo sąmonę totalitarinės sistemos nešamą sukalkėjimą, ima mąstyti jos kategorijomis ir sąvokomis. Žaisdamas

su sistema, išlošia šansus savo asmenybei pasireikšti (o tas taip būtina kūrybiškam žmogui). Bet nejučiomis praranda valios laisvę, deformuoja moralinių vertybių matą, net žodžių semantiką. (Ką mūsų krašte reiškia žodžiai: tiesa, pažanga, ištikimybė, draugystė, principingumas, savikritika ir t.t.? Tai jau partinės leksikos nuosavybė.) Balansuodamas dvilypėj dvasinėj savijautoj, žmogus darosi vis labiau išradingas, teisindamas savo gilėjantį prisitaikymą, išrasdamas pragmatiškos filosofijos žodyną, į kurį įeina ir aukštos misijos, pasiaukojimo vardai.

Mūsų mažos tautos atveju prisitaikymo ir išlikimo klausimas yra laikomas ir sudėtingesniu ir opesniu, negu didelės tautos atveju: kad nenutautėjus „didžiojo brolio" glėbyje. Kurdami oficialią kultūrą, mūsų menininkai kuria lietuvišką kultūrą (kitas klausimas, kad ji daugiau ar mažiau yra tarybinio modelio kultūra). Kiekvienas vertesnis paveikslas, eilėraštis, muzikos kūrinys, užpildęs totalitarinio vakuumo dalelę, teikia lietuviams pasididžiavimo ir lyg atitolina nutautėjimo grėsmę. Savotiška formule tampa S. Nėries žodžiai: „. . . Jeigu nutilsi, tapsi akmeniu, tave sumindžios priešo kojos". Todėl mūsų kūrybinės inteligentijos pastangos ir patosas yra — kuo plačiau pasireikšti, užimti kuo daugiau vietų oficialios kultūros hierarchijoje, priimant reikiamą prisitaikymo laipsnį kaip būtinybę. Šitas siekimas yra davęs gražių meninių rezultatų. O daugeliui menininkų yra tapęs tautine misija.

Bet totalitarinėje sistemoje nieko nėra pasiekiama veltui. Ir tautinė misija turi savo vilkduobes. Kai tautinis užsiangažavimas suabsoliutinamas, jis savaime ima artėti prie totalitarinio mentaliteto ir tolsta nuo demokratinio galvojimo. Iškėlę nerašytą tautinį devizą, mūsų kultūrininkai paverčia jį etikos ir prasmės pagrindiniu parametru. Kalbėdami tautos vardu, jie ima formuoti valdžios ramiai toleruojamą visuomeninę opiniją, kuri savo ruožtu balansuoja individo kūrybines pastangas, kreipia jį į bendrą tėkmę, nurodo, kas tautai reikalinga, naudinga ar žalinga, ir netgi persergi nuo išsišokimų, protestų ar konfrontacijos su sistema. Kitaip sakant, atmeta kitokios kultūros ar pilietinės pozicijos alternatyvą, ir vis labiau susilieja su oficialiąja linija.

Šį įsakmiai tautinį visuomenės sluoksnį paprastai sudaro ne patys oficialiausi mūsų kultūros atstovai (nors ir jie yra linkę vadovautis tautiniais interesais), bet tam tikras tarpinis, jau brandaus amžiaus pasiekusių menininkų ir kultūros žmonių sluoksnis, kuris neva išreiškia neoficialų patriotizmą. Įdomu, kad tie patys

menininkai, jaunystėje patys drumstę vandenį, mėginę laužyti nustatytus rėmus, kai tik įgyja dozę oficialaus pripažinimo, iš karto užima „blaivaus proto" poziciją ir darosi netolerantiški ir net despotiški kitaip mąstančių, kritiškesnio intelekto žmonių atžvilgiu. Mažoj, uždaroj visuomenėj — kokia yra lietuvių visuomenė — kiekviena tendencija tampa ryškesnė ir daugiau lemianti. Todėl ir šita griežtai tautiškoji kryptis ima diktuoti savas žaidimo taisykles ir dar labiau susiaurina kitoniško kultūrinio pasireiškimo erdvę.

Antra, norėdami išlaikyti padorumą, kiek įmanoma apsaugoti savo sąžinę nuo atvirų kompromisų ir kartu dirbti tautos labui oficialiai leistuose rėmuose, mūsų menininkai nueina į profesinio darbo izoliaciją, atsiribodami ne tik nuo politikos, bet ir nuo visuomenės esminių problemų. Jie tarsi apsigaubia meninių interesų gaubtu ir tuo pačiu atsiriboja ir nuo tautos, jos egzistencijos pagrindinių klausimų. Su tauta juos riša tik meninė tradicija (dar kaimo prisiminimai, peizažo spalvos). Jie ir nenori girdėti apie tautai daromas neteisybes, žaizdas, neramias visuomenės nuotaikas ar lūkesčius, apie dvasinės laisvės ir žmogiškojo orumo ilgesį. Mažai juos domina ir kas dedasi už Lietuvos ribų, čia pat, pašonėje — po oficialiu paviršiumi Ukrainoje, Armėnijoj, Maskvoj, Leningrade. . . (Jau nekalbant, kad informacijos barjerai visiems užstoja ir deformuoja gyvą šiandieninio pasaulio vaizdą).

Šiandien mūsų patriotiški kultūrininkai lengva širdim gali pasmerkti bet kokį atvirą pasipriešinimą melui, protesto pareiškimą, išsižadėti savų politinių kalinių, disidentų ar vadinamų „atskalūnų" — motyvuodami, kad visa tai „gali pakenkti mūsų kultūrai". Inteligentijos sąmonėje net ir tylus pasipriešinimas atrodo beprasmiškas. Tokiu būdu menininkų izoliacija dar labiau padidina tautos susiskaldymą, ir kultūrinė inteligentija tampa labiausiai nepatikima visuomenės dalimi, į kurią nesikreips persekiojamas žmogus, neįduos į jos rankas savo likimo ar savo istorijos metraščio.

Taip ir auga vakuume tarybinės - lietuviškos kultūros hibridas, toldamas nuo savo kamieno, netekdamas daugelio gyvų spalvų, aštresnių briaunų, dvasinio gyvenimo dimensijų ir laisvės skonio. O tauta, priversta sotintis susiaurintais masteliais, pati savo jėgomis turi stengtis išlaikyti moralinių vertybių skalę ir sveiką sielą. Tokia padėtis irgi yra klastingo režimo pasekmė, bet jos nė nemėginama kvestijonuoti.

Šiame Gordijaus mazge ir gimsta mūsų menas, vystosi lietuviška kultūra, kartais kaip keistas augalas totalitarinėj dykumoj pražįsdama netikėtais žiedais. Iš tikrųjų keistas augalas — menas be laisvės, be organiško sąlyčio su tauta. Kaip tame žymaus mūsų kalbininko J. Balčikonio išverstame pasakos dvieilyje: „Stovi namas stogo be".

2. Manau, kad tuo iš dalies atsakiau ir antrąjį klausimą. Mūsų kultūros srovė tol labiau toleruojama, kol ji neišeina iš valdžios kontrolės ir neiškrenta iš sistemos rėmų. O tautinis mūsų menininkų užsiangažavimas nesudaro didelio pavojaus įsitvirtinusiam režimui.

Be to, nereikia užmiršti, kad mūsų kraštas buvo įsiurbtas į totalitarinę sistemą beveik 30 metų vėliau, negu Rusija, kuri tuo metu jau buvo išbraidžiusi kraujo upes, pergyvenusi didžiuosius valymus ir išmokusi pagrindinių paklusnumo pamokų. Mūsų tauta maždaug per 8 metus pagreitintai perėjo didžiosios baimės kursą ir kruviną apsivalymą nuo „buržuazinių prietarų". Nors tos baimės pamokos tvirtai galioja dar ir šiandien, bet kai kurie laisvesnės savijautos momentai prasprūdo pro režimo koštuvą. Mūsų kraštui greitai teko įžengti į antrąją totalitarinio režimo fazę, kai žmonės patys save jau kontroliuoja ir modifikuoja savo kūrybines pastangas pagal „laikmečio reikalavimus".

Režimo kultūrinė politika Lietuvoje yra gudresnė tuo atžvilgiu, kad ji iki tam tikros ribos leidžia pasireikšti tautiniams sentimentams, tradicijoms ir „vakarietiškoms" įtakoms, labiau toleruoja stilistinę įvairovę. Tuo ji sudaro palankesnę (nors ir minimalią) kultūrinę erdvę, kurioje gali funkcionuoti mūsų menininkai, palaipsniui ir be didelių skausmų įaugdami į sistemą.

Turi reikšmės ir tas faktas, kad Pabaltijo tautos yra labiau vakarietiškos (net ir geografiniu atžvilgiu), ir jų politinis statusas, nors garsiai ir neminimas, bet sudaro šiokį tokį keblumą. Šiame pakraštyje nepageidautini griežtesni konfliktai, kurie gali įgyti rezonansą. (Čia veikia ir didelės emigracijos faktorius). Tolimesnėje perspektyvoje Pabaltijo tautos pačios „savaime" turinčios įsilieti į bendrą tarybinę kultūrą su visais gražiais savo kūrybos žiedais.

Šį kartą plačiau nesigilinsiu į lietuvių kūrybinių pastangų istorinį charakterį (yra čia ir brangiųjų sentimentų, ir kūrybinio kuklumo, ir įgūdžių išsilaikyti priespaudoje, pagaliau ir valstietiško išskaičiavimo ir t.t.)

3. Šiaip ar taip, „oficiali" Lietuvos kultūra išsaugojo laisvesnio kūrybinio pasireiškimo formas. Bet šiandieninėje lietuvių kultūros dirvoje neišaugo tokių laisvamanių rašytojų ir laisvų asmenybių, kokias išaugino labiau užsmaugta ir „vergiška" rusų tauta (nors lietuvių tauta tam turi nemažesnės potencijos). Čia turiu galvoje ne tik Solženiciną ir Sacharovą, bet dabar jau daugelį rusų rašytojų, kuriuos su dideliu susidomėjimu skaito pasaulis, kurie rašo (ar rašė), būdami sistemos viduriuose (Voinovičius, Vladimovas, Kornilovas, Siniavskis, Maksimovas, Galičius ir kt.). Jau nekalbant apie čekų, vengrų, jugoslavų ir net Rytų Vokietijos rašytojus, skaitomus Vakaruose. Jeigu šiandien Maskvoje ir Leningrade galima pastebėti stiprėjančią „migraciją" oficialių menininkų — į disidentus (pvz., rašytojas G. Vladimovas, filosofas A. Zinovjevas, skulptorius E. Neizvestnas), tai Lietuvoje vyksta priešingas reiškinys (su nedidelėm išimtim): potencialūs kitaminčiai įsirašo į oficialiai funkcionuojančius menininkus.

Vadinasi, siekdami platesnių „oficialios" kultūros galimybių — vardan išlikimo, mūsų kultūrininkai savotiškai užsikirto kelią kitokios kultūros formoms ir pasireiškimams, nejučiom patys apravėjo dirvą, kurioje galėjo išaugti kritiško proto, drąsesnių intelektualinių ir moralinių poreikių asmenybės. Ir čia yra skaudus paradoksas: reliatyviai laisvesnėje kultūrinėje erdvėje — mažiau laisvesnių prasiveržimų. Sunkiom pastangom išpuoselėtoj, gajesnėj lietuvių kultūroje vis labiau pradeda reikštis sukalkėjimo ir prisitaikymo požymiai.

Čia ir yra mano atsakymas į trečiąjį klausimą: ir džiaugiuosi, kad oficialioji kultūra (kuriai ir aš nemaža metų tarnavau) palyginti daug talpina ir apgailestauju, matydama tuos reiškinius, kurie ją iškreipia, susiaurina jos horizontus ir ima pakirsti vidinės laisvės būtinybę. Kai menininkai pasijunta patenkinti tuo, ką jie turi ir ką yra pasiekę, artėja pavojinga visiško susitaikymo riba: kad tik būtų ramu po mūsų gaubtu, o kas už jo ribų — ne mūsų reikalas.

Tad ir kyla stipresnis noras turėti kultūrą, aprėpiančią ne tik išdozuotas, leistinas pasireiškimo formas, bet išeinančią ir į platesnius horizontus. Pagaliau — kultūrą, kritišką sau ir savo deformacijoms, nes tik tokia yra pilnavertė.

JONAS JURAŠAS: Į pateiktus klausimus esu atsakęs veiksmu — atsisakiau eiti į kompromisus su savim ir kurti primestose mūsų tautai ribose. Žinojau, kad individualaus protesto kaina bus aukšta ir vargu, ar išspręs sudėtingą mūsų laikmečio dilemą. Ne-

sijaučiu žinąs atsakymą ir iš dabartinės abejotinos tremtinio perspektyvos.

Manau, kad kiekvienam menininkui, gyvenančiam totalitarinėj sistemoj, anksčiau ar vėliau pasirinkimo problema tampa egzistencine — susitaikyti su prievarta, arba pasipriešinti likimui. Atrodytų, kad maištingoji meno prigimtis greičiau stumia menininką į antrąjį, dažniausiai pražūtingą kelią. Bet tik jis vienas gali spręsti, ar aklos jėgos pergalė būtinai reiškia dvasios pralaimėjimą? Ar yra mene kita alternatyva, kaip kurti, klausant tik savo vidinio balso? Savo patirtimi įsitikinau, kad nėra esminio skirtumo tarp reliatyviai „platesnės kūrybinės erdvės Lietuvoje" ir „daugiau konservatyvios Maskvos atmosferos". Šiandieną ten gabesniųjų tarpe vyrauja bendra intelektualinio konclagerio savijauta. Tai parodė gerai žinomi pasaulyje pavyzdžiai: kas neprisitaikė — buvo išmesti už borto, arba nutildyti. Man neteko sutikti asmenybių, kurios, laviruojančios tarp kraštutinumų, būtų išlikę nedeformuotom. Nežiūrint į tai, kaip gražiai papasakosi užsienio žurnalistui apie neva kūrybinę laisvę lageryje, išėjus svečiui per stovyklos vartus, pasmerktojo padėtis nepagerės. Priešingai, prižiūrėtojas taps įžūlesnis, nes jis jau patyrė kalinio romumą. Sakoma, kad jeigu užvožus blusą stiklainiu, ji pradžioj šokinėja, daužosi į sienas, tai palaipsniui pripranta ir, nuėmus gaubtą, nebešoka laisvėn. Jos „sveikas protas" sako, kad net ir „stiklo sienos galva nepramuši", o jei ir pramuštum, tai, S. E. Lec žodžiais, — „Ką gi rasi gretimoj kameroj?"

„Sveiku protu" vadovaujasi ir didžioji dalis šiandieninės Lietuvos menininkų, kurie per trisdešimt metų gerai išmoko patarlę: „Kieno vežime sėdi, to ir giesmę giedi". O kadangi viltis išvysti laisvus ratus yra per daug miglota, tai mainais už kūrybinės laisvės trupinėlius išduoti esminius meno principus atrodo ne tokia jau didelė kaina. Ypač, kai taip sparčiai krenta kainos mūsų amžiaus vertybėms. . . To pasėkoje „sėkmingai laviruojantis" menininkas tolsta nuo savęs, progresuoja kūrybinė impotencija ir miršta pats metafizinis meno objektas — žmogaus siela. Gal būt, tai yra viena iš priežasčių, kodėl mūsų kūriniai gali atrodyti „įdomūs, bet nejaudinantys". Greta vidinio išsigimimo vyksta vis didesnė kūrėjo izoliacija nuo pasaulio. Toldamas nuo savęs, jis tolsta nuo savo tautos ir visatos. Jis taip „įsijaučia" žaidime, kad užmiršta, vardan ko jis pradėjo žaidimą. O to žaidimo taisyklės kapituliavimas prieš realybę yra negailestingos. Ener-

gija, su kuria jis pradėjo kovą ištrūkti iš „siauresnių kūrybinės laisvės rėmų" į „platesnius", išseko, jis pavargo ir jau nesuvokia, jog už stiklinės sienos tvyro kiti nepasiekiamos meno tobulybės horizontai.

Mažos ir pavergtos tautos menininkui yra dar sunkiau apsispręsti. Jam iškyla atsakomybės problema ne tik už savo talentą, bet ir jo naikinamos tautos kultūrą. Neprisidėdamas ją išsaugoti, perleis jos likimą į nešvarias rankas, ir amžinai sirgs sąžinės graužatim. O prisiėmęs kultūrinę misiją „išsaugoti savo moralinį ir meninį integralumą", nejučiomis nusljs į kompromisus, praras ir moralinį, ir meninį savo veidą. Koks trečias kelias? Palikti savo kraštą, — perkąsti tave maitinančias gyslas? Ištirpti pasaulio begalybėje? Retas lietuvis suabejos pasakymu, kad „geriau būti pirmam savo kaime, nei paskutiniam mieste". Dar rečiau ryšis nežiniai. Ne iš įgimto kuklumo — lietuviškas kuklumas yra greičiau nuduodamas, maskuojantis dideles, neįgyvendintas ambicijas, tarp kurių pirmoji — išaukštinti ne save, bet lietuvių tautą, neteisingai užmirštą ir paniekintą. Tik dažnai užmirštama, kad alternatyvos kurti svetur, tremtyje nesibodėjo nei Baironas su Ibsenu, nei Hercenas ar Rachmaninovas.

Tebus pasaulio sąžinei kaltė už tai, kad, anot R. Šilbajorio, „mūsų tauta yra išsimiklinusi būti prispausta". Jos garbei — paprastas lietuvis niekuomet nepalūžo. Didžiausių priespaudų metais pąšiurpdavo, susigūždavo, laukdavo. Ir kažkokiu nesuvokiamu būdu gimdydavo savo donelaičius, čiurlionius, basanavičius, strazdus. Tikėjo jais ir matė jų rankose laisvės žiburį. Šiandien yra kitaip. „Tarybinė" lietuvių inteligentija išmainė savo tautos meilę ir pagarbą į leidimą kurti „socialistinę kultūrą", kurios tauta nepriima, nekenčia ir niekina. Net šviesesnių lietuvių inteligentų tarpe gali išgirsti naują mintį, kad „vardan tautos meno, kultūros reikia eiti pasiobuoliauti su pačiu velniu". Girdi, mes lietuviai, mūsų kultūra, kalba — dar lietuviška, mūsų Saugumas, partija — jau beveik sulietuvinta. Tad būkim diplomatiškesni, atmeskim bergždžius skrupulus. Mes inteligentai — ypatingo laiko bitelės. Tad pulkime spiečiu kiekvieną, kas pareikš abejonę, ar į sveiką avilį nešamas medus ir kas tą medų kopinės? Mes taip uoliai zujame nurodytu maršrutu, kad nėra kada rinktis, kurie žiedlapiai tikri, kurie užnuodyti arba popieriniai. Nėra kada pastebėti, kad avilyje priviso galybė tranų, kurie tik ir džiaugiasi mūsų uolumu, rydami medų. Mes nežinom ir nenorim

žinoti, mes tik kuklios bitės - darbininkės. Bet jei mums kelią pastos į gatves išėjusi minia ir sušuks „Laisvės Lietuvai!" — „bitelių" tarpe kyla suirzimas, panika, pasipiktinimas, — kaip drįso liaudis, mūsų nepasiklausus, kelti nerimą, trukdyti kultūrinę misiją, piktinti mūsų valdžią, užtraukti ant jos galvos Maskvos rūstybę?! Mūsų istorijoj nematyto mąsto koalicija su tautos prievaizdais kelia baisią mintį, ar neišsigimė mūsų šaunioji inteligentija — tautos žiedas? Ar nepradėjo senatviškai braškėti mūsų kultūros šakos dar tuomet, kai paprastas valstietis desperatiškai kovojo miškuose, šviesiausi tautos sūnūs buvo atkirsti, išvežti, sunaikinti? Ar mes, pokario kartos kultūrininkai, nepaskubėjome užmiršti didžiąją tautos žaizdą, nugramzdinti praeitin Vorkutos šachtų dusulį, tundros šaltį kauluose, sudegintų knygų smalkių kvapą, apiberti melo dulkėmis pamėlusius kūnus turgaus aikštėje?

Sakyti Amerikos žurnalistams, kad talentingieji dirba, o nesugebantys — atseit, šmeižia tarybų valdžią, yra fariziejiškas pasiteisinimas. Tai išdavystė tų neįvardintų menininkų, kurie nesileistų į pasikalbėjimus su užsieniečiais apie nesamą kūrybinę laisvę Lietuvoje.

Gal dar per mažai bizūnas pliekė mūsų nuolankias nugaras, gal dar per anksti mums iš kumečių — į tautos pranašus?

Todėl aš negaliu nei linkėti, nei tikėti, kad vyraujančią konformistinę kultūrą artimoje ateityje pakeistų pastebima savilaidinė literatūra, neoficialus teatras. Mes, inteligentai, praradome Tilžės knygnešių atsparumą, kluonų teatro magiją. Mūsų rafinuotos vergystės bacilos dar neperrūgo į nenumaldomą laisvės troškulį. Jeigu ateities karta paklaustų, kuo mes įamžinom savo laikmetį, būsime pripažinti tuščiaviedžiais. Mes šaukiame tautą nusižeminti pavergėjams ir tuo pačiu praleidžiam vienintelę progą pataisyti savo reputaciją — prisidėti prie „katakombų kultūros" kūrimo, kuri šiandien vyrauja Rytų Europos ir Rusijos dvasiniam gyvenime, kaip oficialiosios atsvara.

PRANAS LAPĖ: 1976 m. Sovietų Dailininkų Sąjungos kvietimu, Sovietų Sąjungoje lankėsi du amerikiečiai dailininkai: tapytojas Larry Rivers ir skulptorius George Segal. Kodėl į ten juos kvietė atsako Larry Rivers: „Visur kur aš suėjau į pažintį su profesionalais dailininkais ar muziejų kuratoriais, pagrindinė mūsų pokalbio dalis sukosi apie tą, kad aš sutikčiau, kad sovietų mene yra įvairumo ir kad tas menas išplaukia iš dailininkų laisvo pasirin-

kimo, ‚niekas tau nesako ką tu turi daryti' ." George Segal ten lankėsi kiek vėliau ir pastebėjo, kad visur, kur jis keliavo, jis sutiko ir kalbėjosi su tais pačiais žmonėmis: „Atrodo, kad jie atrinko tą pačią mažą grupę žmonių mums abiem". Į klausimą, ar jiems aišku, kaip tie žmonės buvo parinkti, George Segal atsakė, kad jo manymu: „Jie atrodė esą patys patikimiausi, daugiau iškilę ir patys paklusniausi".

1977 m. gruodžio 30 d. *N.Y. Times* korespondencinė informacija iš Vilniaus, atrodo, yra tąsa tų pačių pastangų, kuriomis Sovietų Sąjunga mėgina įtikinti vakariečius savųjų laisvių pranašumu ir taip pat paneigti kaltinimus, kuriais ji yra kaltinama, sąryšyje su asmens laisvės varžymu ir žmogaus teisių pažeidimu. *N.Y. Times* informacijoje kalbama apie dviejų dailininkų nuomonę, bet netiesiogiai liečia ir kai kuriuos kitus. „Jis [L. Tuleikis] sako, kad jis pats jaučiasi tikrai laisvas; taip pat jaučiasi ir kai kurie jo kolegos, užtikrindami, kad jie niekuomet nesijaučia varžomi, nebent jų pačių sugebėjimo nepritekliu". Tokie ir panašūs atsakymai nėra stebinantys. Nuostabu yra tai, kad reikėjo organizuoti kelionę iš Maskvos į Vilnių ir kelių atrinktų dailininkų studijose leisti amerikiečiui korespondentui tokį klausimą paklausti. Klausimą, kuris, paklaustas kitose aplinkybėse, galėtų būti interpretuotas kaip provokacija ar šmeižtas, lygus nusikaltimui prieš Sovietų Sąjungą.

Aš visiškai sutinku su L. Tuleikio tvirtinimu, kad jis ir kai kurie jo kolegos dailininkai Vilniuje jaučiasi kūrybiškai laisvi, niekuo nevaržomi ir dirba taip, kaip jiems patinka.

Visuomet buvo ir yra dailininkų, kurie sutinka su gyvenamo laikotarpio reikalavimais ir tampa to gyvenimo veidrodžiu. Jų darbuose atsispindi ne tiek jų pačių genijus, kiek gyvenamojo laikotarpio reikalavimai. Negalima sakyti, kad nebuvo dailininkų Hitlerio Vokietijoje ar kad karališkųjų dvarų tapytojai nebuvo dailininkai. XIX a. prancūzų akademikai buvo laikomi ne tik dailininkais, bet drauge ir prancūzų kultūros atstovais. Visus juos riša viena jiems bendra ypatybė; jie visi jautėsi laisvi ir niekuo nevaržomi tarnavo valdančiųjų poreikiams.

Kuomet mes kalbame apie kūrybinę laisvę, mes kalbame apie laisvę visiems; ne tik apie laisvę tų, kurie sutinka su „epochos reikalavimais". Sutikimui laisvės nereikia. Kūrybinė laisvė Vakarų civilizacijoje yra *teisė* — ne leidimas. Toje laisvėje, nepriklausomai nuo bet kokių politinių ar dogmatinių sąlygų, pilnai ir

visapusiškai išsisako žmogaus kūrybinė mintis jo paties pasirinktoje formoje.

Kuomet kūrybinė laisvė yra sąlygojama, jos reikšmė kinta. Sovietų Sąjungoje, dailininkas, komunistų partijos priežiūroje, privalo tarnauti partinės ideologijos propagandai. Jo paties kūrybinė laisvė gali pasireikšti tik leidžiamų galimybių rėmuose. Tik tuose rėmuose jis gali laisvai pasirinkti jam artimiausią išraiškos priemonę ir suteikti jai leidžiamą meninę formą. Tokia kūrybinė laisvė visuomet buvo ir yra taikoma amatininkui. Ji gali išreikšti išradingumą ir sugebėjimą, bet ji niekuomet nepagimdys kito Čiurlionio. Geniali žmogaus mintis nepripažįsta jokių sąlygų. Ji gyvena dar negyventuose pasauliuose ir keliauja dar nekeliautais keliais.

Dailininkai Lietuvoje gerai apvaldo medžiagą, įnešdami daug individualaus išradingumo, bet jie keliauja gerai pažįstamais ir plačiai pramintais takais. Pastaba, kad jie yra „įdomūs, bet nejaudinantys" menininkai, yra tiksli. Kad: „Jų kūrybiniai ištekliai gali nenešti jų tiek toli, kad pasiektų kraštutines to, kas leidžiama, ribas", yra kiek neaiški. Ką bendro turi kūrybiniai ištekliai su politinės ideologijos leidžiamomis ribomis? Ir nemokša gali nutapyti paveikslą, kuris peržengs visas politiškai leidžiamas ribas. Kad lietuviai architektai ir planuotojai sugeba iš tų pačių masinės produkcijos vienetų išplanuoti ir pastatyti išskirtinai geriau atrodančius namų junginius, kad Vilniuje krautuvės yra dailesnės ir žmonės geriau apsirėdę, kad keliai Lietuvoje geresni, — mes tą skaitome mums siunčiamoje spaudoje. Tą patį mums rodo, pasakoja ir aiškina apsilankius trumpai viešnagei Vilniuje. Paklausti, kodėl Lietuvoje yra geriau kaip Rusijoje, jie paprastai atsako, kad „čia Lietuva, ne Rusija" arba „mes lietuviai, ne rusai". Į tokius atsakymus įeina, kad ir ne toje pat eilėje: tėvynės meilė, tautinė sąmonė, patriotizmas, ištvermė, užsispyrimas ir viltis. Būdami dalimi visumos, bet nesijausdami lygūs tarp lygių, lietuviai ne be pagrindo didžiuojasi savo pasiekimų pranašumu.

Tapyboje tie pranašumai ypatingai aiškiai išsireiškė aplankius Rusų ir Sovietų tapybos parodą Metropolitaino Muziejuje New Yorke 1977 m. pavasarį. Kuomet rusiškasis socialistinis realizmas dar tebegyvena XIX a. sampratoje, bet be XIX a. sugebėjimo, lietuviškoji tapyba, matyta Vilniuje, kaip ji ten bebūtų vadinama, yra XX a. Vakarų Europos ekspresionizmo tąsa, paįvairinta savais ieškojimais ir vėlyviausios vakarietiškos tapybos

naujadarais. Nepriklausomybės laikais padarytoji užuomazga su XX a. Vakarų moderniąja tapyba, nežiūrint visų „perauklėjimų", išsilaikė savo tapybinį pradą. A. Gudaičio ir kitų po karo Lietuvoje likusių dailininkų dėka, išaugo nauja karta tapytojų su aiškiu europietišku veidu, kuris sovietinės tapybos dykumoje yra žinomas „lietuviškosios mokyklos" vardu. Tą pastebėjo ir Larry Rivers: „Man teko matyti darbų, kurie atrodė vakarietiški, ankstyvesniosios tapybos. Jie buvo įdomesni. Jie buvo iš Lietuvos. . ." Paskutiniųjų dešimties metų rusų tapyboje jautėsi nuolatinis smukimas ir banalėjimas. Tuo tarpu lietuvių tapyboje, maždaug nuo „kruščiovinio atodrėkio", jaučiasi pakilimas ir stiliaus vieningumas. Sunku patikėti, bet R. Budrys, Vilniaus Meno Muziejaus direktoriaus pavaduotojas *N. Y. Times* korespondentui išsireiškė, kad: „Čia [Lietuvoje] socialistinis realizmas turi plačią reikšmę. Į jį įeina ir dekoratyvinis kilimas ir abstraktus paveikslas". Jeigu taip būtų, tai kodėl Vl. Žilius buvo išmestas iš Dailininkų Sąjungos ir, neturėdamas sąlygų darbui, turėjo palikti Lietuvą? Jo darbuose nėra nieko daugiau kaip sava abstrakti tapyba. Gal greičiau buvo norėta pasakyti, kad į tą pačią socialistinio realizmo sąvoką įeina ir abstraktus kilimas ir dekoratyvus paveikslas, nes Lietuvoje drauge su „op" ir „pop" menu abstrakčios formos yra naudojamos grynai taikomojo meno darbuose. Lietuvių „vakarietiškumas" pastebimai leidžia jiems dirbti daug platesnėse ribose, bet ribos yra, nors jos ir keičiasi.

Kuomet menas kinta nuolatinėje kovoje prieš tai, kas leidžiama, visa tai, kas neleidžiama, pasidaro būtina.

Kiek ta būtinybė yra jaučiama Lietuvos menininkų tarpe, norėčiau išgirsti pats.

P.S. Larry Rivers ir George Segal citatos yra paimtos iš *Art in America*, Nov.- Dec., 1977, „Back in the U.S.S.R.".

ALGIRDAS LANDSBERGIS: 1. Klausimuose nurodytieji šaltiniai yra nevienodo svorio: pravažiuojančio, Lietuvą paviršiuje tepažįstančio žurnalisto pastabos ir Šilbajorio giluminė analizė. Dailės gyvenimas Lietuvoje tikrai įvairesnis ir dailininkų galvosena sudėtingesnė, negu *NY Times* pavaizduota. Svarbus klausimas, ar tie dailininkai tiksliai pacituoti. Nejaugi Tuleikis būtų sakęs, kad „meno tikslas yra tirti žmogiškas temas, žmogiškas problemas" ir kad „asmuo, kuris mene išreiškia savo politiką ir religiją, nėra rimtas menininkas"? Jei politika ar religija nėra „žmo-

giškos" temos ir problemos, kokios jos tada — arkliškos, lakštingališkos, marsietiškos? Fra Angelico, Goya — „nerimti" menininkai? Ar, norėdamas įgelti „disidentiniams" menininkams Sovietų Sąjungoje, kurie dažnai ima vaizduoti uždraustus politinius ir religinius dalykus, Tuleikis nebus pamiršęs, kad „socialistinis realizmas" yra esmiškai politinė (menas tarnauja liaudžiai, kurios esmė kristalizuojasi partijoje) ir religinė (marksizmas-leninizmas yra vienintelis Tao — kelias į pažinimą ir išganymą) teorija? Ar Vilniaus Meno Muziejaus direktoriaus pavaduotojas „Burdy's" (Budrys?) tikrai tvirtino, jog Lietuvoje socialistinio realizmo terminas toksai platus, kad jisai apima „dekoratyvinius kilimus ir abstrakčius paveikslus". Ar Budriui nedingtelėjo, kad tuomi jis net pralenkė „aršųjį revizionistą" Roger Garaudy („realizmas be krantų") ir visai ištirpdė pačią realizmo sąvoką? Užsienio korespondento netikslus pieštukas, ar mūsų tautiečių nebesusigaudymas babiloniškoje žargonologijoje, kuri, jau seniai praradusi ryšį su gyvenimu ir menu, kerojasi biurokratine fantastika, maitindamasi savo pačios sintetiniais syvais? O grafiko Valiaus žodžiai suskamba tragišku autentiškumu: „Aišku, negalima daryti priešsovietinių dalykų — tai šmeižimas, ir to neleidžiama". Terminai iš saugumo protokolų ir teismo nuosprendžių — „priešsovietinis", „šmeižimas" — automatiškai įsiterpiantys į menininko lūpas ir apibrėžiantys jo kūrybos ribas. Visi tie pasisakymai priartėja prie fantastinės literatūros, kaip ją aptarė Andriejus Siniavskis savo essay „Apie socialistinį realizmą".

Taip, Lietuvoje (ir Latvijoje bei Estijoje), dailės ribos yra erdvesnės, negu Rusijoje. (Taip tvirtinama ir Amerikoje neseniai išėjusioje knygoje: Norton Dodge & Alison Hilton, *New Art from the Soviet Union*). Svarbu paklaust, *kodėl* jos erdvesnės? Kiek prie jų erdvumo prisidėjo trumpesnis „sovietinis" periodas, palyginus su kitomis Sovietų Sąjungos dalimis; skirtingos kultūrinės šaknys; tradiciškai glaudesni ryšiai su Vakarais; Maskvos „ribotų, pragmatiškų nuolaidų" politika „pasienio sričių" atžvilgiu; vietinės valdžios kultūrinė politika; pačių menininkų ištikimybė savo menui ir tiesai. Kad daugelis dailininkų Lietuvoje nesijaučia kūrybiškai laisvi, liudija jų pačių neoficialūs pasisakymai; į parodų sales neįleidžiami paveikslai; stirtos drobių, nutapytų sau ir artimiesiems; nuolatiniai kultūros prižiūrėtojų nusiskundimai ir kartais ždanoviški grasinimai, nukreipti į „nesveikas" tendencijas Lietuvos dailėje, nukrypimus nuo „tikrojo kelio", ir net agi-

taciją prieš „socialistinį realizmą" (*Lit. ir menas,* 1970 spalio 3; *Iskustvo,* Maskva, 1972 spalio ir t.t.) Nepamirškime ir itin svarbių, iš Lietuvos išvykusių rašytojų, teatralų, dailininkų pasisakymų.

Taip, yra „įdomių" menininkų, kurių polėkiai ir talentai dabar išsitenka postalininio laikotarpio oficialiose ribose. Jų padėtis, lyginant su Vakaruose gyvenančiais, daug kuo patraukli — medžiaginė parama, sava žemė, laisvė nuo komercinio spaudimo. Tereikia pasmilkyt prie imperatoriaus statulos, nesumaišyt viešojo veido su privačiuoju, mokėt laiku užsimerkt ar užsikimšt ausis. Daugeliui tai nelengva. Ir jei tokį dailininką ima siaubti nerimas, jis kyla ne iš estetinio, bet iš *moralinio nepasitenkinimo.*

Taip, ne tik „pavojingomis potekstėmis" (ir ne tik „liečiančiomis istoriją ir politiką", bet ir filosofiją bei religiją), bet ir savo apimtimi rusų — ir latvių, estų, gruzinų — poezija yra erdvesnė už lietuvių. Ar taip yra dėl to, kad lietuviai „išsimiklino būti prispaustais"? Čia gal būtų naudinga pažvelgt į „kūrybinės laisvės", „moralinio ir meninio integralumo" ir kitas problemas visos Rytų Europos kontekste. Tai padarius, būtų lengviau įžiūrėti, kas bendra visiems rytų europiečiams, gyvenantiems totalitarinėje sistemoje, ir kas būdinga išskirtinai lietuviams. Kiekviena Rytų Europos tauta istorijos tėkmėje yra susikūrusi savitą „pasipriešinimo", „kultūrinio išsilaikymo" stilių, kuris yra intymiai susipynęs su literatūra. Kai lenkai ar vengrai XIX amžiuje išreiškė romantiniu *beau geste,* barikadomis ir kavalerijos antpuoliais, čekai palaipsniui infiltravo Habsburgų imperijos įstaigas. Ir šiandien čekų rašytojai dažniausiai reaguoja į savo ypatingą padėtį ironija ir humoru, o vengrai labiau linksta į baroką ir metafiziką. Ar yra lietuviškas Šveikas? Kas ištirs ir nubrėš lietuvių „moralinio ir meninio integralumo", lietuvių kultūrinio pasipriešinimo profilį?

2. Prieš keletą metų — taip pasakoja dalyvis/ė — būrelis menininkų Lietuvoje karštai diskutavo „kūrybinę laisvę" ir „integralumą". Vienas jų tvirtino, kad būtina tarti „ne" visuotiniam melui ir, kaip pavyzdį, paminėjo Solženiciną. Dauguma jo pašnekovų, nors ir būdami *Gulago* autoriaus gerbėjais, priminė, kad Solženicinui toks mostas lengvesnis, nes jo tėvynė didžiulė, o lietuviškasis Solženicinas galėtų pakirsti jau ir taip trapius pamatus, ant kurių laikosi mūsų Lietuvėlės autentiška kultūra. Kokie mes maži, ir todėl — kokie mes bejėgiai. („Mano Dieve,

mes tebuvom mažytė, vieniša žmonių saujelė mažyčiam, vienišam krašte", rašo ką tik į Vakarus atvykęs bulgaras Atanas Slavov apie disidentų menininkų grupelę Sofijoje). Kuo ilgiau lietuviai laikys save mažos, pamirštos tautos nariais, tuo labiau jie stengsis išsilaikyt oficialiose ribose. Kuo daugiau jie pasijus visos nepatenkintosios, savo teisių reikalaujančios Rytų Europos, jos kultūrinės šeimos nariais, tuo jie bus drąsesni.

Po Stalino mirties praplėtus kūrybinės laisvės ribas, į oficialiąją kultūrą dabar lengviau įtelpa, joje oficialiai „gauna butą" ir dalis mūsų kultūros tradicinių modelių ir vertybių. Lietuvišką „sveikumą" kartais galima derinti su sovietiniu „pozityvumu"; tradicines „pareigingumo" vertybes pravesti pro sargus, pristatant jas sovietinio „pilietiškumo" pavyzdžiais; lietuviui taip būdingus gamtos aprašymus ir apdainavimus paaiškint jautraus „tarybinio žmogaus" apraiškomis. Pavojaus skambučiai cenzorių įstaigose pasigirsta, kai mėginama žengti į „sąlyginę" dramą su daugialype interpretacija, į intelektualinę ar vizijinę poeziją, į filosofinį nuotykį. Pažvelkime į kai kuriuos lietuvių menininkus, kurie išdrįso pasakyti „ne" — Joną Jurašą, Tomą Venclovą, Vladą Žilių. Jų visų estetiniai parametrai, režimo akimis, buvo pavojingi; ir jų „pavojingoji" estetika derinosi su jų stipriu moraliniu impulsu. (Rytų Europos patirtyje estetiniai ir moraliniai požiūriai dažnai susilieja — pavyzdžiui, Pasternako pasipriešinimą tironijai maitino jo pasiryžimas nežalot savo meno, nemeluot sau pačiam).

„Sardoniško, metafizinio ar kietai abstraktaus intelekto stoka"? Taip. Pavyzdžiui, dabar Rytų Europoje klesti fantastinis - filosofinis - groteskinis romanas. Pas mus tokio romano nėra, kaip nėra ir jo tradicijos. Šioje ypatingoje situacijoje, kurioje dabar yra Rytų Europos tautos, jų kultūrinio palikimo įvairumas, gilumas, turtingumas yra nepaprastos vertės išsilaikymui ir kūrybinio polėkio išsaugojimui. Praėjusiais metais įvykęs lenkų rašytojų atviras, masinis maištas prieš cenzūrą nėra atsitiktinis kapryzas, bet logiška lenkų kultūrinės raidos išdava. Lenkų inteligentija turi labai ilgą patirtį kovoje su svetimais varžtais bei su cenzūra ir tuo atžvilgiu yra labiau „išsimiklinusi" (nors, prisipažįstu, taip kalbėt nepatriotiška), negu lietuviai.

Prieš talentingą rašytoją (ar menininką aplamai), kuris drauge yra ir padorus žmogus, Lietuvoje stojasi tokia dilema. Jei jis pasitarnaus režimui ir taps spec-autoriumi, „laureatine

figūra", jam bus leista laisviau rašyti. (Kas galima lit-jupiteriams, uždrausta lit-jaučiams.) Ar už raktą į dureles laisvėn tikslinga pasitarnaut nelaisvei?

Vėl kitokia „tikinčiųjų" marksistų-leninistų menininkų dilema. (Kitas klausimas, kiek jų dar tebėra?) Jei aš protestuoju, ar tuomi aš nesilpninu „socializmo tėvynės" ir nepadedu „buržuaziniam priešui"? Bet jei aš neprotestuoju, ar tuomi aš nepakenkiu savo „socialistinei tėvynei", kuri diena dienon stabarėja ir tolsta nuo mano „socialistinio" idealo? Ir kokia Lietuvos vieta „socialistinėje tėvynėje"?

Ir kur visa padėties pateisinimų gama, išreiškiama taip dažnai Lietuvoje išgirstamais posakiais: „O gyventi reikia", „Menininkus visad, visur smaugė ir smaugs", „Ir kitur ne kitaip", ir t.t. Kaip jau Marksas pastebėjo, retas iš mūsų norime atsisakyti medžiaginių privilegijų ir todėl ieškome ir randame skambių argumentų joms pateisinti. Priklausymas „naujajai klasei" ilgainiui subtiliai pakeičia kai kurių menininkų galvoseną. Liūdna prisimint pokalbį prieš daugelį metų su žinomu rašytoju, jaunystėje eilėmis kovojusiu už vargdienių geresnį rytojų. Paklaustas apie kolchozininkų menką uždarbį, jis davė plantacijos savininko Pietų Amerikoje vertą atakymą: „Daugiau dirbs, daugiau turės". (Čia būtina pridurt, kad apie tai nekalbu iš aukšto sosto. Mes, čia esantieji ir rašantieji, tik atsitiktinai esame *čia* ir per plauką galėjom pasilikt tėvynėje, kur dabar galinėtumėmės su panašiomis problemomis. Žinant žmogaus dvasios ir kūno silpnybę ir stebint menininkus išeivijos veidrodyje, neatrodo, kad mes būtumėm elgęsi labai skirtingai).

3. Ir džiaugiuosi, ir apgailestauju, ir negaliu tų jausmų tiksliai pasverti. Autentiškas menas, ypač literatūra, yra Lietuvai gyvybinės reikšmės. Antra vertus, *dalinė* laisvė turi savo pavojų — postalinininiame laikotarpyje ji palengvino rašytojo dalią, bet leidimas apdainuoti intymius jausmus ir gamtovaizdžius neatsveria netekimo teisės vaidinti tradicinį Rytų Europos rašytojo vaidmenį, suteikti savo tautai *visus* savo žodžius, įvaizdžius, idėjas. Vidinės ir viešosios sąžinės, tikrojo ir oficialaus veido perpjovimas, padalijimas į du, taip pat pavojingas; kartais jie gali nebesugyt į vieną. Po XVI amžiaus sukrėtimų Vokietijoje įsišaknijo įprotis laikyt „vidinį" dvasinį gyvenimą laisvu, o išorę pajungt valdžiai, kuriai reikia paklust, autoritetui, kurio negalima atakuot. Tokio dualizmo tragiški randai dar šiandien tebesimato Vokietijos kūne.

Lietuvoje padėtis paradoksiška: politinė-religinė savilaida klesti, kaip retai kur Rytų Europoje, o literatūrinė savilaida beveik neegzistuoja. Atsakymai į 1. ir 2. klausimus gal šiek tiek padės nušviesti šį paradoksą. Bet nepamirškime, kad padėtis Rytų Europoje nėra statiška. Lenkijoje, pačiais tamsiausiais Stalino metais, savilaidos buvo, palyginant, nedaug; 1976-77 metais savilaida Lenkijoje nepaprastai gyvybinga. Arba palyginkim savilaidą Čekoslovakijoje 1967 ir 1977 metais. Neseniai iš Lietuvos atėjo labai įdomus „anti-utopinis" vaidinimas, „Pasivaikščiojimas mėnesienoje". Išimtis? O gal pirmoji kregždė.

V. VIZGIRDA: *NYT* korespondentas kelia lietuvių menininkams neįtikėtinus reikalavimus. Nėra pasaulinių kūrybinio proceso reikalavimų. Kiekvienos tautos menininkai atitinka savo aplinkos kūrybinį lygį ir poreikius.

Ir lietuvių menininkai negali išeiti iš gardo, kuriame gyvena, neatsižvelgdami į varžtus ar jie yra, ar jų nėra. Jų meno avangardas yra uždaras savo kevale, ir pačios kraštutiniausios jų apraiškos yra daugiau jaudinančios, negu *NYT* korespondentas apgailestauja.

Atokiau nuo Maskvos akademinių centrų, kaip Lietuvoje ar Užkaukazėje, administracijos yra daug lankstesnės, toleruojančios eksperimentus ir naujoves. Jau 1966 m. Vilniuje buvo išstatyti darbai, kurie nesiderino su nustatytų jau postalininio laikotarpio normų reikalavimais. Jie nebuvo sunaikinti buldozeriais, kaip kad neoficialaus meno paroda Maskvoje 1974 m.

Be abejo, visos naujovės Lietuvoje, kurios dar neįprastos nei visuomenei, nei partijai, yra jau praeitis bet kuriame pasauliniame meno centre. Tam yra priežasčių ten esamomis sąlygomis. Kraštutinumų trūkumą lietuvių dailėje išperka darbų kokybė. Bet kūryba, kuri jau toleruojama Lietuvoje, dažnai yra dar pogrindžio menas Maskvoje.

Lietuvių kūrybinių pastangų charakteris siejasi su likimu tautos, kuri suvokia, kad tik sukūrus savitą tautinę kultūrą galima išvengti pragarmės rusiškoje civilizacijoje. Nuostabi tad aistra liaudies ansambliams, kultūros paminklų apsaugai, literatūrai, muzikai, dailei ir visam tam, kur dar aidi tautinės dvasios atgarsiai ir laisvės troškimas. Betgi visas tas srautas teka viena vaga su partinės propagandos ištakomis.

Ta prasme Lietuvoje menininkai iš tiesų labiau absorbuoti

į „oficialiosios", viešai toleruojamos kultūros srovę negu rusiškoje respublikoje.

Lietuvių dailininkų avangardinis menas yra daugiau liaudiškai grubus ir patetiškas, negu beprasmiškai tuščias bedaiktinėje formoje, kuriai dar nėra galimybių ir vystytis. Jų kūryba dažnu atveju susiskaldo į dvi dalis, kada menininkas neturi galimybės išbalansuoti savo braižo tarp laisvos ir kartu valdžios poreikiams priimtinos formos.

Jeigu dail. V. Valius ir pareiškė, kad jis bando įsijausti į režimo technikos esmę, tai tas nereiškia, kad visa jo kūryba jau telpa partinės ideologijos rėmuose. Kūrybos, kuri dar neperžengia studijų slenksčių, *NYT* korespondentas negalėjo atskirti.

MOKSLININKAS, VADAS AR ŠVENTASIS?

Juozo Girniaus knyga apie Praną Dovydaitį yra daugiau kaip biografija. Pagal apimtį ir išsamumą jai priklauso vieta knygų lentynoj tarp monografijų. Bet seniau tose lentynose įsikūrusios ir tam neabejotinai kvalifikuotosios monografijos gal ir kreivokai žvilgterėtų į šią naują kaimynę. Mat, į monografijų gretas ji ateina būdama apsigimusi tokiu trūkumu, dėl kurio jos kvalifikacija į monografijos titulą gali atrodyti ne visiškai pakankama. Šios knygos tema ir užmojis yra vispusiškos informacijos telkinys apie asmenį, buvusį Lietuvos universiteto profesorių, apie kurį jau 173-me knygos puslapyje konstatuota, jog jo tikrasis pašaukimas buvęs *mokslinis* darbas, ir kuris per tolesniuosius 500 puslapių vidutiniškai kas trečiame ketvirtame stačiai vadinamas mokslininku ar bent primenamas kaip buvęs labai atsidėjęs moksliniams darbams. Iš monografijos apie mokslininką būtų natūralu tikėtis, tegu ir kondensuotos, bet visdėlto bent pusėtinai išsamios jo mokslo darbų apžvalgos, parodančios jų, bent svarbiųjų, esminius bruožus: nagrinėtas problemas, skelbtas tezes, jų pagrindimus. Kaip tik to J. Girniaus knygoj apie Pr. Dovydaitį ir stinga. Labai daug kartų kalbama apie Dovydaičio mokslinių darbų gausybę, kuri paliudyta puslapių statistikomis ir apibūdinta sukaktuvinių pagerbtuvių progomis kolegų profesorių sakytais bei rašytais pagyrimais, bet tų darbų turinys apibėgamas užuolankomis ir paliekamas nepaliestas.

Tačiau, jei ir būtų pagrindo priekaištauti knygos autoriui dėl to jos trūkumo iki monografinio standarto, tai ne todėl, kad jis nepateikė Dovydaičio mokslinių darbų analizės ar bent jų turinio apžvalgos, o nebent tik todėl, kad jis iš viso gal kiek per lengva ranka ir per uoliai puošė Dovydaitį mokslininko aureole. Įžengęs į septintąją knygos puslapių šimtinę ir labai kruopščiai išdėstęs Dovydaičio raštų puslapių statistiką, autorius pats atskleidė, kad Dovydaičio mokslo darbų būta — *Tūkstančiai puslapių, nė vieno stambaus veikalo* (646). Ir ne tik tas. Kone pusės tų puslapių būta vertimų, o kita pusė irgi didžia dalimi bus buvę „sulietuvinimai", sekimai, atpasakojimai, kompiliacijos, recenzijos, nekrologai, etc. Originalių (?) Dovydaičio studijų sąraše Girnius aptaria tik vienuolika rašinių, iš kurių keturi — puslapių skaičium stambiausi ir laikomi bene patys reikšmingiausi (du iš religijos istorijos, du iš filosofijos) — parašyti 1910-1911 metais, kai Dovydaitis buvo dar vos teįpusėjęs formalinį *teisės* mokymąsi Maskvos universitete ir tuo pačiu studentavimo metu buvo tik „saviveikliškai" pradėjęs bristi į katalikiškos krypties filosofinę literatūrą. Kadangi Dovydaitis tuose moksluose, kuriais domėjosi, kaip buvo iš pradžios, taip ir liko visados tik savamokslis, — gabus, imlus ir didžiai darbštus, bet vistiek savamokslis, — tai originaliems moksliniams darbams kurti jis, matyt, nė nebuvo pasirengęs. Todėl dr. Girniui ir nebuvo iš ko apie jo mokslinius darbus ką daugiau pasakyti. Vietoj to jis ryžos prof. St. Šalkauskio žodžiais paaiškinti, kad Dovydaitis buvo „ne tiek originalus [mokslininkas-] kūrėjas, kiek mokslintojas eruditas enciklpedistas" (636). Iš tiesų, Dovydaičio darbai kaip tik ir buvo iš kitų, daugiausia iš specifiškai pasirinktų vokiečių katalikų autorių įgytos *informacijos perteikimas* klausytojams bei skaitytojams Lietuvoje. Ilgokame, „dialektiškame", vietomis gana atvirame Dovydaičio mokslininkiškų kvalifikacijų svarstyme Girnius savo samprotavimais ir liudininkų pareiškimais stengiasi grąžinti Dovydaičiui mokslininko vardą, Šalkauskio pakeistą tik „mokslintojo" (mokytojo) vardu. Tų pastangų pačioj viršūnėj prasikiša papasakojimai, kad prof. S. Kolupaila ir kiti vadinę Dovydaitį „lietuvišku Lomonosovu", o prof. V. Jurgutis — net „lietuvišku Leibnitzu" (664). Tokių egzaltacijų, nuolankiai neprieštaraudami, pasiklausome jubiliejinėse arba laidotuvinėse prakalbose. Monografinio dėstymo išvadoje toki pertempimai sudaro įspūdį, lyg čia kai kurie dalykai gal ir nelabai dalykiškai dėstomi.

Iš pat pirmo žvilgsnio akivaizdu, kad J. Girniaus knyga apie Pr. Dovydaitį seseriškai panaši į A. Merkelio knygą apie A. Smetoną. Visiškai toks pat formatas ir maždaug tokia pati teksto apimtis (Girniaus puslapių apie 5% daugiau, Merkelio šriftas 10% talpesnis); panaši knygų sandara, medžiagos organizacija; panašiai pietistiški Dovydaičio ir Smetonos gimtinių peizažai bei tėvų-senelių šeimų paveikslai; panašiai užuojauta ir pasigėrėjimu perpinti pasakojimai apie jų vaikystės bei jaunystės vargingas aplinkybes ir maždaug heroiškas pastangas mokslo siekti Rusijos carinio režimo sąlygose; pagaliau, panašus polinkis į „asmens kultą" tolimesniame ryškinime aprašomųjų asmenų būdo, gabumų, dorybių ir ypač visuomeninių - tautinių nuopelnų. Net ir iliustruotos abi knygos panašiai: po keliolika biografinio turinio nuotraukų (viena iš jų, Lietuvos Tarybos, abiejose knygose ta pati) ir po vieną kitą raštų bei parašų faksimilę.

Tikra palaima, kad tokiose knygose nesiribojama vien tik aprašomojo asmens prožektorišku apšvietimu, o stengiamasi parodyti ir scenovaizdis, kuriame tas asmuo savo rolę vaidino. Šiose knygose skaitytojas irgi randa ne tik Dovydaitį ar Smetoną, o ir jų gyvento meto Lietuvą. Tuo labai svarbiai padidinama prasmė tokias knygas rašyti, leisti ir skaityti, ypač skaityti ano meto Lietuvos savo akimis nemačiusioms kartoms.

Knyga apie Dovydaitį pasirodė vienuolika metų vėliau už knygą apie Smetoną. Lyg ji būtų tyčia priderinta prie tų asmenų gyvenimo tam tikrų momentų chronologijos. Į viešąją visuomeninę veiklą Vilniuje Dovydaitis stojo irgi vienuolika metų vėliau už Smetoną. O ir gimęs jis buvo maždaug tiek pat (dvylika metų) vėliau kaip Smetona. Todėl ir pradiniai tų biografijų scenovaizdžiai užgriebia atitinkamai skirtingą Lietuvos gyvenimo metą. Smetonos Užulėnio buities apsakymai susišaukia kone su baudžiavos laikais, o Dovydaičio Runkiuose (Kazlų Rūdoj) atsiduriame ne ką anksčiau, kaip priešpaskutiniame praėjusio amžiaus dešimtmetyje.

Lietuvos valstybės kūrimosi ir nepriklausomybės meto apie tris ketvirtadalius Smetona buvo pačioje politinės akcijos bei valdžios viršūnėje. Todėl ir jo biografija neišvengiamai siejasi su visos Lietuvos 1915-1940 metų istorija. Dovydaitis, nors irgi buvęs Lietuvos Tarybos narys ir pasirašęs Lietuvos Nepriklausomybės paskelbimo aktą (gyvendamas Kaune, tik į kaikuriuos Tarybos posėdžius tenuvykdavo) ir kartą net ministru pirmininku (tik

iš bėdos ir tik vieną mėnesį) buvęs, politikoj žymesnių pėdsakų nepaliko, ir jo vaidmuo toj srity liko tik „kertinėj paraštėj". Paskata rašyti ir leisti knygą apie Dovydaitį buvo jo *vaidmuo ateitininkuose*, — tuo vardu apie 1910 metus užsimezgusiame lietuvių katalikų moksleivių ir studentų sąjūdyje, išsivysčiusiame į šakotą Ateitininkų Federaciją, šiuo metu tebegyvuojančią išeivijoje. Šis sąjūdis išugdė Lietuvos šviesuomenėje įtakingą ryškios katalikiškos ideologijos srovę, tapusią vienu iš stambiųjų būdingų bruožų lietuvių visuomenės politiniame-kultūriniame veide. Dovydaičiui teko būti to sąjūdžio pradininkų priešakyje. Jam pirmajam teko uždavinys lietuviškai formuluoti ir viešai skelbti ideologinius pagrindus tam sąjūdžiui. Ištisus tris dešimtmečius jis buvo arba faktinis, tai yra, formalus ateitininkijos vadas, ar bent savanoris rūpintojas, globėjas, mokytojas. Kai kurie gerbėjai ėmė Dovydaitį net „ateitininkijos tėvu" tituluoti, ir jis pats to titulo nesikratė. Taigi, Dovydaičio reikšmė lietuvių tautoje iš tikrųjų yra jo reikšmė ateitininkijoje, viename tautos sektoriuje, — stambiame, reikšmingame, bet visdėlto tik sektoriuje. Ir gyvenimo eiga, kurioje rodomi knygos herojaus gyvenimo vyksmai ir veiksmai, yra ne visos Lietuvos, o daugiausia tik ateitininkijos to meto istorija. Suprantama, visa tai vistiek yra įdomus įnašas į ano meto Lietuvos paveikslą.

Iš dr. Girniaus labai kruopščiai surinktų atsiminimų ir liudijimų tačiau aiškėja, kad ir ateitininkijos išsivystyme Dovydaitis greičiausia nebus turėjęs taip jau labai persveriančios reikšmės. Net „tėvystė" pasirodo beesanti gana įtikinančiai ginčijama. Ne Dovydaitis sumanė kurti katalikišką lietuvių moksleivių draugiją. Ne jis sumanė ir laikraštį (žurnalą) jai leisti. Ta mintis, atrodo, bus kilusi veikliųjų seiniškių, kauniškių ir Belgijoj teologiją studijavusių lietuvių kunigų galvose. Bet anuo socialistiškų, ateistiškų ir šiaip antikuniginių skersvėjų metu negausūs lietuviai moksleiviai, kurie nebuvo nuėję į kunigų seminarijas, o tęsė mokymąsi gimnazijose ir paskui universitetuose, jei ir nebūdavo tapę atvirais antireligininkais, tai religijos, ypač kunigų atžvilgiu būdavo kritiškai ar bent rezervuotai nusiteikę. Todėl kunigams patiems moksleivius organizuoti buvo ne visai paranku. Dovydaitis tarp lietuvių studentų pasauliečių (nekunigų) pirmas aiškiai pasireiškė esąs ne tik nepaveiktas tų skersvėjų, bet priešingai — kietai užsiangažavęs ir konkrečiai pasirengęs ginti katalikišką pasaulėžiūrą, griežtai tokią, kokios oficialiai mokė Katalikų Bažnyčia. Iš

nekunigų tarpo 1910 metais jis buvo vienintelis tinkamas kandidatas vykdyti pribrendusiam katalikų moksleivių draugijos ir jiems skirto žurnalo sumanymui. Tad ir buvo užangažuotas. Jokių naujų idėjų jam atrasti nereikėjo, o reikėjo tik lietuvių kalba dėstyti seniai suformuluotą ir smulkmeniškai motyvuotą pasaulėžiūrą, ką jis ir darė su tikru apaštališku įsitikinimu ir užsidegimu. Vokiečių katalikų publicistika buvo gausus šaltinis argumentų tai pasaulėžiūrai ginti ir kitų pasaulėžiūrų klaidoms rodyti (ypač, tai tiko, kai lietuviškų oponentų argumentai daugiausia irgi būdavo tiesiog ar per tarpininkus nusiklausyti iš vokiečių publicistų). Pagrindinis ateitininkams šūkis — Viską atnaujinti Kristuje! — buvo perimtas iš popiežiaus Pijaus X enciklikos. Žurnalo vardas *Ateitis* buvo panašios paskirties vokiško žurnalo *Die Zukunft* (ar gal ir prancūziško *L'avenir*) vardo vertimas. Kalbant palyginimais, galima tarti, kad Dovydaitis, turbūt jį angažavusių kunigų padedamas, tik „išsirašė" iš užsienio katalikiškos ideologijos sėklos, kuriai dirva Lietuvoj pasirodė esanti nebloga, nes ta sėkla, Dovydaičio vos pradėta barstyti, bematant sudygo ir ilgainiui sužaliavo net vešliau kaip ten, iš kur parsisiųsdinta. Bet tai įvyko labiau dėka kitų užsidegėlių entuziazmo. Anot E. Draugelio liudijimo (364), Dovydaitis organizavimo reikalams netiko ir jis nieko neorganizavo. Jis tik rašė ideologinius straipsnius užsidaręs savyje ir savo bibliotekoje. Todėl ir ateitininkija, neva Dovydaičio pagimdyta, išėjo kiek kitokia, negu jisai vaizdavosi ir mokė būti. Atsinaujinimas Kristuje jam buvo ne šiaip sau šūkis iškabai ar vėliavai papuošti, o raidiškai suprastas ir iki galutinio taško įgyvendintinas užsiangažavimas. Jis bandė skatinti ateitininkiją, kad visi būtų eucharistininkai, net kad stengtųsi *tapti šventaisiais*. Bandė ateitininkes išauklėti „naujomis vaidilutėmis" — pasišventusiomis krikščionybės aukuro kurstytojomis savyje ir aplinkoj. Bet atsiliepimas ateitininkuose į tuos skatinimus buvo menkas ar netgi santūriai prieštaringas. Daugumui ateitininkų — net ir jauniklių moksleivių, ką jau kalbėti apie aukštųjų mokyklų studentus! — neatrodė patraukli perspektyva „būti davatkomis". Daug populiaresnis dalykas buvo — varžybos diskusijose su kitų ideologijų apaštalais dėl klausimo „kieno teisybė" ir rengimasis įsijungti arba jau ir įsijungimas į savo ideologijos visuomeninių-kultūrinių organizacijų ir net politinių partijų veiklą. Tai buvo ne Dovydaičio, o kitų vadovų organizatorių paskatinti nusiteikimai.

Iš tikrųjų, ne tik pirmąjį, ateitininkų organizavimosi, bet ir antrąjį, ateitininkijos išsišakojimo dešimtmetį Dovydaitis ateitinin-

kuose, ypač moksleivių ateitininkų didžiumoj buvo mažai težinomas, nepaisant, kad šešerius to dešimtmečio metus (1921-1927) oficialiai buvo vyriausiu ateitininkų vadu. Turbūt ryškiausiai Dovydaičio įtakos ateitininkams ribotumą liudijo Girniaus knygoj maždaug prabėgom tepaminėtas, bet savo metu Kaune (ir Klaipėdoj) itin akivaizdžiai regėtas faktas, kad net Dovydaičio vaikai buvo demonstratyviai nuo dovydaitiškai ateitininkiško gyvenimo stiliaus nusisukę. Anot Girniaus, — „sumiesčionėję ir kai kurie net nukrikščionėję". . . (243).

Daugiau su ateitininkais (moksleiviais-gimnazistais) Dovydaitis suartėjo trečiajame ateitininkijos dešimtmetyje, vadinamajame „katakombų" laikotarpyje. Prezidentas Smetona ir jo talkininkai bei patarėjai gana greit įsitikino, kad vien tik geruoju tejkalbinėjant tautą spiestis vienybėn apie vieną vadą (atseit, apie Smetoną) geidžiamoji vienybė negreit teateis, o gal ir iš viso neateis. Laukti ne tik stigo kantrybės, bet ir atrodė rizikinga. Todėl valdžia, šalia įkalbinėjimų, ėmė naudoti ir savo draudžiamąją bei baudžiamąją galią prieš „vienybę ardančias jėgas". Buvo beveik visiškai suspenduotas režimui priešt aringų politinių partijų veikimas, pažabota partinė spauda, ant gana trumpo pavadžio pririštos visos kitos visuomeninės draugijos. 1930 metais tapo uždraustos ideologinės moksleivių organizacijos. Oficialus to uždraudimo motyvas buvo — tos organizacijos per anksti skiepija nesantaiką būsimoje inteligentijoje ir kliudo jaunimą auklėti tautos vienybės dvasioje. . . Puse lūpų teminėtas lemiamasis motyvas buvo — tos organizacijos yra inkubatoriai naujoms politinių (opozicinių) partijų jėgoms perėti. Ateitininkų kuopos gimnazijose atrodė (dažniausiai ir buvo) itin efektyvios krikščionių demokratų ir jų satelitų labui. Uždraudimas joms buvo naujos veikimo eros pradžia. Ėmė daryti susirinkimus klebonijose, bažnyčių prieangiuose ar rūsyse, kapinėse, pamiškėse ir t.t. Konspiracijos romantika nepalyginti labiau intrigavo ir traukė, negu ankstyvesnioji nuobodoka viešosios veiklos rutina. O kai tokius slaptus susirinkimus ėmė nepergudriausiai sekioti ar gaudyti saugumo sekliai, ateitininkai pasijuto (ir ėmė garsintis) persekiojami maždaug taip, kaip ankstyvieji krikšionys katakombų laikais.

Ši iškarpa iš ateitininkijos istorijos (jos trečiasis dešimtmetis) ir iš visos Lietuvos nepriklausomybės istorijos (jos antrasis dešimtmetis) knygoje apie Dovydaitį bene bus apsakyta visų smulkiausiai, dramatiškiausiai, nors ir ne tiksliausiai. Dr. Girnius nuskystino ar net visiškai nušluostė nuo to meto ateitininkų sąjūdžio

politinį atspalvį, o prieš tą sąjūdį pavartotas represijas pavaizdavo ne tik gerokai patirštintas, bet ir paspalvintas ryškiais *tikėjimo* persekiojimą reiškiančiais dažais. Susidaro įspūdis, lyg tasai moksleivių ideologinių organizacijų gimnazijose uždraudimas būtų buvęs nukreiptas tik prieš ateitininkus, tik dėl jų katalikiškumo. Iš tikrųjų buvo uždraustos *visos* ideologinės-srovinės (su politinėmis srovėmis lygiagretės) moksleivių organizacijos. Tiesa, kitų buvo palyginti nedaug: šalia 73 ateitininkų kuopų faktiškai buvo uždaryta 20 veikusių Jaunosios Lietuvos (tautininkų) kuopų ir tik keletas tebevegetavusių aušrininkų (prosocialistiškų) kuopų. Mokyklose, šalia dalykinių lavinimosi ratelių, buvo palikta legali tik skautų organizacija.

„Katakombų" ir persekiojimo dešimtmečiui apibūdinti reikšmingas ir Girniaus knygoj nepaminėtas, bet *Liet. Enciklopedijoj* (I t., 342) užrašytas toks faktas: 1930 metais, prieš uždraudimą, moksleivių ateitininkų Lietuvos gimnazijose buvę 3550, o 1940 (po 10 persekiojimo metų) — 11,000. Taigi, uždraudimas išėjo ne tik valdžios interesui neefektyvus, bet netgi kontraproduktyvus.

Šiame *nelegalaus moksleivių ateitininkų veikimo* dešimtmetyje Dovydaitis ėmė lankytis gimnazijų „katakombose" ir labai žymiai išplėtė savo kontaktus su moksleivija. Anot Girniaus, dabar jis tikrai vadovavo ateitininkams moksleiviams ir net visai ateitininkijai „jei ne daugiau už oficialųjį vadą, tai bent lygiomis su juo" (424).

O kažin. Tiesa, profesoriaus iš Kauno dalyvavimai slaptose, arba ekskursijų ar kitokių pramogų pavidalu užmaskuotose provincijos gimnazistų sueigose, be abejo, būdavo kovingumą dirginantys rezistenciniai aktai prieš „antikristiškas" Smetonos valdžios ir policijos užmačias. Jaunimui tai buvo įdomu ir patrauklu. Bet iš knygoje minimų liudijimų ir faktų vis dėlto kyla išvada, kad Dovydaitis ir šiame laikotarpyje nei savo populiarumo, kaip vadovas, nei įtakos, kaip ideologas, apčiuopiamo padidėjimo ateitininkuose nesusilaukė. Iš viso, teigimas, anot kurio Dovydaitis buvęs „Lietuvos inteligentijos veidą pakeitusio ateitininkų sąjūdžio įkūrėjas" (110) ir apskritai reikšmingiausia ateitininkijos asmenybė, — nors knygoje labai uoliai, daug kartų kartojant, įrodinėtas, vistiek pasiliko nepakankamai paremtas, tad rezervuotai ir vertintinas, panašiai, kaip ir teigimas, kad Dovydaitis buvęs gilus ar iškilus mokslininkas. Net ir kaip mokslinių informacijų perteikėjas

Dovydaitis, pasirodo, ribojosi beveik vien tik krikščionišką (konkrečiai — Katalikų Bažnyčios suformuluotą) pasaulėžiūrą remiančių bei ginančių tyrinėjimų ar mąstymų perteikimu negausiems savo studentams teologijos-filosofijos fakultete, arba irgi negausiems savo sukurtų žurnalų skaitytojams. Profesūroj — ne tik apskritai universiteto, o net ir savo fakulteto — Dovydaitis toli gražu nebuvo pirmojo šviesumo žvaigždė.

Kažin kodėl dr. Girnius, vietoj nelabai įtikinančių bandymų nupiešti Dovydaitį mokslininku ar ateitininkų vadu aukštesnio lygio bei didesnės reikšmės, negu iš tikrųjų buvo, nepabandė iškelti jo kandidatūros į šventuosius? Juk nėra abejonės, kad Dovydaitis ne tik iš pat jaunystės kruopščiai saugojo ir regis išsaugojo savo gyvenimą nenušokusį nuo katalikų tikėjimo oficialiai nutiestų bėgių, bet ir ištisą savo subrendusį amžių, ištisus 30 metų buvo uoliai, net atkakliai pašventęs katalikybės principų apaštalavimui bei gynimui. O pagaliau — žuvo gi nukankintas, tiesa, nukankintas gal ne įsakmiai už tikėjimą (nes „viename katile" ir su nekatalikais, nekrikščionimis, indiferentais, agnostikais, net ateistais), bet vistiek buvo kankinio mirtim nužudytas šių laikų pačios antikristiškiausios sistemos.

Jei iki oficialaus šventuoju pripažinimo ir stigtų stebuklinio argumento, tai vien šioj knygoj sukauptieji duomenys, atitinkamai sugretinti, nesunkiai iškeltų Dovydaičio asmenybę visai arti prie šventųjų lygio. Regis, iškeltų gerokai arčiau, negu buvo pakilęs iki žymaus mokslininko ar svarbiausio ateitininkijos įkvėpėjo lygio.

Juozas Girnius, *Pranas Dovydaitis* (Chicago: Ateitis, 1975).

V. Rastenis

NEVYKĘS ROMANAS APIE NEVYKĖLĮ

Kai pasigirdo, kad išėjo iš spaudos Australijoj Vytauto Janavičiaus knyga *Nevykėlio užrašai,* ne vienam dingtelėjo mintis, kad pagaliau turėsim kažką naujo. Jei ne psichologinį romaną, tai bent švelniai šešėliuotą portretą žmogaus, pasimetusio (truputį kaip mes visi) dienų keliuose. Konflikte su savim pačiu ir visuomene. Intymią knygą, kuriai nestigs spalvų: jausmingumo, ironijos dažo, spontaniškumo, ryškių praeities detalių, kurias spėjom užmiršt, ir kurios sutviks pirmykščiu vaiskumu, kaip kad paprastai būna memuarinėj literatūroje. Nekalbant apie susimąstymą bei filosofinį gylį.

Kaip suprasti pačią nevykėlio sąvoką, tai jau kitas klausimas. Bet pavadinimas tuo ir patrauklus, masinantis. Juk šiame kontinente nevykėlis yra pajuokos, paniekos objektu. Pernelyg viskas pajungta jo priešpriešos — „*pa*vykėlio", prasimušėlio, „self-made man" kultui. Individas, kuris purtosi konformizmo, kuris laikosi atokiai nuo organizuoto gaivalo, čia paprastai laikomas nedakepėliu, nevaleiva, jei ne nuodėmingu padaru. Mes, lietuviai, iš kitos pusės, „originalams" atlaidesni. Iš viso mažiau esam linkę šlovinti prasimušėlius, ypatingai jei tas pasisekimas, populiarumas visuomenėj (matuojamas dažniausiai banko sąskaitos dydžiu) buvo laimėtas nežinia kokia kaina, kokiom priemonėm. Ilgametė mūsų literatūros tradicija skersai žiūrėjo į visuomenės šulus, karjeristus, juo labiau nutautėlius, išgamas. Sunku rasti mūsų raštijoj, sakysim, balzakiškų dimensijų figūrą, kuri būtų atgrasi ir patraukli, kelianti slaptą pavydą, tuo pačiu metu. Yra, sakysim, H. Sudermanno pjesėj „Drugeliai" personažas, kuris prisipažįsta, kad kai jis apmulkina artimą, nugramzdina jį į visišką bėdą, tai jo sielą pagauna toks dvasinis pakilimas, tokia palaima, kad jis gatavas pulti ant kelių, melstis ir šaukt Dievui Hosanna. Tokio dailaus žvėries, kupino tikrai žmogiškų emocijų, mūsų literatūroj paprasčiausiai nėra. Kaip kad nėra (bent šiuo metu neprisimenam) ir portreto, kur būtų vaizduojamas pralaimėjelis gyvenimo ringe, nevykėlis, sugniuždęs gyvenimą per savo kaltę. Negi juo laikysi Petrą Kurmelį?

Šia prasme Vyt. Janavičiaus knyga rodėsi daug žadančia. Tiesa, jos autorius, bent iki šiol, nebuvo bandęs psichologinės analizės. Jei pirmoji jo knyga (*Pakeliui į Atėnus*) ir patraukė skaitytojų dėmesį, tai kuo kitu. Nelaukta, egzotiška tematika, stilistinių priemonių taupumu, už vis labiau literatūriškumu, knygiška dvasia. Ji taip pat išdavė, kad autoriui nesvetimas antžmogio kultas. Mitologinis jo Tezėjas lamdė iš eilės visokius Scironus, Peripetus, Sinius ir Kercyonus ir vis dėlto jautėsi baisiai vienišas visose Terezijaus pilyse. Kažkaip leistina buvo tikėtis, kad panašaus vienišo *Uebermensch'o* profilis pasimatys ir *Nevykėlio užrašuose*. Nevykėlio ironiška prasme, kad jis per didelis, nesuprastas klipatų biurgerių minioj, tiek savo polėkiais, tiek intelekto galia.

Keista, gavus leidinį į rankas, mūsų vaizduotė ėmė švytuoti visai kiton šiaurėn. Elegantiškos Eva Kubbos iliustracijos iš karto parodė, kad nėra ko ieškoti knygoje nei titanų, nei „viskas arba nieko" personažų. Jokio dūdų orkestro. Kad, priešingai,

ims tavaruoti kažkas labai šilto, saulėto ir nerūpestingo. Jaunuoliška meilė. „Daphnis ir Chloe" tolimas ataidis. Situacija vaikinuko ir mergiščios, kuriuos užvaldo geismas mylėtis, „nugrimsti", radauskiškai tariant, „į ūžiantį tvaną, kur medžiai ir debesys tirpsta, kur paukščiai ir vėjai gyvena". Tarp mūsų kalbant, tai mūsų nenugąsdino ir neparbloškė, nors ir užmiršom akimirkai nevykėlius. Pernelyg mūsų proza plokščiapadė, paniūrakė, kad tokia meilės istorija dingotųsi kaip negeistina viešnia. Deja, visa tai buvo vien optine apgaule. Eva Kubbos iliustracijų sukurtas Fata Morgana. Nekažinkiek esama saulėtumo ir idiliškos nuotaikos *Nevykėlio užrašuose*. Ir apmaudu, nes kažkada Janavičius buvo suteikęs tų daiktų viltį. Tada, kai jis spausdino *Literatūros lankuose* fragmentus iš būsimo romano, Staniškio slapyvarde, mums pasimatė, kad iš jo galima laukti tokios sonatos. Tiesa, *Nevykėlio užrašuose* švysteli kai kur lyg kiškutis ant sienos platoniškos meilės šviesulys, bet tai maždaug ir viskas.

Žodžiu, nei pavadinimu, nei iliustracijomis romanas neatitinka to, ką buvom įsivaizdavę. Į ką jis panašus? Su kokiu literatūriniu kūriniu galima būtų jį palyginti? Juk turi būti kokia knyga pasaulinėj literatūroj, kalbanti apie nevykėlį. Koks nors „Journal d'un raté". Ir jų yra, tik ką duos tie vardai! Koks nors Henri Pollès, ar Comtesse de Martel de Janville, née Sybille-Gabrielle-Marie Antoinette de Riqueti de Mirabeau, alias Gyp. Verčiau prisiminti, kad nevykėlis linguoja ant kuino Don Kichote, kūrinyje, kuris yra modernaus romano pradininku. Nevykėlis tam tikra prasme yra ir Akakij Akakievič, Gogolio *Milinėj*. Novelėj, iš kurios, pasak Dostojevskio, išplaukus vasarojum visa rusų literatūra. Nevykėlio, ar žmogaus, pasmerkto nusibaigt niekingu miestioniu, figūra tvyro ir G. Flauberto *Education sentimentale*. Pagaliau, kas ar ne nevykėlis yra tiesakalbis Holden Caulfield Salingerio *Catcher in the Rye?* Ar net simpatiškasis fantastas Walter Mitty (James Thurber). Tiesa, ne viena tų knygų nepavadinta užrašais, bet nevykėlis, kaip romano objektas, yra tvirtai įsipilietinęs literatūroje. Apšviestas iš visų kampų.

Kokio tad nevėkšos, nevykėlio piešinį siūlo mums Janavičius savo kūrinyje? Maištininko, antžmogio, ciniko, „mišiūgenos", idealisto, vizionieriaus? Atsakyti nebus lengva. Gal todėl, kad, turbūt, pats autorius nevisai žinojo, ką jis nori pasakyti savo knyga.

Kiekvienu atveju romano kompozicija nesudėtinga. Janavičius naudojasi seniai patentuota įpakavimo formule. Kažkas aptinka

užsimetusį rankraštį ir nusprendžia, kad žmonijai bus skriauda, jei ji nepatirs to nežinomo asmens kančių ir dvasios virpulių. Po to seka tekstas. Sakykim, tai senamadiškas žiponas, kuriuo rėdosi romanas pradedant maždaug XVIII-u amžium. Janavičius įveda, tačiau, šiokią tokią naujovę. Paįvairinimą. Negana, kad skaitytojui bus pateikiamos to asmens mintys bei svarūs samprotavimai, jis dar turės privilegiją (savotišką „sneak preview") susipažinti su veikėjo nespausdinta kūryba. Su dviem miglotos simbolikos pasakaitėm.

Tie apsakymai pasimato skaitytojui kaip nereikalingi lopai ant romano kiškų. Autorius galvoja kitaip. Veikalo pabaigoj pagrindinio veikėjo draugai pareikš, kad tie plunksnos bandymai išduoda jų autorių turėjus homoseksualinių tendencijų. Kam prireikė Janavičiui to *tour de force*, nežinia. Ar šia užuomina norėjo pasakyti, kodėl jo personažas laikytinas nevykėliu? Nežinia.

Grįžtant prie kompozicijos, tenka pripažinti, kad, nors ir naudotasi trafaretine formule, pirmasis skyrelis pagauna, įtikina skaitytoją. Iš tikrųjų susidaro įspūdis, kad ten kalba kažkoks mulas, dvikojis katinas Murr, nepajėgus suraizgyti sakinio, o jei ir sumetąs, tai kažkokį valdininkiško žargono gramėzdą. Nelaimė tik, kad ir likusios dalies kalba ne ką lakesnė. Kažkaip „gliaudiška". Tai yra pastebėję daug recenzentų (pavyzdžiui, Pr. Visvydas *Drauge*). Sakinių struktūros monotoniškos, žodynas skurdus, stilius bespalvis. Nėra jokio spontaniškumo, nieko, kas panešėtų į pasąmonės srautą. Jokios iliuzijos, kad tai sau vienam rašytas dienoraštis. Jokio sąmojaus švystelėjimo. Pedantiška ir nuobodu.

Ką gi pasakoja tie užrašai? Kokio tipo žmogus persišviečia jų filigranoje? Aiškaus portreto nerasime. Tai studentas, ar, sakykim, studentaujantis jaunuolis, šį tą rašinėjąs, kaip kad liudija įtarpai, pusėtinas knygų žiurkė, sprendžiant iš prisigaudytų minčių. Sužinom, kad jis vienu metu buvo sublūdijęs stoti į vokiečių dalinius, bet tėvai jį perkalbėję. Šiaip veiksmingumu jis nepasižymi. Net meilės dalykuose, nors draugauja su merginomis. O jei laimė ir nusišypso, jei jis įšoka lovelėn, kaip oželis į rūtų darželį, tai irgi per nesusipratimą. Ar dėl to jis nevykėlis? Neaišku.

Gal visa ta migla kyla todėl, kad veiksmas vyksta vokietmetyje, kada viskas buvo groteskiška, kada gera dalis Lietuvos vilko padus kaip kažkur supasavę žmonės? Ar Janavičiui pavyko perteikti tą slogią atmosferą? Atsakytumėm, iš dalies ir, deja,

labai paviršutiniškai. Tiesa, mes jaučiame, kad to jaunuolio galvelėj chaosas, minčių košeliena, kad jis nugaravęs vokiečių filosofijos ar net nacizmo smalkėmis. Bet kas jis tas mėmė? Gal koks *Volksdeutsch'as*, nes yra knygoj vieta, kur jis tratina *Wortfolgę* visais galais? Nesuprantama mums, kodėl Janavičiui prireikė kelių puslapių vokiško teksto. Gal tuo parodomas jo nevykėliškumas? Ar atvirkščiai? Kiekvienu atveju, apstu grožėjimosi savimi, narciziškumo. Bet kadangi Janavičiaus veikėjas nepajėgus nei giliau jausti, nei veikti, skaitytojas randasi akivaizdoje to, ką Girodoux pavadino „metafizinių klausimų pipi-caca". Skaitytojui neįmanoma identifikuotis su tokiu nuobodžiu vaikinu, nes knygoj nėra nieko, kas jaudintų. Nei kruopelytės ironijos, nei dalelytės kančios. Vien besistaipąs prieš veidrodį jaunikaitis, kuriam gyvenimo fonas neegzistuoja. Tiesa, poroje scenelių jis prisimins spekuliaciją, atpasakos moteriškaitės vargus persigabent baldus, dar kokią smulkmenėlę. Bet šiaip jis slankioja po tą buitį kaip kokia šventa dvasia. Net kai išsigimėlis vokietis nudobia gatvėj nekaltą jo draugą, ir tada mūsų herojui nekyla jokių klausimų, jokių konfliktų. Ar dėl šių bruožų — ištižimo, dvasinio rambumo, suglebimo prieš prūsą ir jo „kultūrą" — pavadino autorius jį nevykėliu? Gal?

Deja, literatūriniam kūriniui tokios pažintinės medžiagos plaušo nepakanka. Net jei ir pavadintas užrašais, romanas privalo tekėti, palengva ar srauniau, kokia nors kryptim. Tokios tėkmės įspūdžio, perspektyvos, kadražo, dėsningos scenų kaitos *Nevykėlio užrašuose* nejaučiame. Viskas padrika ir sujaukta. Knygoje nėra jokių dramatiškesnių situacijų, jokių gilesnių konfliktų, įsimenančių charakterių. Net studentų buitis ir toji pavaizduota pažymėtinai blankiai. Susidaro įspūdis, kad tai geroko senumo, gal ankstyvesnis už *Pakeliui į Atėnus*, kūrinys. Kas atspės, kodėl Janavičiui prireikė paleisti jį pasižmonėti? Bet mūsų literatūros jis tikrai nepraturtina.

Vytautė Žilinskaitė yra parašiusi puikią humoreską apie tai, kaip atgrasinti draugus nuo čemodanų skolinimosi, rodant šeimos albumus. Užversdamas Janavičiaus romaną skaitytojas jaučiasi tokio, nukankinto pageltusiom nuotraukomis, kaimyno padėtyje.

Vytautas Janavičius, *Nevykėlio užrašai* (Sidney, Australija: Apipavidalino ir išleido H. Šalkauskas 1975). Iliustravo Eva Kubbos.

Vytautas A. Jonynas

ATSIŲSTA PAMINĖTI

1) *Akiračiai*, 1977 Nr. 9, 10; 1978, Nr. 1, 2.

2) Jonas Balys, *red., Lietuvių dainos Amerikoje.* Antrasis rinkinys. (Silver Spring, Md.: Lietuvių Tautosakos Leidykla, 1977).

3) *Bridges*, Vol. 1, No. 8, 9; Vol. 2, No. 1, 2.

4) Brunonas Bušackis, *Radvila Juodasis: patriotas ir protestantas.* (Chicago: Devenių Kultūrinis Fondas, 1977). V. Igno viršelis.

5) Pranas Enskaitis, *Palinkusios varpos.*

6) *Evangelijos šviesa*, 1977 ruduo, žiema.

7) Jurgis Jankus. *Ir nebepasimatėm.* Pasakojimai. (Chicago: Lietuvių Literatūros Knygos Klubas, 1977). Aplankas Rūtos Čepaitytės.

8) *Jaunà gaita*, Nr. 115, 116.

9) A. J. Greimas, „Elements of a Narrative Grammar," *Diacritics*, March, 1977, psl. 23-40.

10) Juozas Almis Jūragis, *Akmens ir paukščio metas.* (Belmore, Australia: Mintis, 1977).

11) Viktoras Karosas, *Lietuvos ryšys su Amerika.* (Chicago: Devenių Kultūrinis Fondas, 1977).

12) Vytautas Kavolis, „Civilizational Forms in Life Histories: Rousseau and Gandhi," in Edmund Leites, *red., Life Histories as Civilizational Texts* (ISCSC, 1977), psl. 49-58.

13) Vytautas Kavolis, „Moral Cultures and Moral Logics," *Sociological Analysis*, 38(1977), psl. 333-344.

14) *Lituanus*, 1977 Nr. 3 ir 4.

15) *Moteris*, 1977 Nr. 5, 6.

16) *Mūsų sparnai*, Nr. 43.

17) Danguolė Sadūnaitė, *Baltas ievos medis.* Eilėraščiai. (Southfield, Mich.: Ateitis, 1977). N. Palubinskienės aplankas.

18) Stasys Santvaras, *Dainos ir sapnai.* Šeštoji lyrikos knyga. (Bostonas: Lietuvių Enciklopedijos Leidykla, 1977). J. Špakevičiaus viršelis.

19) *Svečias*, 1977 Nr. 1 ir 2, 3-4.

20) *Šiaurės Amerikos Lietuvių Fizinio Auklėjimo ir Sporto Sąjungos Žodis*, 1977, Nr. 2.

21) *Tėviškės žiburiai.*

22) Tomas Venclova. *98 eilėraščiai.* (Chicago: Algimanto Mackaus Knygų Leidimo Fondas, 1977).

23) *World Literature Today*, Autumn, 1977.

metmenys

Redaguoja: Vytautas Kavolis
Dickinson College
Carlisle, Pennsylvania

Redakcijos bendradarbiai: Algirdas Titus Antanaitis, Vytautas Doniela, Karolis Drunga, Mykolas Drunga, Marija Gimbutienė, Algirdas Julius Greimas, Aušra-Marija Jurašienė, Zina Katiliškienė, Algirdas Landsbergis, Icchokas Meras, Romas Misiūnas, Henrikas Nagys, Kostas Ostrauskas, Vincas Rastenis, Alina Staknienė, Donatas Šatas, Rimvydas Šilbajoris, Vincas Trumpa, Bronius Vaškelis, Tomas Venclova, Kęstutis Paulius Žygas.

Dailės priežiūra: Vytautas O. Virkau

Techninė redaktorė: Henrieta Vepštienė

Šio numerio techniniai bendradarbiai: Alma Adamkienė, Valdas Adamkus, Dalia Bylienė, Birutė Bulotaitė, Romas Kinka, Birutė Lintakienė, Liūtas Mockūnas, Lina Paškevičiūtė, Angelė Šimaitytė, Lakštuonė Vėžienė, Gintautas Vėžys, Rimas Vėžys, Vytautas Vepštas, Irena Virkau, Julija Zabarskienė, Edvardas Zabarskas.

Administracija: Marytė Paškevičienė
3308 W. 62nd Pl.
Chicago, Illinois 60629

Kaina: Šio numerio — 3 dol., keturių numerių prenumerata — 10 dol., garbės prenumerata — 15 dol.

Leidžia: A M & M Publications.

Laikydamiesi liberalios politikos, leidėjai ir redaktoriai iš bendradarbių nereikalauja vien tokių minčių, su kuriomis pirmieji visada sutiktų.

Spaudė: M. Morkūno spaustuvė, Chicago, Illinois

5/5

ALp(LKA)1742
1978, Nr.35

L.arch.

88.291.69